

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve
Kültür Kurumu

PROFESYONEL GAZETECİLİK VE ÖZDENETİM

Güneydoğu Avrupa ve
Türkiye'de
Yeni Medya, Eski Açmazlar

PROFESYONEL GAZETECİLİK VE ÖZDENETİM

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

PROFESYONEL GAZETECİLİK VE ÖZDENETİM

Güneydoğu Avrupa ve
Türkiye'de
Yeni Medya, Eski Açmazlar

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından yayınlanmıştır

7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France

© UNESCO 2011

Tüm hakları mahfuzdur

ISBN 978-92-3-001005-8

Bu yayında kullanılan tanımlar ve sunulan malzeme, herhangi bir ülke, egemenlik alanı, şehir veya bölgenin veya bunların sınırları veya buralardaki makamların yasal durumu hakkında, UNESCO adına herhangi bir görüşün ifadesini ima etmez.

Bu kitapta anlatılan olguların seçimi, sunum şekli ve burada ifade edilen görüşler yazarlarının sorumluluğundadır; bu görüşlerin UNESCO tarafından paylaşılması gerekmez ve bunlar kurumu bağlamaz.

Editör

Baskı Atölye Ofset Matbaacılık

Türkiye'de basılmıştır.

SUNUŞ	7
KATKIDA BULUNANLAR	9
ÖNSÖZ	13
TEŞEKKÜR	17
1 MEDYADA HESAP VEREBİLİRLİK SİSTEMLERİ (MAS) VE BUNLARIN GÜNEYDOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARI	19
Ognian Zlatev	
Özdenetim İlkeleri	19
Basın Konseyleri.....	21
Güneydoğu Avrupa ve Türkiye'de MAS uygulamaları	25
Sonuç.....	38
Notlar	40
2 BALKAN MEDYASI: GEÇİŞ SÜRECİNDE KAYBOLMAK?	41
Remzi Lani	
Giriş	41
Duvar yıkıldıktan sonra	41
Medya savaşlarını unutmayalım	44
Kısmi özgürlük mü?	45
Siyasetin uzantısı.....	48
Kutsal olmayan bir ittifak: medya, iş dünyası ve siyaset.....	50
İzleme kurumunun izlenmesi.....	54
Eski ve yeni etik ikilemler	55
Kaynaklar	59

3 VİCDAN MİSYONERİ ROLÜNDEKİ YALNIZ KOVBOY": KAMU DENETÇİSİNİN ROLÜ. 59

Yavuz Baydar

Giriş	61
Tarihsel geçmiş: Kamu denetçiliği kurumunun kökeni	62
Kamu denetçileri ve basın	63
İlk haber kamu denetçisi - Kentucky	65
İşin özü: Kamu denetçilerine neden ihtiyaç var?.....	66
Gazeteciliğin kültürü	67
Haberlerin vicdanı	68
İşlev katmanları: Kamu denetçilerinin görevleri.....	69
Köşe yazıları ve "okur konseyleri"	71
Gerekli vasıflar: İyi bir kamu denetçisinin özellikleri nedir? 72	
Yol yordam: Kamu denetçileri nasıl çalışır?	73
İşin sırrı bağımsızlıkta	74
Garanti olarak sözleşme.....	74
Kamu denetçisi köşelerini sadece kamu denetçileri yazmalıdır	74
Etik kurallarının önemi	75
Kamu denetçileri nasıl iletişim kurar?	76
Doğu ve Batı.....	76
Yomiuri Shimbun'da "kamu denetçi grubu" modeli	77
"Siber kamu denetçileri": Çevrimiçi gazeteciliğin hesap verebilirliği nasıl sağlanır?	78
Guardian'daki uygulama: Global bir model mi?	80
Platform: ONO (Haber Kamu Denetçileri Örgütü; Organization of News Ombudsmen)	82
Kaynaklar	84

4 TÜRKİYE'DEKİ DENEYİM: DÜŞMANCA BİR ORTAMDA KAMU DENETÇİLİĞİ 85

Yavuz Baydar

Giriş	85
Bir araba kazası	86
Sancılı bir ders	87

5 KAMU RADYO/TV YAYINCILIĞI VE KAMU DENETÇİLİĞİ HAKKINDA 89

Jacob Mollerup

İşin temeli hep aynı	89
Kamu yayın kurumları ve özdenetim	90
Kamu yayın kurumları ve devlet: Zor bir ilişki	90
Radyo-televizyon yayın kuruluşları: Birçok kanal, çok çeşitli izleyici kitleleri	92
Radyo ve televizyon: Zayıf bir düzeltme geleneği!	93
Farklı güçlükler: Sonuç	94
Kamu denetçisinin altı farklı işlevi	94
Havlayan bekçi köpeği	94
Resmi itiraz makamı	94
Aracı	95
Dinleyicilerin ve/veya izleyicilerin, iletişim kuran ve duyarlı temsilcisi	95
Dahili davranış kuralları denetçisi	96
Dokuz örnek vaka incelemesi: kamu denetçisine sahip kamu radyo/TV yayıncıları	97
Kamu denetçileri – bir sürecin parçası	102
Birçok katkı arasından biri	102
Zor bir konumdan başlanırsa?	102
Fırsat kapıları	103
Araçlar	103
Büyük bir yetki gücüne olan ihtiyaç	103
Şart koşmak	104
Uluslararası ağlardan yararlanmak	104
Göz önünde olmak	104
Bağımsızlığını göstermek	104
Ne zaman sesini yükselteceğini bilmek	105
Sosyal medya ve büyük potansiyeli	105
Aşırı yük riski	105
Bir itiraz sistemi	106
Saydam kamu denetçisi	106
Süreçleri düzgün yürütmek	106
Teknik meselelerden kaçmamak	106
Davranış kurallarını kullanmak	107
İlkeleri savunmak	107

Düzeltilme, düzeltilme, düzeltilme!	107
İyi gazeteciliği ve etik ikilemleri tartışmak	107
Sonradan değerlendirerek dikkatli olmak	108
Perspektifler.....	109

6 GÜNEYDOĞU AVRUPA MEDYASINDAKİ İNTERNET ÇAĞI DENETİMİ..... 1 1 1

Gordana Vilovi

Giriş	111
İnternet'in Güneydoğu Avrupa'daki kullanımı: Hızlı gelişim.....	113
İlk büyük değişiklik: Bloglar, MySpace, Facebook, Twitter.....	115
İnternet'te etik ve ifade özgürlüğü	116
Seks ve skandal hikayelerinin kaynağı olarak internet	119
İnternet yorumlarında nefret söylemi	121
Sanal sosyal grup ve internet etiği	124
Sonuç	125
Notlar	126
Kaynaklar	127

7 GELECEKTEKİ GÜÇLÜKLERİ AKILDA TUTARAK GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA MEDYANIN HESAP VERİLEBİLİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ 1 2 9

Tarja Turtia ve Adeline Hulin

Bu yayın, medya etiğiyle ilgili olarak Avrupa'daki standartları birleştirmeyi, zdene-
tim mekanizmalarının oluşturulmasını ve etkili bir şekilde işlemelerini sağlamayı ve
başlıca katılımcılardan ve uzmanlardan oluşan bir ağ kurmayı amaçlayan, “*Alignment
to International Standards in the Media Sector of South East European Countries*”
(Güneydoğu Avrupa lkelerinde Medya Sektörünün Uluslararası Standartlara Yak-
laştırılması) konulu proje kapsamında hazırlanmıştır.

Ağustos 2008'de UNESCO tarafından Avrupa Komisyonunun sağladığı mali destekle
başlatılan bu proje, SEENPM (South East European Network for the Profession-
alization of Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı), AğIT
(Organization for Security and Co-operation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği
Teşkilatı) ve AIPCE'yle (Alliance of Independent Press Councils of Europe; Avrupa
Bağımsız Basın Konseyleri Birliği) işbirliği içinde yürütölmüştür. Proje, Arnavutluk,
Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya, Türkiye ve (1244 sayılı
Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova'da uygulanmıştır.

İki buçuk yıllık bir süre boyunca, basın konseyi üyeleri, haber kamu denetçileri,
editörler ve gazeteciler, akademisyenler, basın kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin
ve uluslararası örgütlerin temsilcileri, yerel yuvarlak masa toplantıları, Tiran (Mart
2009) ve İstanbul'da (şubat 2010) düzenlenen bölgesel toplantılarda ve Paris'teki
kapanış toplantısında (Ocak 2011) bir araya getirildi. Bilgi paylaşımı için, Avrupa'da
medyanın hesap verebilirliği konusuna odaklanan bir Web portalı geliştirildi (adresi:
[http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/
professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/europe/](http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/europe/))

Bu yayının, medya özdenetimi alanındaki uzmanlıklarıyla tanınan yazarları, yuka-
rıda anılan projeye aktif olarak katılarak bölgesel ve yerel toplantılarda ele alınan
ana sorunlar hakkında ayrıntılı analizler sunmuşlardır (bu projeye ilgili daha fazla
bilgiyi, bu yayının son bölümünde bulabilirsiniz).

YAVUZ BAYDAR

32 yıllık mesleki tecrübeye sahip olan Yavuz Baydar, hem yazılı hem de görsel-işitsel medyada çalışmaktadır. *Today's Zaman* gazetesinde köşe yazarlığı yapan Baydar, burada Türkiye'yle ilgili iç ve dış politika konularında ve basınla sorunları hakkında yorumlar yazmaktadır. Baydar ayrıca, *Sabah* gazetesinde okur temsilcisi (haber kamu denetçisi) görevini yürütmekte ve TV24 kanalında haftalık *Açık Görüş* haber programını sunmaktadır. Yavuz Baydar, 1980 ile 1992 yılları arasında Stockholm'de İsveç Radyo Televizyonu'nda (SR) yapımcı ve haber spikeri ve Cumhuriyet gazetesinin İskandinavya/Baltık muhabiri olarak görev yaptı. Üç yıl boyunca önce Paris'te Show TV, ardından Londra'da BBC World Service'te yapımcı ve editör olarak çalıştıktan sonra 1994'te Türkiye'ye döndü. Yurda döndükten sonra *Yeni Yüzyıl* gazetesinin dış haberler masasında editörlük ve *Milliyet* gazetesinde köşe yazıları editörlüğü ve kamu denetçiliği yaptı. Yavuz Baydar, 2003 ile 2004 yılları arasında ONO'da (International Organization of News Ombudsmen; Uluslararası Kamu Denetçileri Örgütü) başkanlık görevini üstlendi. Baydar ayrıca WEF (World Editors Forum; Dünya Editörler Forumu) ve CCJ (Sorumlu Gazeteciler Komitesi; Committee of Concerned Journalists) üyesidir.

ADELİNE HULIN

Adeline Hulin, 2006 yılında katıldığı AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Medya Özgürlüğü Temsilçisi'nde (Office of the Representative on Freedom of the Media) proje koordinatörlüğü görevini yürütmektedir. Hulin bundan önce Fransız CLEMI (Liaison Centre between the Media and Education; Medya ve Eğitim İrtibat Merkezi) ve UNESCO için, medya eğitimi

programları konusunda danışmanlık yapmıştı. Bordeaux Institut d'Etudes Politiques'te siyasi bilimler lisans eğitimi gören Hulin, Paris Dauphine Üniversitesi'nde gazetecilik konusunda lisansüstü eğitim aldı.

REMZİ LANİ

Remzi Lani, Arnavutluk Medya Kurumu'nun yönetici müdürüdür. Lani, 1983 – 1992 arasında Arnavutluk'un ilk liberal gazetelerinden biri olan *Zeri i Rinise'nin* başyazarıydı. Ayrıca İspanyol *El Mundo* (1991–93) ve Priştina'da yayınlanan *Zeri* (1993–95) gazetelerinde muhabirlik yaptı. Lani daha sonra Tiran'daki Alternative Information Network'te editörlük yaptı (1995-2002) ve ayrıca *Foreign Policy* dergisinin Arnavutluk baskısının yazı işleri müdür yardımcısıydı. Bunların yanı sıra, Güneydoğu Avrupa'daki 15 medya kuruluşunu ve medya merkezini bir araya getiren South East Network of Media Centers and Media Institutes (Güneydoğu Medya Merkezleri ve Medya Kurumları Ağı) kuruluşunun ilk başkanıydı. Remzi Lani halen Balkan Trust for Democracy kuruluşunda danışma kurulu üyesidir. Bunun dışında GFMD (Global Forum Media Development; Dünya Medya Gelişim Forumu) kuruluşunda yönlendirme kurulu ve WAN (World Association of Newspapers; Dünya Gazeteler Birliği) yönetim kurulu üyesidir.

JACOB MOLLERUP

Jacob Mollerup (57), 1980 yılından beri gazeteci ve editör olarak çalışmaktadır. Üstlendiği görevler arasında, *Politiken* gazetesinde idari editörlük ve haber editörlüğü (1988-95), *Information* gazetesinde başyazarlık (1996-2001) ve *Berlingske Nyhedsmagasinet* dergisinde kıdemli muhabirlik ve editörlük (2001-04) yer almaktadır. Mollerup, 2004'te DR'deki (Danish Broadcasting Corporation; Danimarka Radyo Televizyon Kurumu) ilk dinleyici ve izleyici editörü oldu. Ulusal kamu devlet radyo televizyon kurumu olan DR, birçok ulusal TV ve radyo kanalının yanı sıra Web üzerinden de hizmet vermektedir. Jacob Mollerup 2005'te ayrıca, Danish Association for Investigative Journalism (Danimarka Araştırmacı Gazetecilik Birliği) kuruluşunun başkanlığını üstlendi. Mayıs 2010'dan beri, ONO (Organization of News Ombudsmen; Kamu Denetçileri Örgütü) başkanlığını yapmaktadır.

TARJA TURTIA

Tarja Turtia, 2002 yılından beri UNESCO'nun İletişim ve Bilgi Dairesi (Communication and Information Sector) bünyesindeki İfade Özgürlüğü, Demokrasi ve Barış Bölümü'nde (Division for Freedom of Expression, Democracy and Peace) program uzmanı olarak çalışmaktadır. Turtia bundan önce, ağırlıklı dış haber konularında olmak üzere Finlandiya'da çeşitli radyo/TV ve yazılı basın kuruluşlarında muhabir olarak çalışmıştır. Tarja Turtia, Finlandiya'daki Tampere Üniversitesi'nde gazetecilik ve kitle iletişimi konusunda lisansüstü eğitim aldı.

GORDANA VILOVIĆ

Siyasi bilimler konusunda doktorası olan Gordana Vilović, Zagreb Üniversitesi Siyasal Bilimler - Gazetecilik Bölümü'nde doçentlik yapmaktadır. Medya etiği, gazeteci eğitimi ve çeşitlilik haberciliği konusunda bir dizi kitap yazar ve başka eserlere katkıda bulunan Vilović, ayrıca medya hakkındaki birçok uzmanlık yazısına ve bilimsel makaleye de imza attı. Vilović, Hırvatistan ve diğer Güneydoğu Avrupa ülkelerinde çeşitli profesyonel gazetecilik eğitim programlarına katıldı. Ayrıca 2003 ile 2008 arasında Zagreb'deki ICEJ'de (International Center for Education of Journalists; Uluslararası Gazetecilik Eğitimi Merkezi) görev aldı ve Dubrovnik Üniversitesi Medya ve Toplumsal Kültür (Gazetecilik) Bölümü'nde doçentlik yaptı.

OGNIAN ZLATEV

Ognian Zlatev, Sofia St Kliment Ohridski Üniversitesi'nde antik Yunan kültürü ve Bulgarca dili ağırlıklı lisansüstü klasik dilbilim ve edebiyat eğitimi aldı. Zlatev ayrıca medya ve sivil toplum örgütü geliştirme, medya ilişkileri, gazetecilik eğitimi, uluslararası kamu ilişkileri, siyasi iletişim ve seçim kampanyaları konularında eğitim gördü. Ognian Zlatev halen Bulgaristan'daki Medya Geliştirme Merkezi'nin yönetici müdürüdür. Ağustos 2010'da Bulgaristan Ulusal Televizyon kurumunun yönetim kurulu üyesi oldu. Zlatev, SEENPM'nin (South East European Network for Professionalization of the Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı) kurucu üyesi ve yönetim kurulu üyesidir ve 2002 - 2004 arasında bu kurumun başkanlığını yürütmüştür. Bulgaristan'daki Dünya Bankası ofisinde

dış iletişim ve kamu ilişkileri danışmanlığı yapmış, AGİT ve UNESCO için özdenetim uzmanı olarak çalışmıştır. Zlatev ayrıca Bulgaristan Ulusal Gazetecilik Etik Konseyi'nin yönetim kurulu üyesi ve Global Forum for Media Development (Dünya Medya Gelişim Forumu) yönlendirme kurulu üyesidir. Ayrıca her Bulgaristan'daki Avrupa Komisyonu Temsilciliği'nin her yıl verdiği Robert Schumann ödülünün ve Dr. Erhard Busek SEEMO Daha İyi Anlaşma ödülünün seçim kurulu üyesidir.

Zlatev, Bulgaristan Dış İşleri Bakanlığı'nın Diplomasi Kurumu, Tiran'daki Arnavutluk Medya Kurumu ve Saraybosna'daki Medya Plan Kurumu'nda okutman olarak çalıştı ve birçok uluslararası toplantıya konuşmacı olarak katıldı. Ayrıca Sofya'daki Açık Toplum Kurumu'nun bilgi merkezlerinde ve Bulgaristan BBC Merkezi'nde müdürlük yaptı ve Bulgaristan British Council ofisinde çalıştı. Zlatev medya geliştirme ve hesap verebilirliği, gazetecilik etiği ve ifade özgürlüğü konusunda 15 esere imza attı.

UNESCO'nun gazetecilik profesyonel ve etik standartlarına verdiği sürekli desteğin özünü, bağımsız medya özenetimi sistemlerinin oluşturulması ve etkili bir şekilde işlemesi oluşturmaktadır. Bunların önemi, medya kuruluşlarının ifade özgürlüğüne, iyi yönetime ve insani gelişmeye yaptıkları katkıyı değerlendirmeyi amaçlayan UNESCO Medya Geliştirme Göstergeleri'nin oluşturulmasında dikkate alınmıştır. UNESCO tarafından düzenlenen Güneydoğu Avrupa ve Türkiye'de profesyonel gazetecilik ve özenetim konulu bir toplantıda görüşülen ana konuların bazılarını ele alan bu yayın, özenetim mekanizmalarına dayanan medya hesap verebilirlik sistemlerinin, medya profesyonellerinin tarafsız habercilik, dürüstlük, doğruluk ve güvenilirlik konularında geliştirilmesindeki kritik öneminin altını çizmeyi amaçlamaktadır.

Halkın kamu ve özel sektör kuruluşlarından talep ettiği hesap verebilirlik için medyanın önemli bir araç olduğu sık sık vurgulanır. Bununla birlikte, medyanın devlet kurumlarını ve diğer iktidar kurumlarını izleme görevini üstlenebilmesi için, kendisi de sorumlu tutulabilir olmalıdır. Özenetim, bu görevi yerine getirebilmek için gereken en önemli işlemdir. Bu işlev, medyanın kamuya karşı olan sorumluluğunu güçlendirmeyi ve medya profesyonellerinin (gazetecilerin, editörlerin ve yayıncıların) gönüllü olarak izleyecekleri mekanizmalarla medya kalitesinin artırılmasını sağlar.

Özenetim, bu yayına katkıda bulunan yazarların belirttiği gibi, medyanın güvenilirliğiyle ve halkın medyaya duyduğu güvenle yakından ilişkilidir. Özenetim sistemleri, gazetecilerle haberleri okuyan, dinleyen veya izleyenler arasında, her iki tarafa da yarar sağlayan bir bağlantı oluşturur: Özenetim, medya kullanıcılarının eleştiri ve endişelerini ifade etmesine ve medya ürünü sunanların bunlara yanıt vermesine ve dikkate almasına olanak sağlar. Medya özenetimi, anlaşmazlıkların çözümüne doğrudan katkı sağlamanın yanı sıra,

hem medyayı (gerek gazeteci ve medya kuruluşlarına karşı açılan davaların sayısını gerekse devletin müdahalesini azaltmak suretiyle medyanın daha özgüre çalışabilmesini sağlayarak) hem de kamuoyunu (medya çalışanları tarafından yapılabilecek suiistimallere veya diğer etik dışı davranışlara karşı önlemler getirerek) korur. Etik kuralları, basın konseyleri, haber kamu denetçiliği ve okur editörlüğü pozisyonları dâhil olmak üzere, medya özenetim araçları ve kurumları, gazetecileri yönlendiren temel kılavuz ilkeler oluşturur.

Aşağıdaki bölümlerde, Güneydoğu Avrupa ve Türkiye’de medya özenetim sistemlerinin gelişim sürecine, mevcut durumuna ve etkili bir şekilde uygulanması konusundaki güçlükler ışık tutulmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde geçiş dönemindeki demokrasilerde ve benzer durumlarda ortaya çıkabilen sorunlar arasında, medya özenetiminin uygulanması geleceğindeki eksiklik, kamuoyunda medya sektörüne olan güven eksikliği, medya kuruluşlarının karşılaştığı siyasi ve ekonomik baskıların yanı sıra siyaset, ekonomi ve medya arasında önemli bağların mevcudiyeti sayılabilir. Aktarılan tecrübeler, özenetim mekanizmalarını geliştirmek üzere tüm tarafların sürece katılması gereğinin ve medya sektörünün kendi içindeki yaygın güven ve ortak görüş eksikliğinin daha da zorlaştırdığı bir görev olan, özenetim mekanizmalarının öneminin kamuoyuna iyi tanıtılması gereğinin altını çizmektedir.

Bu yayın, günümüzde medyanın hesap verebilirliğiyle ilgili olarak ortaya çıkan kritik sorunları aydınlatmaktadır. Yeni teknolojilerin devrim yarattığı bir ortamda, eski açmazlarla karşı karşıya kalan gazeteciler, yüksek etik ve profesyonel standartlara göre hareket etmelidir. Bu yayına katkıda bulunan yazarlar, teknolojik gelişmelerin Güneydoğu Avrupa’da ve Türkiye’deki medya iş modelleri ve geleneksel gazetecilik uygulamaları üzerinde yarattığı etkileri anlatarak, medyada özenetimin bu yeni ve sürekli değişen tabloya nasıl oturduğunu ve bunun etik ve profesyonel standartlar açısından yol açtığı sonuçları değerlendirdiler. Analiz edilen bazı ülkelerde, mahremiyetin korunmasının, nefret söylemlerinin, dedikodunun, asılsız suçlamaların ve eleştirilerin sıkça görülen sorunlar olması nedeniyle, bu standartların İnternet içeriklerine uygulanmasındaki güçlüğün altı çizilmektedir. Aynı şekilde, bilgi üreten ve yayanların çeşitliliği ve sayılarının çokluğu, bu bilgilerin üretilmesinde ve yayılmasında kullanılan yeni yöntemler ve bu süreçlerdeki hız artışı, editoryal denetimi giderek daha da zorlaştırmaktadır.

Etik ve profesyonel gazetecilik standartlarının güçlendirilmesi dünyanın her yerinde önemli bir sorun olmaya devam etmektedir, dolayısıyla özdenetim mekanizmaları, bu hedefe ulaşmak için kullanılabilecek uygun ve etkili araçlar olarak değerlendirilmelidir. Medya özdenetimi, ister basılı medya, ister Internet, ister radyo/TV yayıncılığı olsun bütün medya için gerçekten elzemdir ve gazetecilerin habercilik özgürlüğünü güçlendirir. Dolayısıyla, doğası gereği özdenetimin, bilgi özgürlüğü üzerinde doğrudan etkisi vardır ve tüm bireylerin yararınadır. Bu yayın, günümüzde gazetecilik etiği ve profesyonel standartlarının incelenmesi ve yeniden değerlendirilmesi ihtiyacına dikkat çekmektedir. Aşağıdaki bölümlerde sunulan görüşler, bu konudaki tartışmaların daha geniş bir bağlamda ilerletilmesine yarayan olumlu katkılarda bulunmayı amaçlamaktadır.

Bu kitapta ifade edilen görüşler UNESCO'nun görüşleri olmak zorunda değildir ve kurumu bağlamaz. Bu yayında belirtilen olguların seçimi ve malzemelerin sunumu tamamen yazarların sorumluluğundadır.

Janis Kärkliņš

UNESCO, İletişim ve Bilgi Dairesi
Genel Müdür Yardımcısı

UNESCO, “*Alignment to International Standards in the Media Sector of South East European Countries*” (Güneydoğu Avrupa Ülkelerinde Medya Sektörünün Uluslararası Standartlara Yaklaştırılması) projesine katkıda bulunan kişi ve kuruluşlara teşekkür eder. Örgütümüz bu çalışmaya, “*Civil Society Media in South East Europe: Support to Alignment to EU Standards*” (Güneydoğu Avrupa’da Sivil Toplum Medyası: AB Standartlarına Yönelim İçin Destek) adlı yerel IPA programı üzerinden mali destek sağlayan Avrupa Komisyonu’na minnettardır. Bu projenin uygulanması, UNESCO’nun özellikle minnettar olduğu yerel proje danışmanımız Ognian Zlatev’in sağladığı mükemmel koordinasyon olmadan mümkün olamazdı. AGİT (OSCE) Medya Özgürlüğü Temsilcilik Ofisi bu projenin yürütülmesine önemli katkılarda bulundu; UNESCO, Miklos Haraszi, Dunja Mijatovic ve Adelin Hudelin’e bu çalışmanın yürütülmesi sırasında sundukları işbirliği için teşekkür eder. UNESCO, SEENPM’nin (South East European Network for Professionalization of Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı) tüm üyelerine ve özellikle kuruluşun müdürü Sándor Orbán’a minnet borçludur. SEENPM, sağladığı aktif destekle, proje kapsamındaki yerel organizasyonların başarılı olmasında önemli bir rol oynadı. AIPCE’ye (Alliance of Independent Press Councils of Europe; Avrupa Bağımsız Basın Konseyleri Birliği) ve özellikle Hollanda Basın Konseyi’nden (*Raad voor de Journalistiek*) Daphne Koene’ye ve Norveç Basın Şikâyetleri Komisyonu’ndan (*Pressens Faglige Utvalg*) Edgar Kokkvoold’a çok teşekkür ederiz.

UNESCO ayrıca, değerli zaman ve bilgilerini bizimle paylaşarak bu proje bağlamında gerçekleşen canlı fikir alışverişini zenginleştiren (ve bazıları bu yayına yazılarıyla katkıda bulunan) aşağıdaki kişilere minnet borçludur.

- ✓ Arnavutluk Medya Kurumu'ndan Remzi Lani ve Ilda Londo;
- ✓ Bosna Hersek Basın Konseyi'nden Ljiljana Zurovac;
- ✓ Hırvatistan Zadar Üniversitesi'nden Profesör Stjepan Malovic;
- ✓ Hırvatistan Zagreb Üniversitesi'nden Dr. Gordana Vilović;
- ✓ Danimarka Radyo Televizyon Kurumu Dinleyici ve İzleyici Editörü Jacob Mollerup;
- ✓ Estonya Kamu Yayın Topluluğu kamu denetçisi Tarmu Tammer;
- ✓ Kosova Basın Konseyi'nden Nora Behluli, Nehad Islami ve Willem Houwen;
- ✓ Makedonya Medya Kurumu'ndan Biljana Petkovska;
- ✓ Karadağ Medya Kurumu'ndan Ljiljana Zugic;
- ✓ Hollanda kamu denetçisi Thom Meens;
- ✓ Norveç Basın Şikâyetleri Komisyonu'ndan Kjell Nyhuss;
- ✓ Sırbistan Bağımsız Gazeteciler Birliği Başkanı Nadezda Gace;
- ✓ Güney Afrika basın kamu denetçisi John Thlolo;
- ✓ Sabah Gazetesi okur editörü Yavuz Baydar;
- ✓ BK Observer Gazetesi okur editörü Stephen Pritchard;
- ✓ BK The Guardian Gazetesi idari editörü Elizabeth Ribbans;
- ✓ BK The Guardian Gazetesi eski okur editörü Ian Mayes;
- ✓ BK Basın Şikâyetleri Komisyonu'ndan Profesör Robert Pinker;
- ✓ BK Guardian Vakfı'ndan Peter Preston ve Ian Wright;
- ✓ Belgrad AGİT Ofisi'nden Dragana Solomon ve Miroslav Jankovic;
- ✓ Bulgaristan Intelday Solutions'tan Denitsa Sacheva.

UNESCO ayrıca, bu yayım baskıya girdiğinde Paris'te devam etmekte olan proje kapanış toplantısına katılan tüm konuşmacı ve oturum başkanlarına teşekkür eder.

MEDYADA HESAP VEREBİLİRLİK SİSTEMLERİ (MAS) VE UYGULAMALARI

1

Ognian Zlatev

ÖZDENETİM İLKELERİ

Medya özenetimi esas olarak özgürlükle ilgilidir. Özgür medya, özgür ve demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir. Özgürlüğün tanımı, özgürlük için verilen mücadele ve özgürlüğün mevcudiyetinin veya kaybının farkına varılması - tüm bunlar yüzyıllar boyunca sayısız tartışmalara konu oldu.

Medya, demokrasinin bekçisi olduğu için, medya özenetimi elzemdir. Bir kişi ve kurum, başkalarının değerlerini ve ulusal başarılarını koruma misyonunu üstlendiğinde bu, beraberinde büyük ahlaki yükümlülükler getirir. Bu yükümlülükler, devlet tarafından veya herhangi bir türdeki başka düzenlemeler ve kontrollerle empoze edilmemiş bir özenetime tabi olmalıdır; çünkü iktidarda nasıl bir siyasi rejim olursa olsun, dünya yasaları, özgür iradeyi ve her gün yaptığımız seçimleri temel alır.

Medya için özenetim ayrıca, zihniyeti, davranışları, kuralları ve hayatı değiştirme gücüne sahip olduğu için de önemlidir. Medya, değişikliğin öncüsü olmak istiyorsa, sürekli olarak değişmek ve gelişmek için gereken sorumluluğa sahip olmalıdır.

Medya özenetimiyle ilgili bakış açıları kültürden kültüre ve kıtadan kıtaya farklılık gösterebilir. Özenetim, kapalı toplumlarda ve geçiş dönemindeki toplumlarda daha ziyade tarafı savunma mercii olarak görülmektedir. Özenetim öncelikle medyanın siyasi sansür, ekonomik bağımlılık ve ağır sonuçlar getiren mahkeme davalarından korunması işlevini görmektedir. Bazılarıysa yüksek mesleki standartları empoze ettiği için, medya özenetimini – gazetecilere ve – daha dikkatli medya okuryazarlığı gerektirdiği için halka yönelik bir eğitim aracı olarak görmektedir. Medya özenetimi, bunların yanı sıra, medyaya güven açısından çok gerekli ve önemli olan bir medya hesap verebilirlik aracı olarak görülmektedir.

Özgürlük ve bağımsızlığı elde etmek kadar bunların sosyal açıdan sorumlu bir şekilde korunup devam ettirilmesi de önemli olduğu için, medya özdenetimi, hem gelişen ülkelerde hem de gelişmiş demokrasilerde aynı ölçüde önemlidir.

Özdenetim, gazetecilerin bağımsız ve tarafsız olabilme hakkını ve profesyonel hataların iktidardakiler yerine meslektaşları tarafından değerlendirilmesi hakkını korur. Özdenetimin amacı, doğruluk, mesleki etik, mahremiyetin ve diğer özel hakların korunması, editöryal özgürlük ve ifade özgürlüğünün yanı sıra farklı bakış açısı ve fikirlerin korunmasıyla ilgili asgari standartlar oluşturmaktır.

Medya özdenetimi, editörleri, medya profesyonellerini, gazetecileri ve başlıca medya tüketicisi olarak sivil toplumu bir araya getirir. Medya tüketicileri, medya değerleri ve kalitesiyle ilgili olarak giderek daha fazla garanti aramaktadır; özellikle İnternet üzerinden bilgi yağmuruna tutulduğumuz günümüzde, güvenilirliğin önünde her zamankinden daha fazla güçlük vardır. Neredeyse herkesin gördükleri her şey hakkında haber yayabildiği bir çağda, geleneksel medya için güvenilirliklerini kanıtlanma gereksinimi bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. Şikâyet mekanizmaları kalite kontrol ve geribildirim olanakları sunar. Bu mekanizmalar çoğu zaman, olgusal hatalar veya hak ihlali durumlarında uzun süren ve ağır sonuçlar getiren mahkeme davaları yerine adaleti sağlamanın en etkili yoludur. Ancak medya özdenetimin en önemli görevlerinden biri, haberleri hızla verenlerin aynı zamanda bu haberleri doğru olarak vermelerini sağlamaktır.

AGİT (Organization for Security and Co-operation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) eski Medya Özgürlüğü temsilcisi Miklos Haraszti'nin dediği gibi, *sorumlu özdenetiminin amacı ifade özgürlüğünü korumaktır; demokrasinin ses seviyesini kıstak değil*. Özdenetimin amacı, bu ses seviyesini toplum için kabul edilebilir bir seviyeye ayarlamak ve – özellikle yeni demokrasilerde – gereksiz gördükleri yüksek sesli tartışmaları sınır bozucu bulanlara hitap eden bir ortam yaratmaktır.

Medya hesap verebilirlik sistemlerinin (MAS; media accountability systems) amacını tanımlamak için birçok girişimde bulunulmuştur. Yazar bu makalede, bu sistemlerin, medyanın genelde sorumlu ve tarafsız davranmasını ve gazetecilerin meslek kurallarına uymalarını sağlamak için kamuoyu tarafından kullanılabilir araçlar olduğu görüşünü savunmaktadır. Etik veya davranış kuralları, medya kamu denetçileri, konseyler ve sözcüleri gazetecilik meslek

birlikleriyle işbirliği yapan tahkim kurulları gibi, bu görevi yerine getirmeye çalışan bir dizi farklı sistem mevcuttur. MAS'ların medya bünyesinde var olduğu yapılar (örneğin gazete veya dergilerde sürekli köşeler veya düzeltme bölümleri) ve medyayla kamuoyunun birlikte oluşturdukları sistemler (örneğin basın konseyleri) mevcuttur.

BASIN KONSEYLERİ

Basın konseyleri muhtemelen, medya özdenetiminin hayata geçirilmesinde kullanılan mekanizmalardan en iyi bilinenidir. Basın konseyleri, genelde yerel kültürel, tarihi ve siyasi ortam ve geleneklere göre şekillendirilen esnek yapılardır; dolayısıyla basın konseylerini tanımlayan evrensel bir model yoktur. RJI Global Journalist kaynağına göre (<http://www.rjionline.org/mas/about/index.php>):

İdeal şekliyle bir basın konseyi, sosyal iletişimin üç ana aktörünü bir araya getirir ve temsil eder: bilgilendirme gücüne sahip olanlar, bilgilendirme yeteneğine sahip olanlar ve bilgilendirilme hakkına sahip olanlar.

Konseyler kimseyi herhangi bir eyleme zorlama gücüne sahip olmadıkları için, işlevlerine yerine getirebilmeleri için, sürece dâhil olan tüm grupların (medya sahipleri, muhabirler ve kamuoyu) işbirliğine muhtaçtır. Bu ilişki, basın konseyleriyle nelerin başarılabileceği açısından olduğu kadar basın konseylerinin neyi gerektirdiği açısından da önemlidir. Buna göre, medya patronlarının medya kuruluşlarını, sırf bunlara sahip oldukları veya siyasi güce sahip oldukları için istedikleri gibi kullanması kabul edilemez. Üç taraflı bir konsey oluşturulduğunda medya patronları, çalışanlarının önemli bir karar alma gücüne sahip olduğunu, gazetecilerse medya tüketicilerinin de süreçte bir rolü olduğunu onaylamış olur. Bu durum, toplumsal katılım ve demokrasi açısından büyük bir ilerlemedir.¹

Basın konseyleri temelde, medyada güven ve güvenilirlik oluşturmak, kalite standartlarının yükseltilmesini teşvik etmek, devlet veya diğer resmi kurumlardan gelebilecek müdahaleleri önlemek ve gazeteciyle medya kuruluşlarına karşı açılan dava sayısının azaltmak için faydalıdır. Basın konseylerinin ana görevleri şunlardır:

- ✓ şikâyetleri almak
- ✓ sürecin işleme konmaya değer olup olmadığını değerlendirmek
- ✓ şikâyeti her açıdan dikkatle incelemek
- ✓ şikâyet sahibiyle medya arasında arabuluculuk yapmak
- ✓ kural ve yönetmelikler çerçevesinde şikâyetleri karara bağlamak
- ✓ etik kurallarının medya kuruluşları tarafından ihlallerini tespit etmek
- ✓ alınan tüm kararların saydam ve halka açık olmasını sağlamak
- ✓ medya eğilimlerini incelemek ve yorumlamak; normlar konusunda kılavuzluk etmek
- ✓ gazeteciler için mesleki standartları belirlemek
- ✓ etik kurallarında yapılacak değişiklikleri önermek (bu görev vermişse)
- ✓ basın özgürlüğünü savunmak.

Düzenli işleyen bir basın konseyi tüm taraflara (gazeteciler, editörler, medya kuruluşu sahipleri, sivil toplum) kapsamlı temsil hakkı tanınmalıdır ve konseyin bütün üyeleri kamu tarafından kabul gören, saygın kişiler olmalıdır. Basın konseyleri, hem medyaya hem de topluma faydalı olabilmek için mesleki kurallar ve prosedürler oluşturmalıdır; konsey üyeleri özdenetim konseptine olan güveni geliştirmek için sürekli olarak çaba harcamalıdır.

Köklü basın konseyi olan ülkelerin (sözelimi Norveç, İsveç, Almanya ve Hollanda) yanı sıra, yakın geçmişteki demokratik değişiklikler nedeniyle bağımsız medya kuruluşları sayısının hızla çoğaldığı ve buna bağlı olarak özdenetime ihtiyacın arttığı, geçiş dönemindeki ülkelerde de (sözelimi Bosna Hersek, Karadağ, Ermenistan, Sırbistan ve – 1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında – Kosova) basın konseyleri bulunmaktadır. Ancak bazı önemli istisnaların varlığını hatırlatmakta yarar vardır. Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Fransa halen kendi sistemlerini oluşturma sürecindedir; İtalya, Yunanistan, Polonya, Portekiz ve ABD’deyse basın konseyi yoktur.

Mevcut basın konseylerinin hemen hemen yarısı, sözgelimi Finlandiya, Hollanda ve Danimarka'dakiler, hem basılı hem de elektronik medyayı kapsamaktadır. Bununla birlikte bazı ülkelerdeki (sözgelimi İngiltere ve İsveç) tanınmış basın konseyleri yalnızca basılı medyayı kapsamaktadır.

Orta Avrupa ve Güneydoğu Avrupa'daki (SEE), yakın geçmişte demokratik geçiş süreçlerinin yaşandığı bazı ülkelerdeyse, mevcut düzenleyici sistemler basın özgürlüğünü her açıdan değerlendirmekte yetersiz kaldıklarından, medya özdenetimi son birkaç yılda sorunlu bir konu haline gelmiştir. Bunun nedenlerinden biri, yönetmeliklerin daha çok radyo/TV medyasına yoğunlaşması ve özgürleşen basının içerik açısından giderek artan ölçüde boyalı basının ve "bayağlaşma" eğilimlerinin etkisi altında kalmasıdır. Bu durum, gazetecilerin düşük profesyonellik seviyesinin, gelişmemiş medya yönetim kapasitelerinin ve medya kuruluşu sahiplerinin hızlı ve kolay kâr peşinde koşmasının sonucudur. Çeşitli ticari, ekonomik ve siyasi etkiler halen düzenleyici kurumlara müdahale ederek medyanın düzgün bir şekilde işlemlerini görmesini engellemektedir. Özdenetim mekanizmaları, tümünde olmasa bile bölgedeki bazı ülkelerde mevcuttur ve genelde uygulanması gereken prensip ve standartlar olarak gönüllü olarak kabul görmektedir; ancak bunlar farklı ülkelerde farklı medya türleri için uygulanmakta ve meslek kuralları medyanın tamamını kapsamamaktadır. Bunun ötesinde, özdenetimin süregelen ihlali medyanın toplumsal görevini yerine getirip getiremediği sorusunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla, Güneydoğu Avrupa'daki gazeteciliğin gelişmiş batılı demokrasilerin gerisinde olduğu iddiası devam etmekte; gazeteciler iftira (ve radyo/TV medyasında karalama) gerekçesiyle dava edilmekte ve medya kuruluşları, kurumlar ve toplum arasındaki güvensizlik ve işbirliği eksikliği basının imajına zarar vermektedir.

Mevcut basın konseylerinin büyük çoğunluğunda sivil toplum temsilcileri önemli bir rol oynamaktadır. Aslında bu durum önemli faydalar sağlamaktadır: Konseye daha fazla güvenilirlik sağlamak, saydamlık ve hesap verebilirliği güvence altına almakta, bağımsız ve tarafsız bir bakış açısı sağlamakta ve (çoğu ülkede medya tüketici birlikleri olmadığı için) sivil toplum temsilcileri medya tüketicilerinin sesi olarak görev yapmaktadır.

Basın konseylerinin başlıca görevi şikâyetlerle ilgilenmektir, ancak aynı zamanda yukarıda sayılan işlevlerden bazılarını da yerine getirirler: Etik ve davranış kurallarında değişiklikler önerebilirler, kılavuz ilkeler ve en iyi uygulama şekilleriyle ilgili kurallar yayınlayabilirler.

Bağımsız bir basın konseyinin normal bir şekilde işleyebilmesinin önemli bir yönü finansman mekanizmasıdır. En ideal durumda, çok çeşitli mali kaynaklar mevcut olmalıdır. Hollanda ve İsveç'te olduğu gibi medya kuruluşları bu kaynaklarda ağırlıklı olabilir veya Norveç'te olduğu gibi finansman, medya kuruluşu sahipleriyle gazeteciler arasında yarı yarıya paylaşılabilir. İsviçre gibi bazı ülkelerde finansman tamamen gazeteciler tarafından sağlanırken, Lüksemburg ve Kıbrıs gibi bazı ülkelerdeyse, kamu ve devlet medya kuruluşları da etik kurallarına tabi olduğundan finansmanın bir kısmının devlet tarafından sağlanması kabul edilebilir bir durum olarak görülmektedir.

Geçiş dönemindeki ve medya özenetimindeki gelişimin henüz ilk aşamalarında olan ülkelerde, gereken mali kaynakların büyük bir kısmı genelde uluslararası donörlerden gelmektedir. Bosna Hersek, Karadağ ve (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova'da oluşturulan basın konseyleri halen Avrupa Komisyonu ve AGİT tarafından mali olarak desteklenmekte ve ayrıca sözgelimi AB Üye veya Aday Ülke programı çerçevesinde mali destek almaktadır.

Güneydoğu Avrupa ülkelerindeki basın konseylerinin bağımsızlığını korumak çok büyük önem taşımaktadır ve çeşitli güçlükler içermektedir. Bu ülkelerdeki demokratikleşme süreci henüz olgunlaşmamıştır ve çok kırılgandır. Daha önce geçerli olan düzenleme mekanizmaları, hem politikacıların hem de medya profesyonellerinin davranışları üzerinde etkili olmaya devam ettiğinden, medya üzerindeki belirgin siyasi baskı daha yüksek seviyede otosansüre neden olabilmektedir. Aynı zamanda, pazar ekonomisi oluşturma süreci de kaçınılmaz olarak bu ülkelerdeki medyayı etkilemektedir.

Güneydoğu Avrupa ülkelerinde basın konseylerinin gelişimini ve sürdürülebilirliğini etkileyen diğer faktörler arasında, bölge genelinde özenetim geleneğinin ve tecrübesinin olmaması ve gazeteciler arasında siyasi bölünmüşlük bulunmaktadır. Sıkça görülen gruplaşmalar, diyalog ve dayanışmayı engellemekte ve gazetecilerin ortak çıkarlarını koruyabilmek için bir araya gelmelerini engellemektedir.

Bölgede halen, özellikle kamu hizmeti medyasında, ısrarlı siyasi baskılara ilişkin birçok örnek görülmektedir. İktidara sadık olan gazetecilere, iktidarı eleştirenlerden daha iyi davranılmakta, hatta özel medya tekellerinin bile ağırlıklı devletin hizmetlisiymiş gibi davrandıkları görülebilmektedir. Siyasi elitlerle medya sektöründe çıkarları olan iş dünyası arasındaki bu tür yakın işbirliği ve karşılıklı bağımlılıklar, gazetecileri hem siyasi hem de ekonomik

bağımlılığa maruz bırakılmaktadır. Bu durum, medya özdenetimi kavramının değerini kaybetmesine neden olabilir; ayrıca büyük medya kuruluşları herhangi bir zorunlu düzenlemeyi kabul etmekte daha da isteksiz olabilir.

GÜNEYDOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE'DE MAS UYGULAMALARI

2000 yılından sonraki on yıllık süre içinde, Güneydoğu Avrupa ülkelerinin tümünde geniş kapsamlı, çok katmanlı ve açıkça zor bir demokratikleşme süreci yaşandı. Bazı ülkeler AB'ye katılırken, diğerleri Katılım Ortaklığı anlaşmaları imzaladılar. Bu gelişmeler, kısa ve orta vadede ulusal yasaların AB mevzuatına yaklaştırılması, AB ve diğer uluslararası standartların uygulanmasını sağlayacak kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve medya sektörünün özgürce ve uyumlu bir şekilde gelişmesinin sağlanması açısından mevcut yasaların değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Medya reformu, çoğulculuk ve genel mevzuat seviyesinin ülkeden ülkeye farklılık göstermesine rağmen, bölgedeki ülkelerin çoğu bu sürecin önemli bir aşaması olarak medya reform sürecini başlattılar ve bağımsız bir medya yapısı oluşturmak için büyük çabalar sarf etmektedirler. Bununla birlikte, yasal düzenleme normlarının kararlı bir şekilde uygulanması için pratikte çok bir şey yapılmadı. Özdenetim mekanizmalarının uygulanmasının önündeki ana sorunlar arasında profesyonel medya organizasyonlarının kurumsal kapasitelerinin zayıf olması, başta yayıncılar olmak üzere bazı tarafların reform isteğinin düşük olması ve kamuoyunun düzenleyici mekanizmalar, bunların güvenilirliği ve işleyişi hakkında fazla bilgisinin olmaması ve kendilerinin medya üzerindeki etkilerinin sınırlı kalması bulunmaktadır.

Bunun dışında, gelişmenin önünü kesen başka engeller de mevcuttur. Demokratik ilerlemenin ve devlet müdahalesinden ve siyasi müdahaleden bağımsızlığın güçlü bir şekilde korunmasına olan ihtiyaç; gazetecilerin, ekonomik bağımlılık (ve bazı durumlarda doğrudan fiziksel saldırı tehlikesi) nedeniyle aleyhte haberleri tarafsız olarak bildirmekten çekinmesi; sağlam bir gazetecilik eğitiminin eksikliği; zayıf mesleki yapılanmalar; çoğu durumda muğlak ve eksik yasal çerçeveler bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca, medyanın bağımsızlığını garanti etmek için çıkarılan yasa ve yönetmelikler her zaman etkin bir şekilde uygulanmamaktadır. Bu ülkelerin tümünde, özel medya pazarının yanı sıra en zor görevlerden biri kamu radyo/TV kuruluşlarının

ve medya düzenleme makamlarının bağımsızlığını sağlamak olmuştur ve bu zorluk devam etmektedir.

ARNAVUTLUK

Arnavutluk medya sektörünün son zamanlarda karşılaştığı zorluklar arasında, medya kuruluşlarının mülkiyetinin saydam olmamasının yanı sıra, medyanın yeniden politize edilmesi ve medya camiasındaki fikir birliği kaybı öne çıkmaktadır. Medya her zamankinden daha fazla bölünmüş durumdadır; sağlıklı bir tartışma ortamı sürmekle birlikte, medeni tartışmalar yerine farklı görüşe sahip olanlara saldırılar giderek artmaktadır. Yaşanan açmazlardan bazıları değerler kriziyle ilgilidir. Medya kuruluşları, özellikle yakın geçmişteki Balkan savaşlarıyla ilgili habercilik konusunda bölünmüştür. Bazılarının ifade özgürlüğünün gerekli bir parçası kabul ettiği şeyler, başkalarının kabul edilemez birer nefret söylemi olarak görülebilmektedir. Teoride birtakım kılavuz ilkeler olmasına rağmen, bunlar tutarlı bir şekilde uygulamaya konmamaktadır. Özellikle başkent Tiran’da yerleşik olan medyayla ülkenin geri kalanında hizmet veren medya kuruluşları arasında gözle görülür bir bölünmüşlük mevcuttur.

İlk etik kuralları, başlıca gazeteci birlikleri ve Arnavutluk Medya Kurumu tarafından 1996 yılında kaleme alınmıştı. Bu durum, daha kısa bir süre önce tanınan gazetecilik mesleği açısından yeni bir kavramı temsil ediyordu. Medya kuruluşları tarafından resmi bir onaylama yapılmadı ve kuralların uygulaması gazetecilerin kendi iradesine bırakıldı. Bazı medya kuruluşlarının (sözcüleri Günlük *Shekulli* gazetesinin) kendi etik kurallarını uygulama ve bunları ihlal eden gazetecilere para cezası verme denemeleri pek iyi gitmedi. Tarafların (medya kuruluşları sahipleri, editörler ve gazeteciler) rolleri açık bir şekilde tanımlanmamıştı ve bu kurallar topluma karşı hesap verebilirliğin sağlanmasına yönelik bir araç olarak kullanılmamıştı. 1996 kurallarının ana eksikliği, hükümlerinden herhangi birinin camia tarafından uygun bulunmaması veya kabul edilmemesi değildi; bu özdenetim denemesinin temel kusuru, gazetecilerin bu kurallar çerçevesindeki davranışlarını gözetim altında tutan bir uygulama mekanizmasının oluşturulmamış olmasıydı. Böyle bir mekanizma olmaksızın bu etik kuralları, en iyimser bakışla gazetecilik uygulamalarında belirleyici bir faktör olmayan ve en kötümser bakışla gazetecilerin varlığından bile haberdar olmadığı bir kâğıt parçasından ibaretti.

Etik kuralları 2006 yılında yeniden gözden geçirildi ve bu düzeltme sürecine medya camiasındaki tüm taraflardan ve tüm hiyerarşik seviyelerden katılım oldu. Beklendiği gibi, düzeltilen kurallar özünde önceki versiyondan farklı değildi: Belgenin ana endişeleri yine, verilen bilginin doğruluğu ve tarafsızlığı, yanıt hakkı, bilgi kaynaklarıyla ilgili davranışlar, özel hayatla kamu çıkarları arasında kurulacak dengenin göz önüne alınması, küçük yaştakilerin korunması vb. idi. Düzeltme sürecinde geniş bir referans kaynağı oluşturmak için Avrupa ve ötesinden birçok etik kuralları incelendi. Yeni belgenin en önemli özelliği, gazeteciliğin ana felsefelerini kapsayan bir belge olmak yerine somut bir davranış kuralları belgesi olarak ortaya çıkmasıydı. Başka bir deyişle bu belgede, eski versiyonunda olduğu gibi genel prensipler belirlemeye çalışmak yerine, gazetecilerin günlük meslek hayatlarında karşılaştıkları potansiyel açmazların çoğuna yanıt verilmeye çalışıldı. Daha somuta inerek yeni belgede, kaza ve felaket haberleri, editoryal içerikle reklamın birbirinden ayrılması, seçim haberleri, halkla ilişkiler ve basın faaliyetleri, anket haberleri, suç yaşam öyküleri ve okuyucu mektupları gibi yeni alanlar ve kavramlar tanımlandı. Kurallar belgesine intihal, medyanın toplumdaki görevi ve gazetecilik camiasındaki ilişkiler konulu üç yeni bölüm eklendi.

Gazeteci birlikleri yeni kuralların uygulanmasını desteklemek için resmi bir anlaşmaya vardılar. Bununla birlikte, kurallara uymaya yönelik ifade edilen bu genel niyet beyanına rağmen, diğer özdenetim mekanizmalarını oluşturmak için atılması gereken somut adımlar zayıf kaldı.

Arnavutluk'taki medya özdenetiminin gelişimi, işçi/işveren ilişkileri, gelenek ve örgütlenme eksikliği ve medya patronlarının özdenetime gösterdikleri ilginin az olması gibi bazı faktörlerin etkisi altındadır. Arnavutluk'taki medya istihdam piyasası halen istikrarsızdır ve birçok gazeteci resmi iş sözleşmeleri olmadan çalışmaktadır. Medya sektöründeki çalışma koşulları iyi değildir. Birçok gazeteci ağır iş yükleri altında çalışmakta ve maaş ödemelerinde gecikmeler olmaktadır. Arnavut gazeteciler bu koşullar altında etik ve mesleki özdenetim tartışmalarına öncelik vermek için gereken motivasyona sahip değildir.

Arnavutluk tarihinde etkin bir medya çalışanları sendikalaşması veya örgütlenmesi olmamıştır ve bu eksiklik gazetecilik mesleğinin bir araya gelerek örgütlü bir şekilde çalışma yeteneğini etkilemektedir. Mesleki standartlar konusunda anlaşmanın önüne geçen etkenlerden biri de medya kuruluşları

arasındaki ağır rekabettir. Özdenetim kavramı hakkındaki farkındalık hâlâ çok eksiktir.

Özdenetim fikri, medyadaki kayırmacılık ve medya piyasasında mülkiyet ve özellikle mali kaynaklar konusundaki saydamlık eksikliğine ters düşmektedir. Bu nedenle de, Arnautluk'taki medya camiasının temel tarafları ve piyasada söz sahibi olanlar tarafından kabul görmemiştir.

Ülkenin önde gelen sivil toplum kuruluşlarından biri olan Arnautluk Medya Kurumu, Arnautluk'taki profesyonel gazetecilik standartlarını geliştirmeye yönelik sürekli çabaları nedeniyle övgüyü hak etmektedir. Şu anda medya etiği konusunda (özellikle Tiran dışındaki medya kuruluşlarına verilen öncelikle) yapılmakta olan kurum içi eğitimler bu kuruluşun çabaları sonucunda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, medya sahiplerinin de öne çıkarak bu süreçte büyük bir rol ve kaliteli haber sağlama sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiği konusunda genel bir fikir birliği vardır. Elde edilen sınırlı ilerlemeye rağmen, kilit etik kuralları konusundaki bilincin artmasını sağlayan ve medya etiği konusunda mesleki tartışmaları sıklaştıran, şimdiye kadarki ve sürmekte olan çabalar bu ülke için çok önemlidir.

Bu sürece dâhil olan tüm tarafların bir tür medya özdenetimi kurumu oluşturma konusunda istekli olduklarını ifade etmelerine rağmen, özellikle yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı henüz somut bir sonuç elde edilememiştir. Bir yere kadar Hırvatistan'dakine (aşağıda anlatılacak) benzer bir durum söz konusudur; büyük ölçüde çaba ve yönlendirilmiş enerji sarf edilmiş olmasına rağmen bir momentum kaybı söz konusudur. Ana sorunun, medya sektöründe toplu irade ve fikir birliği eksikliği olduğu görülmektedir.

BOSNA HERSEK

Eski Yugoslavya'nın 1990'lı yılların ortalarında bölünmesinden sonra Batı Balkanlar bölgesinde karmaşık siyasi gelişmeler yaşandı. Bosna Hersek özerk bir bölge olarak tanındıktan sonra bir süre uluslararası hamilik altında yönetildi. Bu yönetim çerçevesinde bir dizi uluslararası uygulamalar ve kurumlar ithal edildi; hatta bunların yerel kültür ve toplumun özellikleri dikkate alınmadan yerel ortama empoze edildiği bile söylenebilir. Bosna Hersek Basın Konseyi bu kurumlardan biriydi. Bu konsey 2000 yılında uluslararası toplumun himayesi ve rehberliğiyle bu ülkedeki toplumsal barışa katkıda bulunmak üzere kuruldu. Bu kuruluşun, Güneydoğu Avrupa'daki

ilk basın konseyi olmasına rağmen, oluşturulma iradesi ve teşvikinin yerel toplumun dışından geldiğini unutmamak gerekiyor. Basın konseyi başkanlığı, kuruluşundan sonraki ilk üç yıl boyunca İngiltere Basın Şikâyetleri Komisyonu'ndan Prof. Robert Pinker tarafından yürütüldü. Basın konseyi, uluslararası toplumun konsey kuruluşundan beri sağlanan hem mali hem de teknik ve eğitim vb. desteği devam ederken, 2006 yılında kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci geçirdi. Bosna Hersek Basın Konseyi'nin yanı sıra bir medya kamu denetçiliği pozisyonu da oluşturuldu. Bu ofis öncelikle bilgiye erişim konusundaki yönetmeliklerin ihlaliyle ilgilenmektedir.

Şu anda Basın Konseyi, 13 gazete yayıncısı, 2 gazeteci dernekleri temsilcisi ve 2 sivil toplum üyesinden oluşmaktadır. Yönetim kurulu 9 (8 yayıncı ve 1 gazeteci) üyeden oluşmaktadır. Şikâyetler komisyonuysa 8 üyeden (2 gazeteci ve 6 sivil toplum temsilcisi) oluşmaktadır. Basın Konseyinin günlük işleri bir genel müdür tarafından idare edilmektedir; gelen şikâyetlerle bir şikâyet görevlisi ilgilenmektedir.

Bosna Hersek Basın Konseyi, ulusal etik kurallarına bağlı kalmayı kabul eden basılı medyanın yanı sıra her türlü medyayla ilgili tüm şikâyetleri karara bağlamaktadır. Medya özdenetimi ve Basın Konseyi'nin yürüttüğü görevle ilgili bilincin ülkenin tamamındaki medya kuruluşlarında arttığı memnuniyetle izlenmektedir. Basın Konseyi'nin, karalamanın suç kapsamından çıkarılmasıyla ilgili tartışmadaki rolü bunun başarılmasında etkili olmuştur. Medya etiği artık Saraybosna Gazetecilik Okulu'nda ders olarak okutulmaktadır ve gazeteciler tez çalışmalarında ilk kez konu olarak etik sorunlarını seçmeye başladılar. Bununla birlikte, yakın geçmişteki çatışmaların sonrasında yaşananları aşma sürecindeki bir ülkede eski çatışmaların tamamından kaçınılamıyor. Özellikle seçim kampanyaları sırasında siyasetçiler tarafından yapılan şikâyetlerin çoğu yanlış haberler ve nefret söylemleri hakkındadır.

Bölgedeki tüm diğer ülkelerde olduğu gibi, profesyonel gazetecilik seviyesinin düşük, habercilik kalitesininse çok düşük olduğu görülmektedir. Basılı medyanın çoğunluğu, ciddi araştırmalar yapmak yerine ünlüler ve skandallar hakkında haberler yayınlamaktadır. Profesyonel tartışmalarsa hiç haber konusu yapılmamaktadır. Boşnak basınında *salonsko novinarstvo* (sosyete gazeteciliği) ağır basmaktadır ve ayrıca medya manipülasyonu da yaygındır.

Basın Konseyi, örneğin yeni gelişen Web medyası düzenlemesinin de görev alanına alınması gibi konularda mesleki tartışmalar da düzenlemektedir.

Mahkemelerin son zamanlarda iftira davalarında gazetecilerin profesyonel davranışları hakkında karar verirken Basın Etik Kuralları'ndan bahsetmeleri cesaret vericidir. Bu tür davaların sayısı çok fazlaydı ve mahkemeler sıklıkla basın kuruluşlarının davacılar tazminat ödemesine hükmediyordu. Bu gerçek ve etik kurallarına yapılan atıflar, Basın Konseyi'nin itibarını ve halkın konseye olan güvenini arttırdı.

Medya özdenetim kurumunun devam eden kronik bir sorunu finansmandır. Finansman başlarda proje bazında veya bir kerelik tahsisatlar şeklinde sağlanıyordu, ancak bu yöntemlerin sürekli ve tutarlı finansman kaynaklarıyla değiştirilmesi elzemdir. Ulusal medya, medya özdenetimi sürecini tanıyıp sahip çıkmalı ve gerçekleşmesine daha fazla katkıda bulunmalıdır.

HİRVATİSTAN

Hırvatistan birkaç yıldan beri Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde olmasına rağmen, medya denetimi ve daha genel olarak Hırvat medyasının durumu AB standartlarıyla uyumlu değildir. Gazetecilerin tehdit edilmesi ve hatta bazılarının cinayetlere kurban gitmesi, resmi makamların sınırlı tepkisi (ve bazen kayıtsızlığıyla) karşılanmaktadır. Sansür ve otosansür yaygındır, siyasi ve ekonomik baskılar sonucunda, basılan bilgilerin önceden seçilmesine sıklıkla rastlanmaktadır. WAZ ve RTL gibi uluslararası medya kuruluşları Hırvatistan'da yatırımlar yapmalarına rağmen, bu durum gazetecilik standardının yükseltilmesine pek fazla katkı yapmamıştır. Dubrovnik Üniversitesi Gazetecilik Bölümü başkanı Profesör Stjepan Malovic'e göre Hırvat gazeteciler, medya patronları arasındaki savaşların kurbanları konumunda. Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) Dünya Basın Özgürlüğü Endeksine göre 2010'da Hırvatistan, 2009'daki sırasından 33 basamak düşerek 78'inci sıraya geriledi.

Bu ülkedeki en büyük, en eski ve en itibarlı meslek birliği olan CJA (Croatian Journalists Association; Hırvatistan Gazeteciler Derneği), bir medya özdenetimi sistemine duyulan gereksinimi ve en iyi şekilde nasıl oluşturulabileceğine yönelik tartışmayı birçok kez canlandırmaya çalıştı. CJA 1993 yılında ilk etik kurallarını oluşturdu. Bu kurallar kabul edildiği sırada, FJI (International Federation of Journalists; Uluslararası Gazeteciler Federasyonu) kuralları gibi, zamanın uluslararası etik standartlarıyla uyumlu olarak kabul edilmişti. Ancak etik kuralları kabul edildikten sonra bir dizi konuda eksiklikler içerdiği

ortaya çıktı. Bu belge, medyada çocuklarla ilgili haberler konusunda yetersiz hükümler içeriyordu, yalnızca CJA üyeleri için geçerliydi ve en önemlisi yayıncıların disiplin sürecine katılımından hiç bahsetmiyordu.

CJA'nın Haysiyet Divanı 2004 yılında Alman Basın Konseyi'yle (Deutsche Presserat) Bulgaristan Basın Konseyi'nin (Ulusal Gazetecilik Etik Konseyi) uygulama ve tecrübelerini dikkatle inceledi. O günlerde medya camiası Hırvatistan'da bir basın konseyinin kurulmak üzere olduğunda hemfikirdi ve 2006 yılında bu girişim için devletten mali destek alınmasını görüşmek üzere özel bir görev grubu oluşturuldu. Ancak beklenen mali destek gelmedi ve bu durum Hırvat medyasının şevkini bir kez daha kırdı.

Ancak CJA, Haysiyet Divanı'nın yerini almak üzere, görev alanı daha geniş olan, kapsamlı bir medya özdenetim kurumu oluşturma fikrinden vazgeçmedi. CJA, iç kurumsal ve örgütlenme sorunlarını çözüp bu girişime daha fazla katılımcıyı dâhil ederek bir örnek oluşturmalıdır. Medya patronlarının sürecin her aşamasına dâhil edilmesi bu tür girişimlerin başarısı açısından elzemdir, ancak bu tür mesleki tartışmalara girmeyi ısrarla reddetmeleri bu durumu çok zorlaştırmaktadır.

KOSOVA (1999 YILINDAKİ 1244 SAYILI GÜVENLİK KONSEYİ ÖNERGESİ ÇERÇEVESİNDE)

Kosova'nın statüsü hâlâ tartışmalıdır, ancak burada 1999 yılındaki 1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi çerçevesinde değerlendirilecektir. Kosova medyasındaki gelişmeler, günümüzde tüm diğer Güneydoğu Avrupa ülkelerinde görülen özellikleri paylaşmaktadır. Görülen sorunlar arasında (bunlar aynı zamanda bir medya hesap verebilirlik sisteminin gereksinimi tartışmalarını kısıtlayan faktörlerdir), düşük mesleki standartlar, derinlemesine, araştırmacı haberciliğin olmaması ve güçlü otosansür, içeriğin “bayağlaştırılması” ve açıkça görülebilen (hem merkezi hükümet hem de yerel yönetimlerden gelen) siyasi ve ekonomik baskılar sayılabilir. Bunun dışında iktidarın dağıtım ve reklam bütçeleri aracılığıyla uyguladığı baskı giderek daha sofistike bir hâle gelmektedir. EBU (European Broadcasting Union; Avrupa Radyo/Televizyon Yayın Birliği) 26 Ekim 2009'da (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi kapsamında) Kosova başbakanını seçimler öncesinde Kosova Devlet Radyo/Televizyon kurumuna (PSB) “siyasi ve mali baskı uygulamakla” suçladı. Başbakan bu suçlamaları reddetti, ancak yerel medya pazarına bakıldığında,

devlet ve diğer resmi kurumların fiilen en büyük reklam verenler olduğu açıkça görülür. Bu durum gazeteciler üzerinde kaçınılmaz olarak, bu önemli reklam müşterisini gücendirmekten kaçınmaya yol açan bir baskıya, dolayısıyla taraflı ve doğru olmayan haberciliğe neden olmaktadır.

Halkın çok büyük bir kısmının ana haber kaynağı televizyondur (Index Kosova'nın yakın geçmişte düzenlediği bir ankete göre televizyon oranı %86, basılı medyanın oranıysa sadece %7'dir)². Dolayısıyla Basın Konseyi, kesin olarak uygulandıklarında bile toplumun ancak küçük bir kesiminin takdir edeceği standartlar belirlemek gibi zor bir görev üstlenmek zorundadır.

Kosova Basın Konseyi, büyük ölçüde Bosna Hersek'te kullanılan model örnek alınarak 2005 yılında kuruldu: yani, bu kurumu oluşturma motivasyonu öncelikle yerel olmaktan ziyade uluslararası makamlardan kaynaklandı. Bu durum belki de konseyin halen yerel medya tarafından pek tanınmaması ve kabul edilmemesinin nedenlerinden biridir. Ancak konseyin varlığı ve yürüttüğü faaliyetler, Avrupa Birliği'nin (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi çerçevesinde) Kosova hakkındaki düzenli raporların ikisinde (2008 ve 2009) dikkate alındı. Kısa süre önce yürürlüğe giren medeni kanun da, tercih edilen hakemlik yolu olarak Basın Konseyi'ne atıfta bulunmaktadır.

Basın Konseyi kurulunun uluslararası bir üyesi vardır. Ayrıca bir idari müdür ve bir şikâyet görevlisi vardır. Konsey, hepsi büyük gazetelerde yazı işleri müdürlüğü yapan 13 üyeden oluşmaktadır. Konsey henüz yeni kurulduğu için faaliyetlerinin çoğu yaparak öğrenme şeklinde yürütülmektedir. Konseyin başarıları değerlendirilirken, içinde bulunduğu zorlu ortam dikkate alınmalıdır.

Yaşanan olumlu gelişmelerden biri de yayıncılar birliğinin, özenetim mekanizmaları dâhil olmak üzere medya sektörüyle ilgili mesleki tartışmalara katılmak amacıyla Kosova Basın Konseyi'ne üye olmayı gerekli görmesi oldu. Yayıncıların katılımı olmadan mevcut durumda olumlu bir değişime olamayacağından, bu tür bir sinerji her açıdan olumludur.

MAKEDONYA

1995'ten beri geçen 15 yıl içinde Makedonya'da gerçekleşen siyasi gelişmeler, diğer değişikliklerin yanı sıra, bu ülkenin büyüklüğü, nüfusu ve ekonomik potansiyeliyle orantısız ölçüde fazla sayıda gazete ve derginin kurulmasına

neden oldu. Ancak, profesyonel standartlar genelde düşüktür ve medya üzerinde siyasi ve diğer türlerde nüfuz uygulanmaktadır. Medya, siyasi, ekonomik ve başka hedeflere ulaşmaya yönelik bir araç olarak görülmektedir. Mevcut yasalar bazı sınırlamalar getirirse de, siyasi kişilerin medya patronu olmaları ve bu kuruluşları kendi siyasi ve diğer amaçlarına yönelik olarak kullanmaları sıkça görülen bir durumdur. Patronlar arasında sıkça “medya savaşları” yaşanmaktadır. Piyasa koşullarının, güç odaklarından bağımsız kalmaya ve giderlerini reklam ve satış fiyatıyla karşılamaya çalışan yayıncılar için zor olması pek şaşırtıcı değildir. Medyada görülen ciddi etik kriz, başta mesleki kalite güvencesi ve mali güvence olarak hoş karşılanan ve basılı medya piyasasında önemli paylar edinen yabancı sermayenin gelişmesiyle bile pek iyileşmedi. Etik dışı habercilik, yaptırıma uğramak yerine teşvik edilmekte ve otosansür yaygın olarak uygulanmaktadır. Medya camiasında genelde profesyonel tartışma eksikliği görülmektedir; medya patronları yalnızca kârlarını artırma peşindeymiş ve eylemlerinin ahlaki boyutu hakkında pek endişe etmiyormuş gibi görünmektedir. Bu cesaret kırıcı ortama rağmen, AMJ'nin (Association of Macedonian Journalists; Makedonya Gazeteciler Derneği) öncülük ettiği geniş kapsamlı mesleki tartışma 14 Kasım 2001 tarihinde tüm medya sektörlerindeki gazetecilerin davranışlarını düzenleyen bir davranış kuralları belgesinin kabul edilmesiyle sonuçlandı. Ancak bu kurallar uluslararası standartlarla uyumlu olmasına rağmen, uygulamalarıyla ilgili birçok kötü örnek söz konusudur. Bir başka eksiklik de bu belgenin çok kısa ve bildirim niteliğinde olması ve gazetecilere uygulamada nasıl davranacaklarına dair ayrıntılı bilgiler vermemesidir. Genelde medya kuruluşlarında, bu eksikliği giderebilecek davranış kuralları, kovuşturma, yönetmelikler, beyanlar, deklarasyonlar gibi kurum içi özdenetim belgeleri bulunmamaktadır. Yalnızca (*Dnevnik* ve *Utrinski vestnik* gazetelerini yayımlayan) birkaç medya kuruluşu kendi özdenetim mekanizmalarına sahiptir.

AMJ, davranış kurallarını uygulamak için bir Haysiyet Divanı oluşturmuştur. Bu konseyin beş üyesi, farklı medya alanlarda çalışan gazetecilerdir. Bu girişim iyi başlamasına rağmen, önemli sonuçlar beklemek gerçekçi olmaz. Yukarıda belirtilen sorunların yanı sıra, Haysiyet Divanı üyeleri bu faaliyetler için çok fazla zamanı olmayan, çalışan gazetecilerdir. Konsey faaliyetlerinin kamuoyuna tanıtılmasına yönelik etkin bir kampanya yürütebilmek için gereken mali kaynaklar mevcut değildir. Konseyin, kuralları ihlal eden gazetecilere karşı yaptırım uygulama gücü yoktur ve yukarıda belirtilen mali kaynak yetersizlikleri nedeniyle bulgularını halka duyurabilmek için

bağımsız olanaklara sahip değildir. Medya kuruluşlarının çoğu, özellikle de kendi gazetecilerini kural ihlaliyle suçlayan konsey kararlarını yayınlamak konusunda isteksizdir.

AMJ halen yeniden yapılandırılmaktadır ve bundan Haysiyet Divanı da etkilenecektir. Bu girişim sonucunda konseyin itibarının olumlu etkileneceğini, olaylara sonradan tepki vermek yerine işlevsel ve önleyici bir yapıya kavuşacağını, ayrıca medyanın bu mekanizmadan artık daha iyi yararlanacağını söylemek için henüz erkendir.

Sadece Makedonya’da değil Güneydoğu Avrupa ülkelerinin tümündeki en büyük yabancı medya yatırımcılarından biri olan Westdeutsche Allgemeine Zeitung’un yerel kuruluşu, 2009 yılının sonlarında, çalışanları için yeni etik kuralları uygulayacağını duyurdu.

WAZ, Makedonya’da çıkardığı yayımlar hakkındaki şikâyetlerle ilgilenmek üzere kamu denetçisi olarak bir Alman uzmanı görevlendirdi ve tanınmış üç uzmandan oluşan bir yayıncılık konseyi (izdavacki soviet) oluşturdu. Bu girişimlerin ne sonuç vereceğini görmek için henüz çok erken, ancak yine de sonuçları merakla beklenmekte.

Makedon medyasıyla ilgili bu iç karartıcı görüntüye rağmen, standartları iyileştirmeye yönelik girişimlerin teşvik edileceği ve AMJ’nin işi siyasetçilere bırakmak yerine, atılması gereken adımlar konusundaki tartışmaya öncülük edeceği umut edilmektedir. Kısa süre önce, bir başka medya özenetimi seçeneği olarak, bir medya kamu denetçisi atanması da tartışılmıştır. Medya patronlarının katılımı olmadan bu tartışmaların sonuçsuz kalacağı görüşü yaygın olarak paylaşılmaktadır.

KARADAĞ

2006 yılında referandum sonucunda bağımsızlığını ilan eden bir Güneydoğu Avrupa ülkesi olan Karadağ, henüz ulusal dil, din ve kültüre kadar uzanan ulusal kimlik ve bütünlük sorunlarıyla uğraşmaktadır. Ancak, yerel medyanın artık büyük ulusal bağımsızlık meselesini geride bırakıp ülke vatandaşlarının günlük hayatlarıyla ilgili konulara odaklanması iyiye işaretler. Bununla birlikte, medya kuruluşları hâlâ son derece politizedir, otosansür yaygın ve gazetecilik standartları düşüktür. Medya pazarının küçük ve az gelişmiş,

gazetecilerinse bölünmüş olması nedeniyle, Karadağ medyası siyasi ve ekonomik baskılara açıktır.

Gazetecilik mesleği Karadağ'da yasal olarak tanınmıştır. Anayasa ifade özgürlüğünü güvenceye almıştır ve 2002 yılında, teoride olumlu çalışma koşulları sağlayan bir dizi medya yasası kabul edilmiştir. Ayrıca, 2002 yılında UNEM (Association of Professional Journalists; Profesyonel Gazeteciler Derneği) tarafından kaleme alınan bir davranış kuralları belgesi, yerel medya camiasının yanı sıra ülkenin önde gelen medya geliştirme sivil toplum kuruluşlarından biri olan Karadağ Medya Kurumu tarafından desteklendi. Derneğin adı 2003'te NST (Journalistic Self-Regulatory Body; Gazetecilik Özdenetim Kurumu) olarak değiştirildi ve yeni kuruluş belgesi kurum tarafından da imzalandı. NST'nin faaliyetleri AGİT tarafından da desteklenmektedir.

Çeşitli gazetecilik derneklerinin temsilcileri de NST'ye üyedir. Kurumun bir müdürler kurulu ve şikâyetleri dinleyen ve bunlarla ilgilenen bir konseyi mevcuttur. Konsey üyelikleri tüzük uyarınca, gazeteci demekleri temsilcileri ve beş tanınmış medya profesyoneli arasında paylaşılmaktadır. İki ayrı konsey alt komitesi, elektronik medyayı ve basını izlemektedir. Bu komiteler ayrıca, vatandaşlardan gelen kural ihlali ihbarlarını incelemektedir. Yani NST pratikte, hem bireysel şikâyetleri yanıtlamakta hem de yerel medyanın kurallara uygun davranıp davranmadığını izlemektedir. Tüm vatandaşlar, ihlalden kendileri doğrudan zarar görmemiş bile olsalar, anonim olmaması koşuluyla şikâyette bulunabilirler. Kuralları ihlal ettiği belirlenen kuruluşlara karşı herhangi bir mali yaptırım uygulanmaz, ancak ihlalde bulunan bir medya kuruluşu ihlali reddeder ve bir düzeltme veya özür yayınlamazsa, ilgili medya kuruluşu veya gazeteci özel bir NST basın toplantısında kamuoyu önünde kınanır.

NST, Karadağ medyasının ana sorunlarını, başlıklarda karalama ve iftira ve mesleki tartışma ortamının yüzeyselliği olarak görmektedir. Karadağ'da medya sektöründe birçok dernek ve sendika olmasına rağmen, bunların genelde pek bir varlık gösterememesi düşündürücüdür. Medya özdenetimini tanıtmanın ve medya içeriğini iyileştirmenin bir yöntemi de, özellikle orta öğrenim sırasında medya okuryazarlığını artırmaktır.

Karadağ medyasındaki devam eden kırılganlık, Kasım 2009'da ülkedeki iki popüler yayının (günlük Vijesti gazetesiyile haftalık Monitor dergisi) kişisel çatışmalar nedeniyle NST'den çekilmeleri ile kendini göstermiştir. Bu gelişme,

NST aktivitelerinin geçici olarak dondurulması riskini ve başka bir özdenetim kuruluşunun oluşturulma ihtimalini gündeme getirdi. Bu gibi olayların sıkça yaşanması, Güneydoğu Avrupa’da medya özdenetiminin henüz çok erken bir aşamada olduğunu, profesyonellik seviyesinin düşüklüğünü ve kişisel çıkarların hâlâ gereğinden fazla rol oynadığını göstermektedir.

SIRBİSTAN

Sırbistan, giderek eski zihniyetlerin kısır döngüsünden kurtulup AB üyelik başvurusuna odaklanmaktadır. Sırp medyası, diğer Güneydoğu Avrupa ülkelerinde de görülen güçlüklerle karşı karşıyadır: Bölünmüş ve az gelişmiş bir piyasa, düşük profesyonel standartlar, yetersiz tartışma, belirgin siyasi ve ekonomik baskılar ve dağılmış bir mesleki camia. Yaygın konformizm, düşük duyarlılık ve sorumluluk seviyesi, gazetecilerin toplumdaki itibar ve güvenilirliğinin son derece düşük olmasına yol açmaktadır. Kasım 2009’da Novi Sad’da UNESCO desteğinde düzenlenen, medya özdenetimi konulu yuvarlak masa toplantılarından birinde, katılımcılardan biri “yalnızca siyasetçiler gazetecilerden daha çok yalan söyler” tespitinde bulundu. Sözde “kaliteli medya” en az boyalı basın kadar düşük kaliteli gazetecilik yapıyor; sadece ambalajları daha profesyonelle. Ülkedeki iki büyük gazeteciler derneği, UNS (Sırbistan Gazeteciler Derneği) ve NUNS (Sırbistan Bağımsız Gazeteciler Derneği), işbirliği yapmak ve sektördeki sorunlara çözüm bulmaya odaklanmak yerine yıllarca birbirleriyle mücadele ettiler.

Ancak, Mart 2009’da UNS ve NUNS, 2006 yılında yazılan bir etik kuralları belgesini kabul ederek kendi belgeleri yerine kullanmaya karar verdiler. Bu gelişme, Sırbistan’da medya özdenetiminin başlamasına önayak oldu. Medya sektörünün başlıca tarafları, kamuoyunun medya hakkındaki düşünce ve tavırlarının düzelmesi için izlenmesi gereken yolun medya özdenetiminden geçtiğinin ve bu görevin devlet yerine medyanın kendisi tarafından yerine getirilmesi gerektiğinin farkında.

Bu belge kabul edildikten sonra, 2010 yılının başlarında, önde gelen Sırp medya kuruluşları, medya patronları, yayıncılar ve gazeteciler, Norveç Basın Konseyi’ni örnek alan bir Basın Konseyi oluşturmak için bir araya geldiler. Norveç’in Belgrad büyükelçisi Hakon Blankenborg’un bu başarının elde edilmesindeki katkıları özellikle takdire değer. Norveç Basın Konseyi 2010 ve 2011 yılları boyunca teknik destek ve danışmanlık sağlayacak ve

Sırbistan'daki meslektaşlarıyla en iyi uygulamalar konusunda bilgi alışverişi yapacaktır.

Basın Konseyi, medya sektörünü, medya derneklerini ve kamuoyunu gerektiği gibi temsil edebilmeye uygun şekilde yapılandırılmıştır. Basın konseyinin, şikâyetlerle ilgilenmenin yanı sıra, kendi inisiyatifıyla etik kuralları ihlalleri üzerinde ve kamuoyunu ilgilendiren diğer konularda da çalışması beklenmektedir. Sırbistan Basın Konseyi'nin ilk yönetim kurulu başkanı 30 Nisan 2010'da seçildi. Bu arada devlet de (Avrupa Birliği'nin mali katkılarıyla) yeni bir Medya Stratejisi hazırlattı, ancak sektördeki başlıca tarafların ülke medyasının iyileştirilmesi adına, yıllardır sürmekte olan çatışmaların kısır döngüsünü aşip aşamayacağı zaman gösterecektir.

TÜRKİYE

Türkiye medya piyasasının gelişimi, Güneydoğu Avrupa'nın batı bölümündeki ülkelerde görülenden farklı bir tempoda yürümektedir. Türk medyasının, Türkiye'nin eski Yugoslavya'yı oluşturan ülkelerin geçirdiği siyasi aksamların aynısını yaşamaması, reklam piyasasının çok daha büyük olması ve Avrupa'daki en dinamik ekonomilerden birine sahip olması nedeniyle, kaliteli gazetecilik konusunda yoğun mesleki tartışmalar, yeni medya ve dijital teknolojinin getirdiği güçlükler gibi farklı sorunlarla uğraştığı düşünülebilir. Ancak gerçek durum oldukça farklıdır. Yerel medya uzmanları, çok düşük profesyonellik ve etik habercilik seviyelerinden bahsetmektedir. Bu durum özellikle araştırmacı gazetecilik adı altında ortaya çıkan örneklerde görülmektedir: Bunlar sıkça sorguya çekme veya gözdağı verme seviyesine inmektedir. Bu genel karamsar tabloda birçok faktörün payı vardır. Devletin ve çeşitli dini grupların, medya üzerinde güçlü nüfuzları vardır. Medya yasaları kısıtlayıcıdır, editöryal özgürlüğe pek saygı duyulmamaktadır ve "ağzına bir parmak bal çalma" veya "aba altından sopa gösterme" yöntemiyle siyasi baskı yapıldığı görülmektedir. Medya patronlarının editöryal içerik üzerinde büyük etkisi vardır ve bu durum "medya aristokrasisi" olarak adlandırılan, yüksek ücretli ve medya patronlarına çok sadık bir gazeteci sınıfı yaratmıştır. Gazetecilerin profesyonel standardı genelde düşüktür ve basın sendikaları baskı altındadır. Tüm bunlar, doğal olarak halkın ulusal medyaya olan güveninin çok düşük seviyede kalmasına neden olmuştur.

Bölgedeki diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de etik ve medya hesap verebilirliği gibi konularda yaygın mesleki tartışmalar görülmemektedir. 1986’da kurulan Basın Konseyi, yalnızca az sayıda gazeteyi kapsamaktadır ve medya camiasında pek itibar görmemektedir. Halen medya hesap verebilirliğiyle ilgili en az üç girişim daha mevcuttur. Bununla birlikte, medya sektöründeki, halka mal olmuş bazı kişiler Türkiye’de medya özdenetiminin gerekip gerekmediğini ve kim tarafından gerçekleştirileceğini sorgulamaktadır. Yaşanan olumlu gelişmelerden biri, 2000’li yılların başında Türkiye’de yayınlanan Sabah, Milliyet ve Star gibi önemli günlük gazetelerde bir okur editörü / kamu denetçisi pozisyonunun oluşturulmasıdır. Yerel medya sektörünün büyüklüğü, çeşitliliği ve karmaşıklığı dikkate alındığında bu durum, medya özdenetimi için bir konsey modeli yerine haber kamu denetçiliği modelinin Türkiye için daha uygun olacağı savını güçlendirmektedir.

SONUÇ

Güneydoğu Avrupa ülkelerinin tamamına bakıldığında, Arnavutluk ve Hırvatistan’daki medya sektörleri, gazeteci dernekleri yoluyla medya özdenetimini uygulama sürecini sonuçlandırmaya en yakın durumda görünmektedir. Makedonya’da medya camiasının birleştirilmesi için daha sistematik girişimlere ihtiyaç vardır. Bosna Hersek, Karadağ ve (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova’da mevcut basın konseyleri, mali kaynaklarını çeşitlendirmek ve yönetim kapasitelerini geliştirmek için teşvik edilmelidir. Sırbistan’da yeni oluşturulan Basın Konseyi kabul görmeli ve attığı ilk adımlara destek olunmalıdır. Norveç Basın Konseyi’nin danışmanlık ve kılavuzluk yaklaşımı, yerel gelenekler ve kültürün göz önüne alınması kaydıyla olumlu sonuçlar verebilir. Türkiye için ikili bir yaklaşım düşünülebilir. Medya kamu denetçiliğinin iyi uygulamalarına destek vermeye devam edilmeli, ancak etkili bir basın konseyinin kurulması için gereken adımlar da atılmalıdır. Bunun için, ilgili sivil toplum kuruluşları mevcut basın konseyinin yeniden yapılandırılması konusunda fikir birliğine varmaya teşvik edilmeli veya daha uygun olacağı düşünüüyorsa tamamıyla yeni bir yapılanmaya gidilmelidir. İkinci senaryoda, tüm tarafları bir araya getirebilecek güçlü bir yerel kurumun oluşturulması gerektiği açıktır.

Söz konusu ülkeler, medya hesap verebilirlik sistemlerinin geliştirilmesi açısından farklı aşamalarda olmalarına rağmen, hepsi medya özdenetimi tartışmalarını devam ettirmelidir. Medya kuruluşlarının bu süreçte öncü

olmaları için daha fazla çaba harcanmalıdır. Medya patronlarıyla siyasi kadrolar kolaylarına gelen bir kayırmacılığa sırtlarını dayadıklarından ve bunu değiştirmek için bir gerekçe görmediklerinden, bunu başarmak kolay değildir. Ancak, Avrupa Birliği üyeliği için başvuran ülkelerin, yasalarını ve mahkeme içtihatlarını Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'yla uyumlu hale getirmek için gereken siyasi iradeye ve yeteneğe sahip olduklarını göstermeleri gerekmektedir. Başvuran ülkeye aday ülke statüsü verildikten sonra, yerel mahkemelerin verdiği hükümler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde temyize ve medya patronları hem yerel hem de Avrupa çapında masraflı davalarla karşı karşıya kalma riskine daha açık hale gelmektedir. Medya patronlarının bu risklere karşı kendilerini en iyi şekilde korumasının yolu, hem yerel hem de Avrupa hukukunun gereksinimleriyle uyumlu özdenetim konseyleri ve mesleki davranış kuralları oluşturmaktır. Bunlar, 27 AB üyesi devletten 22'sinin basın konseyleri oluşturmuş veya kuruluş faaliyetlerini devam ettirmekte olmasının nedenlerinden bazılarıdır.

Bu bölümde, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de medya hesap verebilirlik sistemlerinin uygulanması için üç ana gerek tanımlanmıştır:

- ✓ Medya kuruluşlarını birer işletme olarak yönetmek için gereken bilgi ve becerinin edinilmesi ve editöryal bağımsızlığın güvence altına alınması
- ✓ Medya özdenetim kurumları için sürdürülebilir finansman ihtiyacı
- ✓ Önce medya camiasının kendi içinde, ardından iş dünyası ve kamuoyunda medya hesap verebilirlik sistemlerine olan güven gereksinimi

Uluslararası kuruluşlar, Güneydoğu Avrupa ülkelerinde finansman açısından önemli bir rol oynamaya devam etmektedir, ancak bu, uzun vadeli bir çözüm değildir. Finansman için, iş dünyası, reklam ve halkla ilişkiler sektörleriyle işbirliği dâhil olmak üzere, farklı ve yenilikçi yöntemler bulunmalıdır.

Özdenetim ve mesleki standart sistemlerinin kurulmasıyla yetinilmeyip, bunların tanıtılması ve desteklenmesi de gerekir. Bunu başarabilmek için, medyadaki uygulamalara ilişkin tartışmalı ve hassas konuların tartışılacağı mesleki forumların başlatılması ve vaka incelemelerini içeren veritabanlarının geliştirilmesi gibi çeşitli yöntemler değerlendirilmelidir. Etik ve mesleki standartların gazetecilik öğrencilerinin eğitim programlarına girmesi için

üniversitelerle yapılan işbirliği geliştirilmelidir. Medya kalitesinin artırılması kapsamında uluslararası örnek ve bilgilerden yararlanarak mesleki yarışmalar düzenlenmelidir.

Özdenetim kurumlarının iyi işlediği ülkelerden meslektaşlarla fikir alışverişi ve yüz yüze görüşmeler yapılması da faydalı ve verimli olacaktır. Çeşitli ülkelerdeki gazetecilik kuruluşlarının, kendi özdenetim tecrübelerini başka ülkelerden gazetecilerle paylaşarak uluslararası alanda etkili ağlar ve işbirliği oluşturmaları gereklidir.

Devam eden ekonomik kriz ve bölgedeki gelişmemiş medya piyasaları nedeniyle, UNESCO, AGİT ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlar daha fazla mali kaynak sağlamak ve bunun sonucunda daha iyi sonuçların alınması için desteklerini eşgüdümlü ve birbirini tamamlayacak şekilde yürütmekle sorumluduryükümlüdür. Ne var ki uluslararası destek, yerel kültür ve medya gelişmişlik aşamasını dikkate alan, uyarlanmış bir yaklaşımla sağlanmalıdır.

NOTLAR

- 1 <http://www.rjionline.org/mas/about/index.php>
- 2 http://www.indexkosova.com/fly/docs/doc2_63.pdf

BALKAN MEDYASI: GEÇİŞ SÜRECİNDE KAYBOLMAK?

Remzi Lani

GİRİŞ

Bu bölüm, akademik bir çalışma olma iddiasında değildir. Daha ziyade, Balkan ülkelerinde komünizm sonrası geçiş döneminde, medya gelişimindeki temel eğilimler hakkında notlar, daha doğrusu düşünceler paylaşılacaktır.

Özgür medya, genç Balkan demokrasilerinin en görünür başarılarından biri, ancak bağımsızlığa giden yolda birçok kez dolambaçlı yollara sapıldı ve büyük engellerle karşılaşıldı. 1990'lı yıllarda yaşanan silahlı çatışmalar ve komünizm sonrası dönemin çok iyi bilinen güçlükleri, bölgedeki medya gelişiminin hızını belirleyen en büyük etmenlerden biriydi.

Medya, siyaset ve iş dünyası arasındaki yakın ve çoğu zaman deforme olmuş ilişkiler, hem medyanın bağımsızlığına hem de profesyonelliğe zarar verdi. Medyanın yeniden siyasallaştırılması ve kayırmacılık şu anda medyanın karşı karşıya olduğu en büyük sorunlar arasındadır.

Ancak, günümüzde Balkanlar'daki medya hareketli, kaotik, saydamlıktan uzak, aşırı kalabalık, bölünmüş ve sadece kısmen özgür durumdadır. Bu durum hakkında düşünmek kolayca sonu olmayan bir çabaya dönüşebilir; ancak bu düşüncelerin sahibi, bölgedeki birçok ülkede yıllarca çalışarak gözlemlediği birkaç genel eğilim üzerinde odaklanmayı amaçlamaktadır.

DUVAR YIKILDIKTAN SONRA

Halen komünizm sonrası geçiş dönemiyle ilgili kapsamlı bir teori olmamasına rağmen, bu dönemle ilgili ilk vizyonun gereğinden fazla iyimser olduğu anlaşıldı. “Komünizmden çıkışın”, başlangıçta beklenenden çok daha zor olduğu ve uzun sürdüğü söylenebilir.

Zbigniew Brzezinski bunun için, “komünizm sonrası geçiş döneminin hızı konusunda fazla iyimserdik” demiştir (1995, sayfa 9). Anlaşılan, başlardaki varsayımların aksine, demokratik kurumların ve serbest piyasa ekonomisinin yeni demokrasilere ihracı o kadar da kolay değildi.

Balkanlar örneğinde bu durum, özellikle önce Bosna Hersek ve daha sonra Kosova ve Makedonya’da görülen çeşitli milliyetçilik hareketlerinin ve patlak veren savaşların sonucunda daha da karmaşık bir hal aldı. Dolayısıyla, Balkan’larda demokrasiye geçiş süreci, savaşın tozu dumanı altında boğuldu.

Bölgedeki çoğu ülkede diktatörlükten demokrasiye geçiş süreci, yeni sıkıyönetim olarak adlandırılabilir bir ara aşamadan geçti. Başka bir deyişle, geçiş döneminin başlarında Balkan halklarının büyük çoğunluğunun diktatörlükten demokrasiye geçmek yerine totaliter komünist rejimlerden komünizm sonrası otoriter rejimlere geçiş yaptıklarını söylemek daha doğru olacaktır.

Balkan demokrasilerindeki aksamaların nedenlerini, demokratik geleneklerin zayıflığı ve Balkanlar’da geleneksel olarak görülen hoşgörüsüzlükte, normal demokratik gelişimi şüphesiz olumsuz yönde etkileyen faktörlere yol açan savaşlarda ve son olarak, Balkan yarımadasındaki demokratik gelişimin önünü tıkayan karmaşık sorunlara hazırsızlık yakalanan Batı politikalarında aramak gerekiyor.

Bununla birlikte, komünizmin ortadan kalkmasından 20 yıl, eski Yugoslavya’nın bölünmesine eşlik eden savaşlardan 10 yıl sonra, günümüzde Balkanlar’daki durum önemli ölçüde değişmiştir. 1990’lı yılların sonuna kadar, günümüzde Batı Balkanlar olarak bilinen ülkelerin çoğu despotik milliyetçiler tarafından yönetilirken, Balkanlar artık Avrupa yanlısı, seçilmiş liderlerin yönetimindeki demokratik ülkelerden oluşan bir bölge haline almıştır. Bölge, 1990’lı yılların sonuna kadar, bir dizi kanlı savaştan yeni çıkmış ülkelerde, önemli miktarda uluslararası askeri güç barındıran bir *güvenlik tüketicisi* durumundayken, günümüzde bu askeri güçler önemli ölçüde azalmıştır ve Balkanlar, Afganistan, Bosna, Çad ve başka kriz bölgelerinde Birleşmiş Milletler’e ve NATO’ya (Kuzey Atlantik Paketi Teşkilatı) katkıda bulunan bir *güvenlik sağlayıcısına* dönüşmektedir.

Ne yazık ki, gerçekleşen bütün büyük değişikliklere rağmen, Batı’daki Balkanlar söylevi hâlâ belirsiz ve eskimiş durumdadır. İnsanlar bu bölge hakkında konuştuklarında, günümüzün Balkan ülkelerini değil, geçmişteki Balkanları görüyorlar. Sanki görüntü donup kalmış.

Özellikle Batı Balkanlar olarak adlandırılan, yeni gelişmekte olan Balkan demokrasileri, yirmi yıl süren geçiş döneminde, birbirini etkileyen, iç içe geçmiş dört gündemle uğraşmıştır.

Birincisi, komünizmin ortadan kalkmasından sonra geçen uzun zamana rağmen Balkanlar’da demokrasinin gelişimini ve çeşitli aktörlerin davranışlarını hâlâ önemli ölçüde etkileyen *komünizm sonrası gündemdir*.

İkincisi, bölgenin tamamı ve özellikle de eski Yugoslavya’nın bölünmesiyle yirminci yüzyılın son on yılında yaşanan dramatik ve kanlı mücadelelerin ardından ortaya çıkan ülkelerde, zihinlerde hâlâ canlılığını yitirmemiş olan *savaş sonrası gündemdir*. Bu gündem aynı zamanda, taraf ülkelerin ve halklarının bu kanlı mirası kabullenmek için gereken cesareti bulmalarını gerektirmektedir.

Yukarıda sayılanlar, aslında Balkanlar’daki geçiş döneminin ilk on yılına damgasını vuran gündemlerdi. İkinci on yıldaysa, savaşlar sona erdikten ve otoriter rejimler yıkıldıktan sonra, iki yeni gündem öne çıktı ve önem kazanmaya başladı.

Bu yeni gündemlerden ilki veya toplamda üçüncüsü, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi küçük Balkanlar bölgemizde de ilerleme kaydeden *küreselleşme gündemidir*.

Bu gündemlerin sonuncusu, ancak kesinlikle en önemlisi, yeni oluşmaktaki Balkan demokrasilerinin gelişimindeki gerçek itici güç olan *Avrupalaşma gündemidir*.

Kat etmeleri gereken mesafe her biri için farklı olsa da, bölgedeki ülkelerin tümü, Avrupa Birliği’ne katılma yolunda ilerlemektedir. Hırvatistan, Makedonya ve Türkiye AB aday ülkeleridir. Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan da adaylık başvurularını yapmışlardır. Bosna Hersek de, aday ülkelerden biridir.

Ancak bölgedeki durumun gerçekçi bir analizini yapabilmek için, tek tek bütün ülkelerdeki ve bölgenin tamamındaki gelişmelerin neden olduğu engelleri ve dolambaçları da dikkate almak gerekiyor. Bölgedeki çeşitli ülkeler arasında çözüm bekleyen, büyüklü küçüklü 17 ikili anlaşmazlık devam etmektedir. Görünüşe göre, Arnavutluk’tan Karadağ’a, Makedonya’dan Bosna Hersek’e, Balkan yarımadasında uygulamaya konan demokrasi, “güçlü lider, zayıf kurumlar” özelliği taşıyan “liberal olmayan demokrasi” modelidir. Kamu gündemi, sivil toplumun ve bağımsız seslerin alanının giderek daraldığı bir “parti rejimi” oluşturmuş olan siyasi partiler tarafından belirlenmektedir.

Popülizm, seçim dönemlerinde oy kazanmak için kullanılan bir yöntemden bir yönetim şekline dönüştürülmekte ve geçen yüzyılın sonuna doğru yükselen etnik milliyetçilik zemin kaybetmiş olsa da yabancı düşmanı, Roman düşmanı ve göç aleyhtarı unsurlar içeren, yeni bir yirmi birinci yüzyıl milliyetçiliği giderek güç kazanmaktadır.

Bir bakıma, Balkan ülkelerinin “dondurulmuş çatışmalarla” “dondurulmuş demokrasiler” arasında sıkışıp kaldıkları söylenebilir.

Balkanlar'daki geçiş döneminin zor ve karmaşık yapısı doğal olarak 2010 yılına kadarki yirmi yıllık medya gelişimini de önemli ölçüde etkiledi. Artık medyanın kendisini ayrıntılı bir şekilde ve dürüstçe eleştirmesi gerekiyor. Medyanın kendini inceleme vakti geldi.

MEDYA SAVAŞLARINI UNUTMAYALIM

Gerçekçi bir şekilde bakıldığında özgür basın, genç Balkan demokrasilerinin belki de en açık başarısını oluşturduğu kabul edilecek olsa bile, aynı basının 2010 yılına kadar geçen yirmi yılda oynadığı rolün önemli çatışmalarla dolu olduğu da kabul edilmelidir. Medya kesinlikle Balkan toplumlarının demokratikleşmesindeki itici güçlerden biridir, ancak yirminci yüzyılın sonlarında yaşanan kanlı dramalara neden olan milliyetçi güçlerin kullandığı bir araç da olmuştur.

BM büyükelçisi Tadeusz Mazowiecki, 1995'te yayınlanan raporunda medyanın eski Yugoslavya topraklarında yaşanan savaşlardaki rolünü araştırmış ve medyanın ırkçı ve etnik nefreti körükleyerek doğrudan bu savaşların çıkmasına katkıda bulunmaktan suçlu olduğu sonucuna varmıştır. Balkan uzmanı Mark Thomson'ın 1999'da yayınlanan *Forging War* adlı kitabında von Clausewitz'in iyi bilinen "Savaş, TV haberlerinin başka yöntemlerle devamıdır" sözünü açıklamaması bir tesadüf değildir.

Bosna Hersek'te yaşanan katliam, yalnızca Balkan Kasabı Slobodan Milošević istedi diye değil, onun ve onun gibilerin emellerine hizmet etmeye hazır paralı askerlerin mevcut olması sayesinde gerçekleşmiştir. Medya "kampanyaları", askeri harekâtların öncüsü olmuş ve mikrofon ve kalem tutan paralı medya askerleri, Kalaşnikof ve mayın kullanan paralı askerlerin yolunu açmıştır. Adam Michnik'in de dediği gibi, "Balkan savaşı önce gazete, radyo istasyonları ve televizyon kanallarında başladı" (1995, sayfa 74).

Gazeteciler zor bir ikileme karşı karşıya kaldılar: "Vatansever" olmak ya da profesyonel olmak. Önemli bir kısmı bu alternatiflerden birincisini seçti. Bazılarıysa bunu reddetti. "Vatanseverler", Milošević ve onun gibilerin yürüttüğü resmi milliyetçi propagandanın araçlarına dönüştüler. Bunu yapmayı reddetmek çok zordu.

Saraybosna'da *Oslobodjenje*, Belgrad'da Radio B92, Zagreb'de *Federal Tribune* ve Priştina'da *Koha Ditore* ve başkaları, milliyetçilik ve otoritercilığe karşı gelerek Balkanlar'daki özgür medyanın direniş cephesini oluşturdular. Buna karşılık çok sayıda medya kuruluşu, milliyetçilikle ve saldırganlarla birlikte işbirlikçiler cephesini oluşturdular. Timothy Garton Ash, Milošević rejimini bir "TV diktatörlüğü" olarak adlandırdı (Brunner ve arkadaşları, 2000, sayfa 93).

Medyanın bir kısmının, soykırım politikalarına hizmet ederek etnik nefreti körüklemeleri, zor bir ikilemi gündeme getirmiştir: Nefreti yayanların sesi, özgürlüğün sesini kısmadan nasıl susturulabilir? Başka bir deyişle, demokrasiyi savunmak için basın özgürlüğü sınırlanmalı mıdır? Yine başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, gazeteciler ve medya “kırmızı çizginin” ötesine geçtiklerinde, yani nefret ve şiddeti körüklediklerinde ne yapılmalıdır?

Kanlı çatışmaların bitiminden beri neredeyse on yıl geçtikten sonra, medyanın bu çatışmalarda oynadığı rolü ciddi ve sakin bir şekilde inceleyebilmek için gereken mesafeyi aldık. Özeleştir, aslında gerçeklerle yüzleşme sürecidir. Bu süreç gazetecilik mesleğinin yalnızca ahlaki açıdan eleştirilmesi anlamına gelmez. Yapılması gereken, savaşta söylenenlerin anlambilim açısından ciddi bir şekilde incelenmesidir: Milliyetçi efsanelerin oluşumu, “ötekilerin” nasıl tasvir edildiği, nefret söyleminin ve nefret sessizliğinin kullanılması, vb.

KISMI ÖZGÜRLÜK MÜ?

Günümüzde bölge ülkelerinin genelinde hem basılı hem de elektronik medyada her türlü eğilimi içeren çoğulcu bir yelpaze mevcuttur. Ne kadar düşük bir seviyeden yola çıktığı dikkate alırsa bu, önemli bir başarı olarak kabul edilmelidir. “Tek ses” olan Komünist Parti’nin empoze ettiği dikey propaganda (parti ulusu) artık yok. Her ne olursa olsun, tüm fikirler ifade edilebiliyor. Güneydoğu Avrupa artık ağızını kapalı tutanların yaşadığı bir yer değil.

Ayrıca, bölgedeki tüm ülkelerde komünizm sonrası dönemde kabul edilen anayasalar ifade özgürlüğünü güvence altına alıyor. Bunun dışında bu ülkelerin tamamında yeni medya yasaları da kabul edilmiştir. İftirayla ilgili yasalar iyileştirilmiş veya iyileştirilme sürecindedir. Bilgiye erişimi düzenleyen yasalar, Avrupa’da bu konudaki en gelişmiş yasalar arasındadır. Geçiş döneminin ilk aşamasından kalma yayıncılık yasaları, sayısallaşmanın ilerleme hızını dikkate alan yeni yasalarla değiştirilmektedir.

Ancak, Balkanlar’da yasaların Avrupa standartlarında yazılıp Balkan standartlarında uygulanması sıkça görülen bir durumdur. Medya için modern bir yasal çerçeve oluşturmakla, bunu uygulayıp denetlemek farklı şeylerdir. Birçok yasa mevcuttur, ancak yasalara uymayı sağlayacak bir yasa yoktur. Ekonomi, altyapı, siyaset, gelenekler gibi, mevzuatın uygulanma şeklini etkileyen bir dizi faktör mevcuttur.

Baskı dönemini geride bırakmamıza rağmen, şu an bir *zorlama* döneminden geçtiğimiz kolaylıkla söylenebilir. Başka bir ifadeyle, gazetecilerin hapse atıldığı ve fiziksel olarak saldırıya uğradığı dönemlerin artık geçmişte kalmasına rağmen, karşılaştıkları baskılar hâlâ sürmektedir ve hatta giderek daha da sofistike bir hale gelmektedir.

Devletin basın üzerindeki doğrudan denetimi, özellikle son yıllarda önemli ölçüde azalmıştır. Sansür ortadan kalkmış, ancak hatırası ve etkisi hâlâ hissedilmektedir. Medya, Batı Balkan ülkelerinin çoğunda ve Türkiye’de siyasi veya mali baskıya maruz kalmaktadır.

Günümüzün Balkan liderleri, geçiş döneminin ilk aşamasındaki otoriter liderlerden farklı olsalar bile, yine de çok fazla eleştiriyi kaldıramıyorlar. Bu liderler eleştirilere çoğu zaman şiddetli bir şekilde tepki veriyor ve denetlenmektense denetlemeyi tercih ediyor.

Göründüğü kadarıyla, gazetecilere saldırmak için polis memurlarının kullanıldığı dönemler geride kaldı. Bunların yerini iktidara hizmet eden vergi memurları ve yargıçlar aldı. Gazetecilere yapılan açık tehditler de geçmişte kalmış gibi görünse de bunların yerini Internet üzerinden veya SMS mesajlarıyla gönderilen anonim tehditler almıştır.

Örneğin, Türkiye’deki Doğan Holding medya grubu, Başbakan Erdoğan’ı eleştirdiği için 2,5 milyar Dolar gibi saçma bir para cezasına çarptırıldı. Arnavutluk’ta Tiran Mahkemesi, özel Top Channel TV kanalını, eski kültür bakanını iş karşılığında cinsel taleplerde bulunurken açıkça gösteren bir kaydı yayınladığı için, “mahremiyetin ihlali” nedeniyle 400.000 Avro para cezası ödemeye mahkûm etti.

Kosova’da (Güvenlik Konseyi Önergesi 1244 (1999) kapsamında), Jeta Xharra adlı gazeteci, bazı bölgelerde basın özgürlüğünün kısıtlanmasını haber yapan bir program yayınladıktan sonra buralardaki yerel makamların saldırılarına uğradı. Hırvatistan’daysa tanınmış gazeteci Drago Hedl, savaş suçları hakkında bir dizi makale yayınladıktan sonra ölüm tehditleri aldı. Sırbistan’daki B92 adlı kuruluşta gazetecilik yapan Bankica Stankoviç, *Insider* adlı programında organize suç ve yolsuzlukla ilgili haberler yayınladıktan sonra Internet üzerinden ölüm tehditleri almaya başladı.

Uluslararası kuruluşların son raporlarında, Balkan ülkelerindeki ifade özgürlüğünün kötüleşme eğilimine girdiği vurgulanmaktadır. RSF (Reporters sans Frontières; Sınır Tanımayan Gazeteciler) kuruluşuna göre Batı Balkanlar’daki ülkeler, 2010 Dünya Basın Özgürlüğü Sıralaması’na göre 47’nci (Bosna Hersek) ve 104’üncü sıra (Karadağ) arasında yer alıyordu (bkz. Tablo 0.1). Türkiye’ye 138’inci sıradaydı. RSF, Arnavutluk ve Hırvatistan’da iyileşme eğilimleri görürken tüm diğer ülkelerde ifade özgürlüğünün azaldığını tespit etti. 2009 Freedom House Dünya Basın Özgürlüğü Sıralaması’nda (bkz. Tablo 0.2), Balkanlar’daki tüm ülkeler “kısmen özgür basına” sahip ülkeler olarak sınıflandırılmıştır.

PROFESYONEL GAZETECİLİK

Tablo 0.1

2010 Basın Özgürlüğü Endeksi

Sıra	Ülke	Puan
47	Bosna Hersek	13,50
62	Hırvatistan	17,50
68	Makedonya	18,40
80	Arnavutluk	21,50
85	Sırbistan	23,00
92	Kosova*	24,83
104	Montenegro	28.50
138	Türkiye	49,25

Kaynak: Reporters sans Frontières (2010).

** 1999 yılı 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde*

Tablo 0.2

2009 Freedom House Dünya Basın Özgürlüğü Sıralaması

Sıra	Ülke	Puan	Durum
78	Karadağ	37	Kısmen özgür
81	Hırvatistan	38	Kısmen özgür
83	Sırbistan	39	Kısmen özgür
98	Bosna Hersek	47	Kısmen özgür
98	Makedonya	47	Kısmen özgür
101	Arnavutluk	50	Kısmen özgür
101	Türkiye	50	Kısmen özgür

Kaynak: Freedom House (2009). Not: Kosova (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244 (1999)) için mevcut veri yoktur.

Geçiş döneminin ilk on yılında medya özgürlüğü daha çok devlet baskısı altındayken, günümüzde bu sorun daha küçük ancak çok daha karmaşıktır. Medyaya uygulanan baskılar giderek daha çok iş dünyasından ve çeşitli organize suç örgütlerinden kaynaklanmaktadır. Tanınmış Sırp gazeteci Veran Matic durumu isabetli şekilde şöyle gözlemliyor:

Miloseviç döneminde, medyayı veya gazetecileri hedef alan hemen hemen tüm olayların ardında gizli polis in olduğunu biliyorduk, ancak bugün durum çok daha karmaşık. Artık, perde arkasında hareket eden paralel güç odakları, futbol taraftarları ve hoganlar gibi marjinal grupları kullanarak, kendilerine karşı gelen medya veya sivil toplum kuruluşlarına boyun eğdirmeye çalışıyorlar. (Matic, tarihsiz)

SIYASETİN UZANTISI

Komünizm sonrası geçiş döneminde medyayla siyasetin ilişkisi çok karmaşık bir şekilde seyretmiştir ve birçok çatışma içermektedir. Her şeyden önce siyaset, medyanın gelişimini etkilemiştir.

Balkan basını, günümüzde kamuoyunun sesi olmak yerine daha çok siyasetin bir uzantısı durumundadır. Medyanın büyük bir kısmı halen güçlü siyasi grupların kontrolü altındadır. Karol Jakubovicz, Mihai Coman, Colin Sparks ve Tomasz Goban-Klas gibi yazarların komünizm sonrası toplumlarda medyanın durumunu tanımlamak için söyledikleri, bir anlamda Balkan bölgesi için de geçerlidir: “Basın artık çoğulcu ancak bağımsız değil” ve “Basın artık özgür ancak bağımsız değil”.

“Sovyet medya modelinden” “sosyal sorumluluk modeline” (McQuail, 2000) geçiş, tahmin edilenden daha zor gerçekleşmiş gibi görünüyor. Komünizm döneminden kalan alışkanlıklar nedeniyle, siyasetçiler ve siyasi partiler medyayı sürekli olarak etkilemeye ve hatta kontrol etmeye çalışıyorlar, çünkü bilgiyi kontrol eden, gücü de elinde tutar inancı hâlâ çok güçlü. Genelde gücü ellerinde bulundurma saplantısı içinde olan siyasi sınıflar, “medyayı önemli siyasi araçlardan biri değil, en önemlisi olarak kabul ediyor” (Goban-Klas, 1997, sayfa 37). Goban-Klas şöyle devam ediyor, “Medya hakkındaki bu yaklaşım tek boyutlu, fazla politize ve basitleştirilmiş bir bakıştır ve misyoner gazetecilere ve ideolojik basına inanır” (1997, sayfa 37).

Balkan medyasının güncel sorunlarını birkaç sözcükle tarif etmem istenseydi, bu sözcükler şüphesiz *yeniden siyasallaştırma* ve *kayırmacılık* olurdu. Aslına bakarsanız bu iki kavram madalyonun iki yüzü olarak kabul edilebilir.

Medyayla siyaset ilişkisinin mantığını anlayabilmek açısından, komünizm sonrası geçiş dönemi sonrasındaki yıllarda medyanın siyaseti etkileyip şekillendirmesinden çok siyasetin medyayı etkileyip şekillendirdiği rahatlıkla söylenebilir.

Çatışmaların yaygın olduğu aşırı politize olmuş toplumlar (ki Balkanlar'da durum hâlâ budur) kendi medyalarını da etkiler ve onu kendi çatışmaları ve savaşlarına karıştırır, bu çatışmaları sürdürmek için önemli bir araç olarak kullanır; bu süreçte medyanın bağımsızlığı, tarafsızlığı ve profesyonelliği yok olur. Medyanın bir kısmı siyasetten (ve diğer etkenlerden) kaynaklanan baskı ve çekime dayanamadı; bir kısmıysa kendini bu taraflılığın dışında düşünemiyor bile.

Bu taraflılık, her şeyden önce diyalogdan çok çatışma olarak algılanan siyasetin bir yansımasıdır. Bu aynı zamanda, Balkan toplumlarının bilgi toplumu veya sivil toplum olmaktan çok siyasi toplumlar olduğu gerçeğinin yansımasıdır.

Siyasi kayırmacılığın en yaygın uygulamaları, Arnavutluk, Makedonya, Kosova (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244) ve Karadağ'da merkezi hükümetin kontrolü altında olan ve iktidarlar tarafından seçim kampanyaları süresince ve sonrasında kendi çıkarları için kullanılan devlet radyo/TV kurumlarında görülür. Günümüzün kamu yayın kuruluşlarını yeni otoritercilik dönemindeki propaganda merkezi olarak işlev gören kurumlarla karşılaştırmak biraz ağır kaçsa da çoğu yerde devlet radyo/TV kurumları hâlâ “kırmızı halı” istasyonları olarak kullanılmaktadır: Yani, bu kurumların yayınları ağırlıklı devlet protokolü hakkında haberler ve devlet kaynaklı bilgiler içermektedir. Bu tür kamu yayın kurumları, normal medyadan ziyade devletin bir tür propaganda bakanlığına benzer.

Medya kayırmacılığı karmaşık bir fenomendir ve bölge ülkelerindeki ayrıntılı sosyal ve siyasi gelişimler kapsamında incelenmelidir. Balkanlar'daki siyaset tele-siyasete dönüşmüştür. Genelde siyasi ve kamusal tartışmalar, miting meydanlarından TV'de yayınlanan tartışmalara kaymıştır ve bu aslında olumlu bir gelişmedir. Siyasi tartışmalar, bir zamanlar sokakları dolduran siyasi mitingler yerine artık TV stüdyolarında gerçekleşmektedir. Ancak medya bu dönüşüm için bir bedel ödemiş gibi görünüyor.

“Tele-siyaset”, siyasetin medyasallaştırılmasının bir yansıması olarak görülebilir ve bu çok normal bir gelişmedir. Ancak tele-siyasetin, aslında siyasetin medyasallaştırılmasından çok medyada siyasi kayırmacılığın yaygınlaşmasından kaynaklandığı anlaşılıyor. Bu durum medyanın odağını halktan siyasete kaydırıldığı için, halktan çok siyasete fayda sağlamaktadır. Arnavutluk, Kosova (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244) ve Makedonya'da medyanın siyasetçiler tarafından kendi amaçları için kullanıldığı, istismar ve suistimal edildiği görülmektedir.

Amavut analist Fatos Lubonja bu durumu “medya rejimi” olarak tanımlamaktadır. Lubonja’ya göre, “nasıl polis devletlerinde ve askeri rejimlerde rejimin iktidarda kalmasını sağlamak için polis, ordu veya gizli teşkilatlar kullanılıyorsa, bizde de bu görevi medya görmektedir” (2009, sayfa 10). Bu durumu belki de en doğru tarif eden terim “medyakrası”dır. Medyayla ilgili konular teoride demokrasiyle ilgiliymiş gibi sunulsa da, aslında bunlar daha çok iktidarla ilgilidir. Sandra B. Hrvatin ve Brankica Petkovic’in yazdığı gibi, “günümüzde medyanın desteği olmadan iktidarda kalmak olanaksız gibi görünüyor” (2004, sayfa 10).

Samuel Huntington, demokrasiyi tehdit eden ama yine demokrasinin kendisinden kaynaklanan tehlikelerden söz etmektedir. Medyanın bir araç haline getirilmesi, aslında medyayı bu oyuna katmaktadır. Medya istismar edildiğinde, bir demokrasi mekanizmasından, “demokrasiyi azaltmak veya yok etmek” için çalışan bir araca dönüşür (alıntı Sartori, 1999, sayfa 173).

İlk bakışta kontrol ve baskının tersiymiş gibi görünen, ancak aslında aynı şey olan başka bir eğilim daha vardır. Bazı durumlarda gazeteciler istediklerini yazabilir, istedikleri gibi eleştirebilir ancak kimse buna aldırmaz ve hiçbir şey olmaz. Bu durum, eskiden eleştirilere karşı verilen asabi tepkinin yerini bu tür eleştirilere karşı tam bir umursamazlığın aldığı Arnavutluk’ta görülmektedir. İsteyen istediğini yazmakta ancak kimsenin umurunda olmamaktadır. Son birkaç yılda Tiran gazetelerinde önemli araştırma haberleri yayımlandı, ancak bunlara ne resmi makamlar ne de yargı tepki verdi veya bu haberlerde talep edilen soruşturmaları başlattı. Başka bir deyişle, gazetecilerin konuşma hakkı var ancak söylediklerinin dinlenmesi hakları yok. Eleştirinin umursanmaması özgür ifadenin değerini düşürür.

KUTSAL OLMAYAN BİR İTTİFAK: MEDYA, İŞ DÜNYASI VE SİYASET

Balkan medyasının durumunu incelerken, kayırmacılık ve medyanın araçlaştırılmasının, sorunun yalnızca bir kısmını oluşturduğunun farkında olmalıyız. Analiz yalnızca bu iki öğeyle sınırlanırsa, tablonun tamamı görülmeyecektir. Batı Balkan ülkelerindeki medya kuruluşları gerçekte, bazen maruz kaldıkları baskılar yüzünden bazen de kendileri gönüllü olarak bu konumu seçtikleri için siyasetle iş dünyası arasında sıkışıp kalmıştır. Dolayısıyla, medya bir yandan siyasetin bir uzantısıymış gibi görünürken, diğer yandan çeşitli ticari kuruluşların bir uzantısı gibi görünebiliyor.

Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Kosova’daki (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244) aşırı kalabalık ve bölünmüş medya piyasası, ticari mantık açısından açıklanamaz. Örneğin Arnavutluk, kişi başına yayınlanan günlük gazete sayısı (yak-

laşık 3,5 milyon nüfus için 26 gazete) bakımından Avrupa’da ilk sırada olmasına rağmen, kişi başına gazete tirajı bakımından son sıradadır, çünkü bu 26 gazetenin toplam günlük tirajı yüz binin altındadır.

Bu günlük gazetelerin çoğu aslında “inşaat şirketlerinin haber bültenleri” olarak kabul edilebilir. Şirketler bu gazetelere, halka hizmet etmek yerine ilgili ticari kuruluşların çıkarlarına hizmet etmeleri için büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu şirketlere herhangi bir kâr getirmeyen bir faaliyet için neden her ay para harcadıkları sorulduğunda, genelde alınan cevap, bu gazeteler sayesinde “şirketlerini korudukları” yönündedir. Bu yalnızca kısmen doğru bir yanıttır. Şirketler bu gazeteler aracılığıyla baskı yapabilmekte ve çeşitli avantajlar elde edebilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda (örneğin bir ihale kazanmak için verilen rüşvet hakkındaki) *yayınlanmayan* haberler, yayınlanan haberlerden daha önemlidir.

Medya kuruluşları doğrudan olmasa da dolaylı olarak kârlı görülmektedir. Medya kuruluşları, yalnızca inşaat izinleri ve devletten başka konularda avantaj koparmaya yarayan araçlar olarak kullanıldıklarında kârlı hâle gelmektedir. Tiranlı bir medya eylemcisi, İspanyol FRIDE kuruluşunun Amavutluk’la ilgili son raporunda (FRIDE, 2010) “şirket bilançolarının genelde kâr gösterdiğini” ifade etmiştir.

OSI (Open Society Institute; Açık Toplum Örgütü) kuruluşunun yayınladığı bir raporda, “Sırbistan’daki aşırı kalabalık medya sektörü, ekonominin ticari potansiyelinin üzerindedir ve çoğu medya kuruluşu taraflı habercilik sayesinde ayakta kalmaktadır. Bu haksız rekabet ortamı, yeni yeşeren bağımsız haberciliğin ayakta kalabilmesini zorlaştırıyor” denilmektedir (2010).

Şahit olduğumuz bu durum, siyaset, iş dünyası ve medyanın tehlikeli bir anlaşmasıdır ve en aşırı durumlarda devletin ele geçirilmesiyle sonuçlanabilir. Hırvat gazeteci Drago Hedl’in Ekim 2008’de bir cinayete kurban giden *National* dergisi yazarı ve yayıncısı Ivo Pukanic’in öldürülmesi hakkında haklı olarak söylediği gibi, “bu cinayet, siyaset, iş dünyası ve medyayı mafya, suç ve yolsuzluktan ayıran sınıırı belirsizliğini kandılamaktadır” (Hedl, tarihsiz).

Bir anlamda, siyasi baskıların sıklıkla ekonomik baskılara dönüştürüldüğü görülmektedir. Bulgar medya uzmanı Ivan Nikolchev’in dediği gibi, “gazeteciler, siyasi veya ekonomik baskı altında çalışmak arasında zor bir seçim yapmak durumunda kalıyor. Bazen böyle bir seçenekleri bile olmuyor ve her ikisine birden maruz kalıyorlar” (2000, sayfa 23). Ekonomi dünyasının yeni yöneticilerinin, daha önce köprübaşlarını tutan siyasilere yerini aldığı söylenebilir mi? Bu, bir ölçüye kadar doğrudur.

Bölge medyası, daha birkaç yıl öncesine kadar gördükleri devlet baskısının artık azaldığını görmektedir. Medya bunun yerine artık yabancı sermaye, dağıtım, say-

damlık, mülkiyet durumu, çalışma politikası ve yolsuzluk gibi kapitalist eğilimler ve mali baskılarla karşı karşıyadır. Bu nedenle Balkanlar’da bir *medya proletaryasının* oluştuğu görülmektedir. Medya patronları ve editörler günümüzde gazeteciler için devletten daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bölge mediasındaki güncel sorunlar artık medya kuruluşları ve çalışanları arasındaki ilişkiler, istihdam piyasası, sendikalar ve medya mülkiyeti konularında yoğunlaşmıştır. Bu, yüzleşilmesi gereken bir gündemdir.

Bu durum, otosansür olarak tanımlanabilecek bir davranış şekline neden olmuştur. Bazıları sözleşmesiz olarak çalışan gazeteciler, medya patronlarının çıkarlarına ve isteklerine uyum sağlamak ve onların gündemlerini kabul etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca medya patronları, devletten alınan reklamların çoğu medya kuruluşunun ana gelir kaynaklarından biri olduğu ortamlarda (örneğin Makedonya’da devlet ikinci büyük reklam müşterisidir) devletten daha fazla reklam alabilmek için gazetecilerin devlete yönelik eleştirilerini sınırlamaya çalışmaktadır.

SEENPM (South East European Network for the Professionalization of Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı) kuruluşu, tüm Balkan ülkeleri dâhil olmak üzere, eskiden komünizmle yönetilen 17 ülkede yürüttüğü bir araştırmada, medya mülkiyeti ve bunun medyanın bağımsızlığı ve çoğulculuk üzerindeki etkisi hakkında ilginç sonuçlara ulaşmıştır (Hrvatın ve Petkovic, 2004). Balkan medya piyasalarında, salt ekonomik faktörler öncelikli itici güç değildir. Çok sayıda günlük gazete, bazı siyasi çıkarları desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bazı ticari kuruluşlar, sahip oldukları diğer işletmeleri desteklemek amacıyla medya kuruluşu satın almaktadır (Hrvatın ve Petkovic, 2004, sayfa 22–3). “Piyasa” sözcüğünün bir sistemin mevcudiyetini varsaydığını göz önüne alırsak, aslında ortada bir sistem olmadığı için, Balkan mediasının piyasa öncesi bir aşamada faaliyet gösterdiği düşünülebilir.

Bu araştırmada, Balkan ülkeleri dâhil olmak üzere, eskiden komünizmle yönetilen ülkelerdeki medya mülkiyet durumunun belirsiz ve saydamlıktan uzak olduğu sonucuna varılmıştır. Bu ülkelerin çoğunda, medya tekellerinin oluşmasını önlemeye yönelik oldukça modern yasalar çıkartılmış olmasına rağmen, çoğunlukla yeraltı bağlantıları olan güçlü bireyler bu yasaları aşarak medya piyasasında giderek daha çok söz sahibi olmaktadır. Yapılan anketlere göre, Arnautluk’ta medya, siyasi partilerden sonra en az saydamlığa sahip kurum olarak görülmektedir (bkz. www.institutemedia.org).

Genelde ana faaliyet alanı petrol veya inşaatçılık olan bir iş adamının, bir gazeteyle, bir TV istasyonunda hisseye, bir Internet şirketine ve elbette kendi futbol kulübüne sahip olması sıkça görülen bir durumdur. Böyle bir durum bazı ülkelerde ancak nadiren görülse de, Arnautluk’ta sıradan bir olgudur.

Öte yandan, yabancı medya kuruluşları, bölgedeki hemen hemen her ülkede güçlü bir varlık göstermektedir. Alman Westdeutsche Allgemeine Zeitung (WAZ) grubu, tüm Balkan ülkelerindeki büyük gazeteleri kontrolü altında tutmaktadır. On yıl önce bölgede medyanın özelleştirilmesinden söz edilirken, artık medyanın *WAZlaştırılması*ndan bahsedilmektedir.

Yabancı medya patronlarının bölgedeki varlığı, beraberinde sorunları ve tartışmaları da getirmiştir. Yerel gazete yayıncıları, WAZ'ın tekel konumundan ve Alman medya devinin uyguladığı, yerel gazetelerin ayakta kalmasını zorlaştıran dumping fiyatlarından şikâyetçidir. Başkalarıysa WAZ'ın bölge hükümetleriyle flört etmeye veya çıkarlarına hanel gelmemesi için en azından bu hükümetlerin yaptıklarını görmezden gelmeye hazır olduğunu düşünmektedir.

Yabancı medya patronlarının varlığının olumlu sonuçları olduğunu düşünenler de vardır. WAZ ve diğerleri, kuralların bulunmadığı veya dikkate alınmadığı piyasalarda bir dizi kuralın oluşturulması için girişimlerde bulunmuştur. Yabancı medya sahipleri genelde günlük siyasi çıkarlara yerel medya patronlarından daha mesafeli yaklaşmaktadır. AGİT (Organization for Security and Co-operation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Medya Özgürlüğü Temsilcisi Miklós Haraszti'nin bir röportajda, “yerel oligarşi liderlerinden yabancı medya kuruluşlarını; her biri kendi çıkarlarının peşinde olan ve çalıştırdıkları gazetecilere baskı ve sansür uygulamak üzere medya yatırımı yapan yerel bankalardan, petrol şirketlerinden veya enerji şirketlerinden profesyonel bir medya şirketinin yatırımını tercih ederim” demiştir (Haraszti, tarihsiz).

Saydamlık konusu yalnızca medya kuruluşlarının mülkiyetiyle (kimin neyin sahibi olduğu) sınırlı kalırsa, işin yalnızca yüzeyini görmüş oluruz. Medya kuruluşlarının mülkiyeti saydam olmayabilir ancak büyük bir sır da değildir. Medya kuruluşu mülkiyeti kayıtları incelendiğinde siyasetçi eşlerinin ve akrabalarının adlarını bulmak hiç de zor değildir. Biraz daha derine indiğimizde, daha sorunlu olan, medya finansmanının (kimin kime para verdiği) saydamlığı meselesine varırız. Saydamlık konusundaki tartışma, mülkiyetin saydamlığıyla ilgili endişelerden medya finansmanının saydamlığına kaymıştır. İşin asıl sırrı burada yatmaktadır. Arnavutluk Başbakanı Fatos Nano birkaç yıl önce parlamentoda yaptığı bir konuşmada “medyanın mali kaynaklarının neredeyse yüzde ellisinin bilinmeyen kaynaklardan geldiğini” söylemişti (kaynak: *Sot*, 6 Temmuz 2004). Aynı rakam 2010 Medya Sürdürülebilirlik Endeksinde belirtildi. Buna göre Ulusal Radyo Televizyon Konseyi'ne (NCRT) ibraz edilen bilançolarda “giderlerin %50'ye yakını karşılıksız ve açıklamasızdır” (IREX, 2010, sayfa 13). Reklam piyasasının hiçbir zaman saydam olmaması, bu alanda yapılmış araştırma bulunmaması ve medyanın bu konuda herhangi bir veri sunmak konusundaki isteksizliği nedeniyle, medyanın finansman kaynakları belirsiz kalmaya devam etmektedir.

İZLEME KURUMUNUN İZLENMESİ

Ya araştırmacı gazetecilik? Medya, bu koşullar altında, kamunun izleme kurumu olarak devleti izleme görevini yerine getirebilir mi? Bir dizi inkar edilemez başarı elde edilmesine rağmen, Balkanlar'daki araştırmacı gazeteciliğin seviyesi, birçok nedenden dolayı yetersizdir.

Öncelikle, Balkanlar'da araştırmacı gazetecilik geleneği yoktur. Komünist dönemdeki propaganda gazeteciliği, komünizm sonrası dönemde yerini bir ölçüde partizan gazeteciliğine bıraktı. Balkanlar'daki üst düzeyde politize olmuş ortam, medyanın gelişimini de etkiledi.

İkincisi, Balkanlar'daki geçiş döneminin zorluğu, organize suçların yaygınlığı ve zayıf yargı sistemi nedeniyle, ortamın araştırmacı gazeteciliğin gelişmesine uygun olmaması – özellikle tam da bunların varlığı nedeniyle her zamankinden daha gerekli olmasına rağmen. Balkanlar'da araştırma yapmak isteyen gazeteciler, önceden kestirilemeyen, tehlikelerle dolu bir zeminde yürüdüklerinin farkında olmalıdır. Bu tehlikeler sözcüleri devlet güçlerinden, suç örgütlerinden veya mafyadan kaynaklanabilir.

Üçüncüsü, bilginin kamuya ait olmak yerine devletin tekelinde olması gerektiği zihniyeti bölgede hâlâ çok güçlüdür. Balkan ülkeleri (örneğin Arnavutluk, Bosna Hersek ve Karadağ), bilgiye erişimi düzenleyen çok ileri yasaları çıkartmış olmalarına rağmen devlet kurumları ve başka bazı yapılanmalar son derece kapalı ve gizlilik içindedir. Balkanlar pek de saydam bir ortam sayılmaz. Bilgi edinmek, yasanın gerektirdiği bir hak olmaktan ziyade bir ayrıcalık olarak görülmektedir ve açıklık kültürü yoktur. Bu koşullar, araştırmacı gazeteciliğin önünde bir başka engel oluşturmaktadır.

Dördüncüsü, bölgede suç ve yolsuzluğa karşı yürütülen mücadelede önemsizleştirme veya sıradanlaşma olarak adlandırabileceğimiz bir fenomen görülmektedir. Başka bir deyişe, herkesin birbirini suç ve yolsuzluğa karışmakla suçladığı bir ortamda, gazeteciler tarafından ortaya çıkartılan gerçek hikayeler bile inançsızlık ve şüpheyle karşılanmaktadır. Aynı şekilde, basında suçlamalar yayınlandıktan sonra kimsenin bir tepki göstermemesi, gazetecilerin şevkini kırmaktadır.

Beşincisi, araştırmacı gazetecilik, doğası gereği para ve zaman gerektirir. Medya kuruluşlarının hepsi araştırmacı makalelerin üretilmesi için gereken personel, zaman ve paraya sahip değildir. İşin komiği, boyalı basın niteliğinde oldukları veya iş dünyası ve siyasetle olan şüpheli ilişkileri nedeniyle araştırmacı gazetecilikle ilgilenmeyen medya kuruluşları, bunu yapmak için gereken zamana ve paraya sahip olanlardır.

Altıncısı, Berlusconi sendromu olarak da bilinen ve Balkan medya sektörlerini büyük ölçüde etkileyen, medya, iş dünyası ve siyaset arasındaki yakın dirsek teması,

PROFESYONEL GAZETECİLİK

bağımsız araştırmacı gazetecilik için pek uygun bir zemin değildir. Bu sendrom, gazetecilerin halkın çıkarlarını korumak yerine medya patronlarının çıkarlarını korumalarını gerektirmektedir. Bu fenomen, profesyonel gazetecilik tartışmalarının yerini medya patronları arasındaki, ticari çıkarları doğrultusunda devam eden tartışmaların aldığı Karadağ'da açıkça görülebilir. Yolsuzluğun medyayı da bir ölçüde etkilediği görülmektedir. Yozlaşmış bir medya kuruluşundan düzgün araştırmacı gazeteciliğin beklenemeyeceği açıktır.

Yedincisi, araştırmacı gazetecilik, eğitim gerektirir ki o da pahalıdır. Özellikle 2000'li yıllarda araştırmacı gazetecilik konulu bir dizi eğitim kursu düzenlenmiş olmasına rağmen, bunların çoğu birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleşti ve devamı getirilmedi.

Yukarıda anlatılan tüm zorluklar ve sorunlara rağmen, yine de Balkan'lardaki araştırmacı gazetecilikle ilgili bazı önemli başarılarından bahsetmeliyiz.

Arnavutluk'taki en popüler TV programlarından biri olan ve Top Channel TV kanalında yayınlanan *FIKS FARE*, klasik araştırmacı gazetecilik formatında bir yapımdır. Bu programın yapımcıları, toplumda yaşanan olumsuz olayları kinamak için mizahi bir format kullanmalarına rağmen, daima belgeleri araştırmakta ve gerçekleri ortaya çıkartmaktadır. (Gelişme Araştırması ve Alternatifleri Enstitüsü'nün (IDRA, 2009) düzenlediği bir anket, Arnavut halkının medyayı yolsuzlukla mücadeleye en çok katkıda bulunan kurum olarak gördüğünü ortaya çıkardı.)

Hırvat gazeteci Drago Hedl, eski Yugoslavya'daki savaş suçları hakkındaki araştırmacı makaleleriyle ünlendi, ancak bunun sonucunda ölüm tehditleri de aldı.

Araştırmacı gazetecilik ağı BIRN de, bölgedeki araştırmacı gazeteciliğin gelişimine önemli katkılarda bulunmaktadır. BIRN gazetecileri, önemli konularda başarılı araştırmalar yapmakla kalmayıp aynı zamanda Balkanlar için yeni gazetecilik standartları getirdiler.

ESKİ VE YENİ ETİK İKİLEMLER

Kamuoyunun medya tarafından aktarılan algılarını ve medya tüketicilerinin gözüyle medyanın imajını analiz etmeksizin, medyanın geçiş dönemindeki Balkan toplumlarındaki rolünün incelenmesi eksik kalacaktır. Ebette bu algılar ve imajlar sabit değildir. Bunlar bazen hızla değişmektedir.

Ne gariptir ki, medya ürünlerine talebin hızla arttığı günümüzde medyanın toplum nezdindeki imajı kötüleşmektedir. Arnavutluk Medya Kurumu'nun düzenlediği ve medyanın Arnavut toplumu üzerindeki etkisini inceleyen ankete katılanların %60'ı

medyanın etkisinin olumsuz olduğunu söylerken, yalnızca %23'ü medyanın sosyal ortama olumlu bir katkıda bulunduğunu söyledi.

Ankete katılanların yalnızca %12,5'i gazetelerden memnun olduklarını belirtirken, geri kalanı medyanın Arnavut toplumundaki rolünden hoşnutsuz olduğunu veya ilgilenmediğini söyledi.

Çelişkili görünen bir gerçek: Özgür basın, yeni gelişmekte olan demokrasilerin en önemli başarılarından biri olmasına rağmen, toplumdaki imajı genelde olumsuzdur. Bizim düşüncemize göre bu, toplumun ifade özgürlüğünden sıkılmış olması anlamına gelmez; aksine halkın daha sorumlu bir basın istediğinin açık bir işaretidir.

Bunun gerçekleşmesi zaman alacaktır. Medyadaki bu dengesiz özgürlük ve sorumluluk ilişkisi, demokrasinin görev ve sorumluluklar yerine daha çok hak ve özgürlükler olarak algılandığı Balkan toplumlarındaki bu ayrımın dengesinin (veya dengesizliğinin) doğrudan yansımasıdır. Bölgede iki eğilim gözlenmektedir. Bunlardan birincisi, gazetecileri istenmeyen ancak katlanılması gereken bir grup olarak kabul edip onları kötülerken, bazen medyanın her şeyi biliyormuş gibi davranıp her konuda son sözü söyleyen okul müdürü rolünü üstlenmesini isteyen diğer grupsa onları dördüncü gücün temsilcileri olarak görmektedir.

Medya etiği ve medyanın artan gücüyle ilgili yaygın şüphecilik nedensiz değildir. Günümüzde Balkanlar bölgesinde şahit olduğumuz süreç, gazetecilik standardındaki hızlı bir düşüşün eşliğinde, gazetecilik mesleğinin içinde bulunduğu bir krizdir. SEENPM'nin yeni stratejisinde belirttiği gibi, "haber medyasının boyalı basına dönüşmesi baskın bir eğilim olarak ortaya çıkmakta ve sansasyoncu sunum çoğu zaman, derinlemesine, tarafsız ve doğru haberciliğin yerini almaktadır" (Orban, 2010).

Maalesef, ifade özgürlüğü bazen "avcılık lisansı" olarak yorumlanmaktadır. Bu avın hedefleri yalnızca siyasetçiler ve iş adamları değil, sıradan vatandaşlar da olabilmektedir. Tanınmış Sırp gazeteci Veran Matic'in dediği gibi, "birçok şirket reklam için para ödüyor ve belirli hedeflere karşı planlı kampanyalar başlatabilmek için boyalı basın gazetelerini mali olarak destekliyor. Bir kişinin meslek hayatı 500 Avro gibi düşük bir meblağ karşılığında bitirilebilir. Aynı şekilde karşı saldırıya geçmek de mümkün olmakla birlikte bu çok daha pahalıya mal olur." (Matic, tarihsiz).

Medyada kendini beğenmişlik, neredeyse kural hâline gelmiştir. Medyada görülen bayağılık, siyasetteki bayağılığa bir tepki olduğu kadar günümüzde haber ofislerini dolduranların profesyonellik eksikliğinin (veya belki de seviyesizliğinin) bir sonucudur. (Komünist diktatörlüğün yerine bir bayağılık diktatörlüğü mü getirdik? Balkanlar'da günümüzde görülen düşük profesyonellik standartlarıyla ilgili bu soru, Şubat 2010'da İstanbul'da düzenlenen Gazetecilik Etiği konulu konferansta soruldu.)

“Balkan medyası boyalı basına karşı yürütülen mücadeleyi kayıp mı ediyor?” Mayıs 2010’da *Balkan Insight* sitesinde yayınlanan bir makalenin başlığında bu soru soruluyordu. Bu soru, Balkan medyasının gelişimindeki ve başka alanlardaki bazı olumsuz eğilimler hakkında duyulan ve giderek artan bir endişeyi yansıtmaktadır. Saraybosna’daki Saraybosna Siyasi Bilimler Fakültesi profesörlerinden Besim Spahic, medyada “siyasi çıkarlar için fazlasıyla uygun olan ve kitleleri acımasız ekonomik gerçeklere karşı uyuşturan” bir “saçmalık devriminden” bahsetmektedir. “Boyalı basının yaygınlaşması yalnızca tirajla ilgili değildir; aslında bir gündemi vardır. Gerçeklerden kaçma, pasifleştirme, önemsiz konu ve sorunları ön plana çıkarmayı içerir” (Spahic, 2010).

Mali kriz bölgedeki medyayı ve özellikle de zaten ayakta durmakta zorlanan basılı medyayı çok sert vurdu. İflaslar, büyük çaplı işten çıkarmalar ve ücret düşüşleri sonucunda gazetecilik istihdam piyasası çok kötüleşti. Bu durum, gazetecilerin performansını doğrudan etkilemekte ve kalite yerine “tiraj gazeteciliğine” neden olmaktadır. Belgrad’da yayınlanan günlük *Vreme* gazetesine göre, “medya sektörü topyekun bir şekilde, derinlemesine ve önemli konular hakkındaki bilgilere sırtını dönüp, kolayca hazmedilebilen ve reklam verenler için çekici olan içeriğe yönelmektedir” (Cremer, 2010).

Yeni teknolojilerin ortaya çıkışı medyanın gelişiminde devrim yarattı ve gazetecilik mesleğini radikal bir şekilde değiştirdi. E-posta kültürü ve sosyal ağlar bölgede hızla yayılmaktadır. Örneğin 2 milyon nüfuslu Makedonya’nın 400.000 Facebook profili vardır.

İnternet’in hızla yayılması, geleneksel etik ikilemlere yenilerini kattı ve gazetecilik mesleğinin geleceği hakkında birçok soruyu gündeme getirdi. Bloglar, tartışma forumları ve diğer araçlar gazeteciliği çok daha demokratik hale getirirken aynı zamanda karmaşıklığını artırdı.

İnternet, yeni medya ve yeni teknolojiler, ifade özgürlüğünün, vatandaş gazeteciliğinin ve genel olarak demokrasinin ilerlemesi için yeni fırsatlar yaratırken bu özgürlük, dedikodunun, asılsız suçlamaların, haksız eleştirilerin ve bazı aşırı durumlarda nefret söylemlerinin yayılması konusunda yeni endişeleri gündeme getirdi.

Özellikle Hırvatistan, Makedonya, Arnavutluk ve Kosova’da (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244) olmak üzere, bölgenin tamamındaki blog ortamının, çoğunlukla diasporadaki milliyetçiler ve aşırı uçlar arasında yeni bir savaşın ilan edildiği bir “nefret söylemi ortamına” dönüştüğü dikkat çekmektedir. Profesyonel gazetecilik standartları ve kuralları Balkan blog ortamında pek uygulanmamaktadır.

Bölgedeki tüm ülkelerde yazılan ve onaylanan etik kuralları genelde yalnızca kâğıt üzerinde kalmaktadır. Bu tür kurallar varken, basın konseyleri, basın şikâyet komis-

yonları, basın kamu denetçileri gibi, bunları uygulayan mekanizma veya kurumlar ya henüz çok yenidir ya da hiç yoktur.

Bulgar medya uzmanı Ognian Zlatev'e göre, özdenetim mekanizmalarının benimsenmesi çok yavaş ilerleyen ve henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Etkin özdenetim mekanizmalarının benimsenmesi bir dizi faktör tarafından engellenmiştir. Demokratik toplumların tamamına hizmet edecek gazetecilik standartları üzerinde fikir birliğine giden yol zorlu ve çoğu zaman sancılıdır. Bu konuda uzlaşma sağlamak, özellikle medyanın yeniden politize edildiği bir ortamda zor ve sorunludur. Zlatev'e göre, bu tür mekanizmaların kuruluşuna engel olan faktörler arasında bölgenin tamamında özdenetim geleneği ve tecrübesinin olmaması; medya piyasalarının küçüklüğü nedeniyle medya kuruluşlarının başkalarından mali destek almadan ayakta kalamayacak durumda olması; özellikle kamu medya kuruluşları üzerindeki sürekli siyasi baskı ve (eleştirel gazetecilik yerine) taraftar gazeteciliğe verilen destek; basın ve medya sektöründe çıkarları olan ve gazetecileri hem siyasi hem de ekonomik bağımlılığa zorlayan siyasi elitler ve iş dünyasının yakın işbirliği ve karşılıklı bağımlılığı sayılabilir (Zlatev, 2009, sayfa 1).

Bununla birlikte işler durumda basın konseylerine sahip olan Türkiye, Bosna Hersek ve Kosova'da (BM Güvenlik Konseyi Önergesi 1244) elde edilen tecrübeler, Balkanlar'da da özdenetimin imkansız olmadığını göstermektedir. Öte yandan, Karadağ, Sırbistan ve Makedonya'da bu tür özdenetim sistemlerini oluşturma girişimleri, her ülkede uygulanabilen tek bir hazır formülün olmadığını göstermektedir. Arnavutluk ve Hırvatistan'da bu sürece eşlik eden sorunlar, özdenetimin ithal ya da empoze edilemeyen bir süreç olduğunu göstermektedir.

Balkan medyasının durumuyla (ya da Balkanlardaki herhangi bir konuyla) ilgili bir analiz yapmak, daima birçok sorunu ortaya çıkaracağı için, analizin sonuna ulaşıldığında, yaklaşımın çok kötümser olduğu izlenimi edinilmektedir. Belki bu yazı bile bu sendroma karşı başışık değildir. Bununla birlikte, karşılaştırılabilir bir çerçeve veya sistem kullanmak istiyorsak, bunun geride bıraktığımız totaliter ve otoriter rejimler yerine demokratik ülkelerde uygulanan standartlardan oluşması gerektiğinin altını çizmek isterim.

Romen gazeteciler Marian Chiriac ve Daniel Cain'e göre, "Siyasi olarak taraflı olan ve kuru bir dil kullanan komünist medyayla, çeşitlilik, dinamizm ve hızlı değişim özellikleri taşıyan günümüz medyası arasında herhangi bir karşılaştırma yapmak olanaksızdır" (2000). Bölgemizin medyası eski komünizm günlerini geride bıraktı, ancak gelecekte alacağı şekil henüz belirsiz durumdadır.

KAYNAKLAR

Balkan Insight. 2010. In-depth: Balkan media losing the battle with tabloidisation? *Balkan Insight*, 28 Mayıs. Şu adresten edinilebilir: <http://www.balkaninsight.com/en/article/in-depth-balkan-media-losing-the-battle-with-tabloidisation> (erişim tarihi 10 Aralık 2010.)

Brunner, N. S., Gredeļ, S., Hodžic, A. and Krištofić, B. eds. 2000. Media and war. Centre for Transition and Civil Society Araştırması, Belgrad.

Brzezinski, Z. 1995. Fifty years after Yalta: Europe and the Balkans' new chance. *Balkan Forum* (Skopje), Vol. 3, No. 2, sf. 9.

Chiriac, M. and Cain, D. 2000. Role of the media in the post-communist period. *Balkan Media* (Bucharest), Vol. 9, Spring.

Cremer, D. 2010. Footprint of the financial crisis in the media, Serbia. Open Society Institute (Açık Toplum Örgütü) Medya Programı, Ocak.

Freedom House (2009) *Press Freedom World Ranking 2009*. Şu adresten edinilebilir: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009> (erişim tarihi: 25 Kasım 2010.)

FRIDE. 2010. *Democracy in Albania*. Madrid, Publicaciones FRIDE, Nisan. Şu adresten edinilebilir: <http://www.fride.org/publication/758/democracy-in-albania> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)

Goban-Klas, T. 1997 *The Orchestration of the Media*. Boulder, Colo., Westview Press.

Haraszi, M. A shifting media landscape. Şu adresten edinilebilir: <http://www.eurozine.com/articles/2009-03-20-haraszi-en.html> (erişim tarihi 25 Kasım 2010.)

Hedl, Drago. Us and them: Croatia, mafia, media and murder. Şu adresten edinilebilir: <http://www.eurozine.com/articles/2009-03-20-hedl-en.html> (erişim tarihi 25 Kasım 2010.)

Hrvatın, S. B. and Petković, B. 2004. *Media Ownership and its Impact on Media Ownership and Pluralism*. Ljubljana, SEENPM-Peace Institute.

Institute for Development Research and Alternatives

(IDRA). 2009. *Corruption in Albania: Perception and Experience Survey 2009*.

Şu adresten edinilebilir: <http://www.idra-al.org/cs2009/index2.php> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)

IREX. 2010 *Media Sustainability Index 2010*. Şu adresten edinilebilir: <http://www.irex.org/project/media-sustainability-index-msi> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)

- Lubonja, F.** 2009. On the miserability of media. *Gazeta Tema* (Tirana), 17 Ekim.
- Mazowiecki, T.** 2005. Special Report on the Media in Former Yugoslavia. Şu adresten edinilebilir: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc96/EDOC7510.htm> (erişim tarihi 10 Aralık 2010.)
- Matic, V.** Serbia: Media maneuvers in a wounded society. Şu adresten edinilebilir: <http://www.eurozine.com/articles/2009-03-20-matic-en.html> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)
- McQuail, D.** 2000. *McQuail's Mass Communication Theory*, 4th edn. Sage, London,
- Michnik, A.** 1995. Samizdat goes public. *Media Studies Journal* (New York) Summer, sf. 74.
- Nikolchev, I.** 2000. Alıntı *Global Network* (Bucharest), No. 13. Şu adresten edinilebilir: <http://www.scribd.com/doc/25254348/The-Global-Network-Le-rEseau-Global> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)
- Open Society Foundations.** 2010. Footprint of financial crisis in the media. Open Society Institute (Açık Toplum Örgütü) Medya Programı, Ocak. Şu adresten edinilebilir: http://www.soros.org/initiatives/media/articles_publications/publications/financial-crisis-media-20091201 (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)
- Orban, S.** South East European Network for Professionalization of the Media. Konferans bildirisi, Tiran. **Reporters sans Frontières** 2010. Press Freedom Index 2010. Şu adresten edinilebilir: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html> (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)
- Sartori, G.** 1999. *What Is Democracy?* Tirana, Dituria.
- Spahic, B.** 2010. Are the Balkan media losing the battle with tabloidization? *Balkan Insight*, Mayıs.
- Thompson, M.** 1999. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina*. Luton, UK, University of Luton Press.
- Zlatev, O.** 2009. Self-regulation in South East Europe. Konferans bildirisi, Tiran, Mart.

VİCDAN MİSYONERİ ROLÜNDEKİ “YALNIZ KOVBOY”: KAMU DENETÇİSİNİN ROLÜ

3

Yavuz Baydar

GİRİŞ

Onyıllardır, gazetecilerin kendileriyle okuyucuları arasındaki güveni devam ettirmek veya birçok durumda yeniden oluşturmak için ne yapabilecekleri giderek büyüyen bir kaygı haline gelmiştir. Toplumun, haber kalitesine ve bunları üretenlerin ahlaki davranışlarına olan güveninin azalmasını ve bunun dünyanın her yerindeki medya pazarlarını etkilemesini açıklayabilecek bir dizi neden vardır. Bu soruna çare bulabilmek için çeşitli çözümler ve kurumsal modeller geliştirilmiş ve bunlar çeşitli ölçülerde başarılı olmuştur. Toplumun haberlere ve bunları üretenlere olan güveni meselesinin ele alınması, gazetecilik mesleği için elzemdir.

Güvenilir ve bağımsız bir medya, geçiş dönemindeki veya yeni gelişmekte olan demokrasilerde siyasi ve toplumsal istikrar için hayati öneme sahiptir. Medya, bu tür ortamlarda çoğu zaman demokratik süreçlerin, hak ve özgürlükleri geliştirerek, baskıyı kabul eden zihniyeti ortadan kaldırmaya yardımcı olan ana aktörlerinden biridir.

Cesur bir medya sektörü aynı zamanda yolsuzlukları araştırıp bunlarla mücadele etmelidir. Gücün kötüye kullanımı, demokrasiye geçiş yapmaya çalışan toplumların önünde duran bir engeldir. Fark yaratabilmek ve uzun süreli olumlu bir etki oluşturabilmek için medyanın kendisinin temiz, saydam ve sorumlu olması zorunludur.

Geçmiş onyıllarda medyanın dürüstlüğünü korumak için geliştirilmiş en etkin yöntemlerden biri de kurum içinde özeleştiriyi ve özdenetimi sağlamaya yönelik çağdaş bir kavram olan haber kamu denetçiliğidir. Bu model, harici ajanslara bel bağlayan veya ortak bir görüş gerektiren diğer gözetmenlik modellerinden farklıdır. Haber kamu denetçisi bir bireye verilen bir rol olduğundan, uygulanması göreceli olarak kolaydır, esnek ve farklı habercilik kurumlarına ve medya tüketicilerine uyarlanabilir.

Yirmiye aşkın ülkedeki çok sayıda haber kamu denetçisi, bu modelin işlediğinin bir kanıtıdır. Kamu denetçileri, başarısı ölçülebilen ve kalitesi somut olarak gözlemlenebilen bir hizmet sunarlar.

Bu yazıda, haber kamu denetçiliği modelinin çeşitli özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, kamu denetçilerinin oynadığı rolün, kalite ve güvenilirlik arayan medya sektörü için yarattığı değer açıklanmaya çalışılacaktır.

TARİHSEL GEÇMİŞ: KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN KÖKENİ

Kamu denetçiliği, on dokuzuncu yüzyılda İsveç kralıyla İsveç parlamentosunun, kendilerini devlet yönetiminin kurbanları olarak gören vatandaşların şikâyetleriyle ilgilenmek amacıyla üzerinde anlaştıkları bir yöntemdir. 1809 yılında bağımsız bir teftiş kurumu oluşturulmuş ve başındaki yöneticiye bakan statüsü verilmiştir. *Justitieombudsman* (hukuk kamu denetçisi), bir devlet kurumuna karşı yapılan bireysel şikâyetler hakkında karar verme ve devlet otoritesinin keyfi kullanımına karşı koruma sağlama yetkisine sahipti.

ABD'nin California eyaletinde yayınlanan *Sacramento Bee* gazetesinin eski kamu denetçisi ve ONO (International Organization of News Ombudsmen; Uluslararası Kamu Denetçileri Örgütü) başkanı Art Nauman, bu kavramın kökenini çok daha eski bir İskandinav sözcüğüne (*factotum*) kadar izleyen Amerikalı bir araştırmacıdan söz eder: “sokaklardaki kar ve çöplerin süpürülmesinden ve bacaların temizlenmesinden sorumlu kişi”. Haber kamu denetçisi kavramıysa, aldığı “kamuoyunu temsil eden kişi”, “temsil eden kişi” ve “vatandaş temsilcisi” anlamlarıyla yeni bir tarihsel bağlama oturmuştur (Nauman, 1994). Kamu denetçisi (ombudsman), yaygın olarak kullanılan ve bir otoriteyi ayrıntılı bir şekilde incelemek için gerçek bağımsızlığa sahip bir makamı tanımlayan uluslararası bir terim haline gelmiştir. İsveç'te bu kavram farklı alanları kapsayacak şekilde genişletilmiştir: Irk ve cinsiyet eşitliği, çocuk hakları ve basın.

Kamu denetçiliği kurumunun tarihte başka erken örnekleri de vardır.

Brezilyalı araştırmacı Jairo Faria Mendes, İsveç'teki örnekten önce var olan “dinleyicilerden” bahsetmektedir. Sömürge döneminde Brezilya'daki piskoposlar “kralın dinleyicileri” işlevini üstlenmişlerdi. Bu durum, “piskoposa şikâyet et” deyiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski Roma'da halk kürsüsü, vatandaşların şikâyetlerini dinlerdi (Mendes, 1999).

Osmanlı’daki yüzyıllar boyu devam eden “Ahilik” geleneğinden kaynaklanan “Derdini Marko Paşa’ya anlat” sözü, günümüz Türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan ve işe yarayan bu model, iş ahlaki konularında padişahla tebaası arasında doğrudan bir iletişim kanalı sağlıyordu. Osmanlı halkı bu şekilde, maruz kaldıkları kötü, ayrımcı ve/veya ihmalkar davranışları padişaha bildirme olanağına sahipti.

Yakın geçmişte yapılan araştırmalarda, İsveç Kralı 12. Karl’ın on sekizinci yüzyılın başlarında Ruslarla yaptığı Poltava muharebesini kaybettikten sonra yanına sığındığı Osmanlı padişahının uzun süreli “misafiri” olduğu sırada, Osmanlı Ahilik geleneğinden etkilenerek bu modeli İsveç’e götürdüğü iddia edilmiştir. Bu kavram daha sonra İsveç’ten Finlandiya’ya (1919), oradan da Danimarka (1955), Norveç ve Yeni Zelanda’ya (1962) yayılmıştır.

KAMU DENETÇİLERİ VE BASIN

Yirminci yüzyılın başlarında basın, okuyucular arasında giderek artan hoşnutsuzluğa yanıt verme ihtiyacını hissediyordu. Okuyucular okudukları ve kendilerinden inanmalarının beklendiği içeriği sorguluyorlardı. Haberlerdeki yanlışlıklar gazetenin tirajı ölçüsünde artıyordu. İleri görüşlü İsveçliler, çeşitli konulardaki şikâyetlerle ilgilenmek üzere 1916’da – “Haysiyet Divanı” olarak da bilinen – bir İsveç Basın Konseyi kurma kararı aldılar.

Bu konsey, faaliyetlerini, Allmaenhetens Pressombudsman (halkın basın kamu denetçisi) olarak yeniden tanımlandığı 1969 yılına kadar sürdürdü. Bu değişiklik, halkın, özellikle mahremiyetin ihlali, sansasyoncu suç haberleri ve kamuya mal olmuş kişilere karşı yapılan kişisel saldırıların artması olmak üzere, etik dışı davranışlara karşı sergilediği memnuniyetsizliğe yanıt vermek amacıyla gerçekleştirildi. “İsveç medyası, mevcut öz disiplin sisteminin daha duyarlı hale getirilmemesi durumunda, medyayı kısıtlayacak yasaların çıkarılmasından korktu” (Mendes, 1999).

ABD basını da yirminci yüzyılın başlarında kamuoyunda artan şüphecilikten aynı şekilde endişe ediyordu. Efsanevi yayıncı Joseph Pulitzer’in oğlu Ralph Pulitzer, 1913 yılında *New York World* gazetesinde Doğruluk ve Dürüstlük Ofisi (Bureau of Accuracy and Fair Play) kurma kararı aldı. Bu ofisin amacı “dikkatsizlikleri düzeltmek ve hilenin ve hilecilerin kökünü kazımak” olarak duyuruldu. Bir müdür ve iki çalışandan oluşan ofis personeli şikâyetleri araştırıyor, düzeltmeler yapıyor, hatalardan sorumlu gazetecilerin kaydını tutuyor ve memnuniyetsiz okuyuculardan gelen mektupları yanıtlıyordu. Ofis, gazete 1931 yılında satılana kadar görevine devam etti.

Bu ofis, *Sacramento Bee*, *Minneapolis Tribune* ve *Philadelphia Ledger* gibi gazetelerde kısa süreli de olsa benzer ofislerin kurulmasına ilham kaynağı oldu. Pulitzer'in bu ofisi kurma kararını vermesinden dokuz yıl sonra Tokyo'daki *Asahi Shimbun* gazetesi, şikâyetleri dinlemesi ve bunlarla ilgilenmesi için bir komite kurdu. Tokyo Keizai Üniversitesi'nden Takeshi Miezawa'nın araştırmasına göre bu komite için, *New York World* gazetesinin Doğruluk ve Dürüstlük ofisi örnek alınmıştı (1999).

Dünyanın en yüksek tirajlı (her gün yaklaşık 14 milyon gazete dağıtan) Japon *Yomiuri Shimbun* gazetesi, içeriğini kontrol etmek amacıyla 1938'de bir personel komitesi oluşturdu. Bu gazetede yayınlanan haberlerin çok sayıda mahkeme davasının açılmasına neden olması sonucunda başlatılan bu proje, 1951'de 28 üyeli bir kamu denetçiliği komitesine dönüştürüldü. "Gazete İçerik Denetçileri Komitesi" olarak adlandırılan ve gazetede halen görevine devam etmekte olan bu komite, benzersiz ve verimli bir haber kamu denetçiliği örneğiydi (Miezawa, 1999).

ABD'de özenetim mekanizmaları oluşturma ihtiyacı 2. Dünya Savaşından sonra tekrar gündeme geldi. *Time* ve *Life* dergilerinin kurucusu olan Henry Luce, 1947'de basındaki kusurları incelemek üzere bir grup saygın bilim adamını ve gazeteci olmayan uzmanı bir araya getirdi. Hutchins Basın Özgürlüğü Komisyonu (Hutchins Commission on the Freedom of the Press) olarak da bilinen bu grup, uzun süren bir araştırmadan sonra şu uyarıda bulundu: Basın kendini denetlemeli ya da devlet tarafından denetlenme riskini kabul etmelidir:

Basının iyileştirilmesi için en etkili yollardan biri basının kendisi tarafından tıkanmıştır. Basın, yazılmamış bir kurala göre, meslek mensuplarının sorumluluğu hata ve yanlış beyanları, yalan ve skandalları göz ardı etmektedir. (JaCoby, tarihsiz)

Hutchins Komisyonu'nun bulgu ve sonuçları, basının duymak istedikleri değildi. Bu bulgu ve sonuçlar, uzun süren bir inkar dönemi boyunca ABD medya elitleri tarafından dikkate alınmadı. Ancak, 1960'lı yıllarda ABD'ye damgasını vuran, kurulu düzen karşıtı hava medya patronlarını ve editörleri yeniden düşünmeye zorladı. Vietnam savaşı sırasında radikalleşen ve devlete güvenmeyen genç nüfus, medyayla ilgili şüphelerini saklamıyordu.

Mart 1967'de, *Washington Post* gazetesi editörlerinden Ben H. Bagdikian, ABD halkının güvenini yeniden kazanmak için kamu denetçiliğini öneren ilk gazeteci oldu. Bagdikian, *Esquire* dergisinde yayınlanan bir makalesinde, ABD basının kamuoyunun güvenini kaybettiğini ve bunun gerekçelerinin genelde haklı olduğunu yazdı. Bagdikian, kamuoyunun güvenini tekrar kazanabilme umudunu şöyle dile getirmişti, "umarım bir gün cesur bir medya patronu gazetesinin yayın kurulunda bir halk kamu denetçisine yer verir ... bu kişi okuyucuyu temsilen konuşacak, bir örnek

oluşturacak ve şansımız iyi giderse, halkın Amerikan gazetelerinin nihai kaderiyle yeniden ilgilenmesini sağlayacaktır” (JaCoby, tarihsiz).

Bagdikian’ın bu yazısını, *New York Times* gazetesinin tecrübeli işçi haberleri muhabiri A. H. Raskin’in makalesi takip etti. Raskin, gazetesinin Pazar baskısında, her gazetenin bir Dâhili Eleştirisi Bölümü açmasını önerdi: “Bu bölümün başındaki kişi, okurlar için kamu denetçisi olarak görev yapabilmesi için yeterli bağımsızlığa ve özellikle düşünce ve eylem cephesinde üstlendiği nöbet görevi olmak üzere, gazetenin tüm hizmetlerinin kamuoyuna daha etkili bir şekilde ulaştırılabilmesini sağlayacak yetkiye sahip olmalıdır” (JaCoby, tarihsiz).

İLK HABER KAMU DENETÇİSİ – KENTUCKY

Raskin’in makalesi yayımlandıktan bir hafta sonra ABD’deki ilk kamu denetçiliği pozisyonu oluşturuldu. Bu pozisyon daha sonra dünya çapında yaygın olarak kullanılan bir model haline gelecekti. İlk kamu denetçiliği pozisyonu, *Washington Post* veya *New York Times* gibi büyük ulusal bir gazete yerine, ABD’nin Kentucky eyaletinde yayınlanan küçük, ancak çok saygın olan *Louisville Courier-Journal* gazetesinde oluşturulmuştu. Bu gazetenin editörü Barry Bingham Sr., ABD’nin Doğu kıyısındaki meslektaşları arasında süren tartışmayı takip etmiş ve kamu denetçiliği fikrini benimsedikten sonra, yaşlı bir meslektaşı olan John Herchenroeder’in medya kamu denetçisi rolünü üstlenmesinde ısrar etmişti.

Kısa süre sonra *Washington Post* gazetesi de aynı yolu izledi. İlk gerçek kamu denetçiliği rolünün aslında *Post* gazetesinde yaratıldığı söylenebilir, çünkü bu gazetenin efsanevi editörü Ben Bradlee, bu fikri yazı işleri kurulunda şiddetle savunmuştu (kurulun diğer üyeleri bunun gazetenin güvenilirliğini artırmak yerine azaltacağından endişe ediyorlardı). Bradlee, ortalama bir *Post* okuyucusunun gazete editörleri veya gazeteciler kadar, hatta daha zeki olduklarını savunuyordu. Bradlee, Kentucky’deki gazeteden daha ileri gitti. Bağımsız kamu denetçisi yalnızca şikâyetleri dinlemenin ötesinde ayrıca, kendi köşesinde gazetenin performansı hakkında düzenli eleştiri yazıları yazacaktı. Kamu denetçisinin yalnızca gazete içinde rapor verdiği *Courier-Journal* gazetesıyla *Washington Post* arasındaki başlıca fark buydu. Dolayısıyla, haber kamu denetçilik kurumu asıl olarak *Washington Post* gazetesindeki kamu denetçisi pozisyonunun oluşturulmasıyla başladı.

1970’li ve 80’li yıllarda (*New York Times* dışında) ABD’de ve Avrupa’da yayınlanan birçok gazete bu fikri benimsedi. Fransa’da *Le Monde*, İspanya’da *El Pais* ve *La Vanguardia*, Hollanda’da *Volkskrant*, Brezilya’da *Folha de Sao Paulo*, İngiltere’de *Guardian* ve *Observer*, Portekiz’de *O Publico*, İsrail’de *Maariv*, Danimarka’da *Politiken*, Kanada’da

Toronto Sun, Türkiye’de *Milliyet* ve *Sabah*, Hindistan’da *The Hindu* ve daha birçoğu bunlara katıldı.

Basılı medya, kamu denetçiliği pozisyonları konusunda öncülük ederken, bunları radyo istasyonları ve TV kanalları izledi. Fransa, Kanada ve Avustralya’daki devlet kanalları kamu denetçisi ofisleri oluşturup “izleyici temsilcilerine” büyük ölçüde bağımsızlık vererek, özdenetimin kurumsallaşması için sarsılmaz bir kararlılık sergilediler.

ONO’ya, halen tek görevi kamu denetçiliği olan 47 üye kayıtlıdır. Bunun dışında, tam gün veya yarım gün kamu denetçisi olarak çalışan, gazeteci veya bu alana ilgi duyan akademisyenlerden oluşan 25 sınırlı üye vardır. Ancak, dünyadaki tüm kamu denetçileri ONO’ya üye olmadıklarından, gerçek haber kamu denetçisi sayısı bundan daha yüksektir (tahminen 100-200 arası).

İŞİN ÖZÜ: KAMU DENETÇİLERİNE NEDEN İHTİYAÇ VAR?

Gazeteciliği diğer mesleklerden ayıran özellikler, gazetecileri de kendine özgü bir şekilde tanımlar. Her zaman eleştirel ve şüpheli birer zihnin kılavuzluğunda çalışan iyi gazeteciler, bağımsız ve gayretli birer muhabir, kararlı birer gözlemci, gerçeklerin ısrarlı birer araştırmacısı, güç odaklarının ve kurumlarının gözü pek birer sorgulayıcısı, özgür birer yorumcu ve güvenilir birer danışmandır. Tıpkı doktorlar ve avukatlar gibi, sağlam bir etik temel olmaksızın, gazetecilerin de varlık nedeni ortadan kalkar.

Gazetecilerin kime hizmet ettiği ve ne ürettiği, her zaman onların ahlâki yükümlülükleri ve vicdanları temelinde yargılanmalıdır. Her ne kadar medya kurumlarının, serbest piyasadaki ticari kurumlar olarak, başarılı bir şekilde işlemesi ve sahiplerinin mali beklentilerini karşılama gereksinimi de, medya aynı zamanda büyük bir sosyal sorumluluğa sahiptir: öncelikli görevleri, kamu çıkarına hizmet etmektir. Kamunun ortak yararı onlara emanet edilmiştir: gazetecilerin etkinliğinin merkezinde, toplayabildikleri kadar çok bilgi toplamak ve bu bilgileri doğru ve adil bir şekilde yaymak yer alır. Medyanın, kamu çıkarına hizmet edebilmek için, girişken bir şekilde haber peşinde koşması ve güçlü kurumları ve bireyleri inatla sorgulayarak, onlardan hesap sorması ve saydamlığa zorlaması gerekir. Gerçeğin çoğu zaman sayısız yüzü vardır ve gazetecilik pratiği, son derece çetin sorular sormayı gerektirir.

Kendine özgü bu meslek, iyi bir şekilde yürütüldüğünde, demokrasinin motoru olarak hizmet edebilir: gazeteciler, vatandaşların en bilinçli kararları

verebilmesine yardımcı olmak için haberleri, olabildiğince doğru ve adil bir şekilde sunar. Demokrasilerin başarı veya başarısızlık derecesi, kurumlarının ne ölçüde saydam ve hesap verebilir olduğuna bağlıdır. Gizlilik sadece yerel hükümetler ve kurumları için zehirli olmakla kalmaz, aynı zamanda özel sektör ve kamuya mal olmuş kişiler için de bir tehlikedir.

Yolsuzluklarla ve diğer suçlarla mücadele için, bağımsız ve özgür bir medya şarttır. Medyanın kamu vicdanını etkileyebilmesi ve kamunun güvenini kazanabilmesi için, dürüst ve etik kalması gerekir.

Gazeteciler, sorular sorarak ve kamu kurumlarını gözlem altında tutarak, kamu adına hareket eder ve bu kurumlardan hesap sorar. Fakat bu, gazeteciler işlerini gereği gibi yapmadığında medyanın kendisinin eleştiriden muaf olduğu anlamına mı gelir? Medya, saydamlık ve hesap sorulabilirlik standartlarından muaf mıdır? Eğer medyanın kendisi saydam veya hesap sorulabilir olmazsa, gazetecilerin haber yaptıkları kişi ve kuruluşlardan saydam ve hesap sorulabilir olmalarını bekleme hakkı olur mu?

“Bütün iş saydamlıktadır. Saydamlıktan güven doğar. Okurlarımıza, doğruluğu, adaleti, olayların iç yüzünü görmeyi önemsedığimizi gösterirseniz, güvenlerini kazanırsınız. Güvenirlerse, satın alacaklardır.” ONO başkanı ve Observer’ın kamu denetçisi Stephen Pritchard (Londra) böyle diyor ve devam ediyor:

Toplumun güç sahibi diğer kesimlerine, sözcüme hükümete, orduya, iş dünyasına, sanat dünyasına, dine, ekonomiye ve geri kalanlarına yöneltilen eleştirel gözlemin, insanların yaşamları ve düşünceleri üzerinde bu kadar büyük etkiye ve güce sahip olan basına da yöneltilmemesi için geçerli bir sebep düşünmüyorum. Dürüstçe ve korkusuzca, yine basının kendi içinden kaynaklanarak gerçekleştirilecek böyle bir eleştirel gözlem şüphesiz basının kendi yararınadır. Eğer biz kendimiz yapmazsak, bizim yerimize başka birileri – belki de kötü niyetle – yapabilir. (Pritchard, 2009a)

GAZETECİLİĞİN KÜLTÜRÜ

Medya mensuplarının genelde kamuya karşı kibirli olarak algılandığı; okurlarından, dinleyicilerinden ve izleyicilerinden gelen eleştiriler söz konusu olduğunda gazetecilerin vurdumduymaz olduğu iyi bilinir. Gazetecilerin duyarsızlığı, onların sık sık kamu çıkarları dışındaki bazı çıkarların peşinde olduğu ve kendi gündemlerini yarattıkları şüphelerini beslemiştir.

Kamuoyu bazen, gazetecilerin bu “gizli niyetlerinin” kanıtı olarak görülen, abartılmış veya geçiştirilmiş haberlerle karşılaşır. Gazetecilik konusundaki saydamlık eksikliği, insanların “işin içinde bir iş olduğunu” düşünmesine yol açar.

Başka mesleklerden kişiler gibi, gazeteciler de hata yapar. Bütün kamu kurumları gibi, gazeteler, radyo istasyonları ve televizyon kanalları da hatalar yapar. Doğru olmayan haberler, saptırılmış gerçekler, kaynaklara veya haber konusu olan kişi ve kurumlara karşı adaletsiz davranışlar, haberlerde denge ve dürüstlük eksikliği, peşin hükümler, gerçeklerle görüşlerin birbiriyle karıştırılması ve yanıltıcı manşetler bunlar arasındadır. Bunlar, en seçkin haber yayınlarında bile olabilir. Biçimsiz bazı medya uygulamaları, hüküm verirken yapılan ve bireylere zarar verebilecek hatalardır. Bazılarındaysa yalanlar, yanıltmalar veya intihaldir. Hatasız ve mükemmel bir günlük gazete çıkartmanın ya da mükemmel bir 24 saatlik radyo veya televizyon yayını yapmanın imkânsız olduğunu söylemek yanlış olmaz. Gazeteciler bu gerçeği kabullenmek zorundadır.

Gazeteciler, varlıklarının, bir izleyici kitlesine sahip olmalarına bağlı olduğunun farkındadır. Stephen Pritchard şöyle diyor:

Her editör, kendileri için en önemli şeyin, kendi gazetelerini veya Web sitelerini okuyan, radyo istasyonlarını dinleyen veya TV kanallarını izleyen insanlar olduğunu söyler. Buna rağmen medyanın tüketicilere ne kadar rezilce muamele ettiğini görmek şaşırtıcıdır. Evet, yayıncıların okuyucu mektupları köşeleri ve blogları, müşteri hizmetleri bölümleri ve pazarlama odak grupları vardır. Ama bunlardan kaçının, hara güreyi bırakıp da onları gerçekten dinleyen, dahası, kuruluş içinde tamamen bağımsız bir pozisyonda onların yorumlarından yola çıkarak bir şeyler yapan bir çalışanı var? (Pritchard, 2009b)

Pritchard’a göre, bağımsız bir kamu denetçisinin, güven temin etmeye yarayacağı apaçık. Bu görüşü kanıtlamak üzere, 2007’de *Observer* tarafından yapılan bir anketten söz ediyor. Bu ankette, okuyucuların yüzde 77’si, kendi güvenlerinin, okur görüşlerini değerlendiren bir editörün varlığı sayesinde güçlendiğini söylüyor (2009b).

HABERLERİN “VİCDANI”

Kamu denetçileri, saydamlığın, hesap verebilirliğin ve etik davranışın değerini bilen haber kurumları için, önemli bir işleve sahiptir. Kamu denetçileri, kamuyla gazeteci veya radyo/televizyon yayıncısı arasında bir köprü oluşturur. Haber kurumlarının izleyici kitlesine karşı daha fazla saydamlık kazanmasına neden olarak, izleyicinin bu kurumların iç işleyişini görmesine olanak sağlar. Kamu denetçileri, kurum içinde, kamunun eleştirel görüşünü temsil eder. İzleyici kitlesine aidiyet

duygusu kazandırarak, izleyiciyle haber kurumu arasında daha güven dolu bir ilişki kurulmasına önyak olur.

Kamu denetçileri hakkında benzetmeler yapılması yaygındır. Bazıları, kamunun kirli çamaşırlarını yıkadıklarını söyler. Kamu denetçilerinin, “şirketi tedavi ettiklerinden” dem vurur. Ama kamu denetçilerinin işlevinin belki de en isabetli tanımı, “haberlerin vicdanı” olmalarıdır. Kamu denetçilerinin gazete ve medya yayınlarında fark yaratmalarının birçok nedeni vardır. ONO, medyadaki kamu denetçisinin işlevlerini, dolayısıyla bir gazetenin veya radyo/televizyon yayın kuruluşunun neden bir kamu denetçisine sahip olması gerektiğini, şöyle özetler:

- ✓ Doğruluğu, adaleti ve dengeyi gözetim altında tutarak, haberlerin kalitesini artırmak.
- ✓ Haber sağlayıcısının, okurlar veya izleyiciler tarafından daha kolay ulaşılabılır olmasını sağlayarak, güvenilirliğini artırmak.
- ✓ Habercilerin, kamuoyunun sorunları ve görüşleri konusundaki farkındalığını artırmak.
- ✓ Şikâyetleri veya diğer talepleri sorumlu kişiye yönlendirerek, yayıncıların ve başyazarların veya radyo/televizyon yayıncılarının ve haber müdürlerinin zamandan tasarruf etmesini sağlamak.
- ✓ Aksi takdirde avukatlara havale edilerek pahalı davalara yol açabilecek bazı şikâyetleri çözümlmek. (Pritchard’da alıntılanmıştır, 2009b)

Kamu denetçileri ayrıca, izleyici kitlesinin, haber yayınlarındaki gündelik uygulamaların altındaki zihniyet ve gazetecilerin düşünme biçimi konusunda aydınlatılmasına yardımcı olur.

İŞLEV KATMANLARI: KAMU DENETÇİLERİNİN GÖREVLERİ

Haber kamu denetçileri özünde birer hakemdir. Görevli oldukları, haber üreten kurumda dış gözlemci olarak çalışır ve usulsüz veya haksız bir uygulama söz konusu olduğunda “dudduğu çalarlar”. Haberler alanında görevli olan bir kamu denetçisi, gazete okurlarından, radyo dinleyicilerinden ve televizyon izleyicilerinden gelen şikâyetleri takip eder. İnternet dünyasında da geleneksel medyada çalışanlarına benzer sorumluluklar

üstlenen kamu denetçilerinin sayısı giderek artmaktadır. İnternet yayınının takipçilerinden gelen şikâyetler temelinde, haber içeriklerini incelemeye alırlar.

Haber alanında görevli kamu denetçileri, görevlerini içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki kanaldan gerçekleştirir. Haber yayını hakkındaki görüşlerini devreye soktuklarında ve dâhili haksızlıkları araştırdıklarında, okurların, dinleyicilerin, izleyicilerin ve İnternet kullanıcılarının sözcülüğünü yapmış olurlar. Aynı zamanda izleyici kitlesine, günlük haber gazeteciliğinin işleyişini, gazeteciler dâhil olmak üzere hiç kimsenin mükemmel olmadığını açıklamak ve gazetecilik uygulamaları hakkında kamuoyunun algısındaki şüpheleri ve kötü örnekleri ele almak gibi bir işlevleri de vardır.

Habercilik alanında çalışan bir kamu denetçisinin birinci ve öncelikli görevi, haber üretiminde saydamlığı ve hesap verebilirliği teşvik etmektir. Haber konusunda uzmanlaşan bir kamu denetçisi ayrıca, izleyici kitlesinin, kendilerinin de sürecin bir parçası olduğunu anlamasına ve görüşlerinin dinlendiğini ve önemsendiğini hissetmesine yardımcı olur. Kamu denetçisi, haber kurumunda saydamlığı teşvik ederek ve izleyici kitlesinde bir aidiyet duygusu oluşturarak, haber üretimiyle haber izleyicisi arasında bir güven ilişkisi kurulmasına yardımcı olur.

İzleyicilerin haber kurumunun süreçlerine dâhil edilmesine yardımcı olarak, gazetecilerin dünyasını, hizmet etmekle yükümlü oldukları genel kamuoyuna bir adım daha yaklaştırır. Gazetecilerin konumu ve işlevi, izleyici kitlesinin gözünde ne kadar açık ve net olursa, izleyicilerin, kamu denetçisi tarafından yürütülen çift yönlü iletişime katılımı da o kadar güçlü olur.

Temel görevler

Günlük bir gazete olan *Oregonian*'ın eski kamu editörü Michelle McLellan tarafından mükemmel bir şekilde özetlendiği gibi, kamu denetçilerinin altı temel görevi vardır:

- ✓ okur şikâyetleri ve yorumları
- ✓ kadroyla iletişim
- ✓ okurlarla iletişim
- ✓ köşe yazıları
- ✓ düzeltmeler
- ✓ okur yoklaması (McLellan, 1999).

Şikâyetler ve yorumlar, kamu denetçilerinin başlıca çalışma malzemesini oluşturur. Medya yayını kuruluşlarına gelen şikâyet ve yorumların sayısı, kurumun büyüklüğü ve izleyici

sayısı veya tiraj gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak çok değişir. Çoğu gazetelerdeki haber üretim bölümü, her ay binlerce şikâyet alır. McLellan bu konuda şöyle diyor:

İnsanlar gazetede ki, yanlış aktarılan haberler hakkında ya da bir haberin yanlış olduğunu düşündüklerinde veya bir manşeti beğenmediklerinde arayacak veya yazacaktır... Ya da bir fotoğrafın incitici olduğunu düşündüklerinde... Ya da karikatürleri beğenmediklerinde. Bunlardan mümkün olduğu kadar çoğunu yanıtlamak önemlidir. Bu nokta gerçekten önemlidir. Yorumlarına aldırılmadığını düşünen insanların itirazları haklı çıkmış olur. (McLellan, 1999)

Şikâyetler yağarken, yanıt gerektirenler belirlendiği sırada, haber kuruluşunun kadrosunun da şikâyetlerin niteliği hakkında haberdar edilmesi önemlidir. Okurların kritik hassasiyetlerinin neler olduğunu anlayabilmeleri için, kadroya, şikâyetlerin grafiği konusunda her zaman taze bilgiler verilmelidir. İzleyicilerinin sorunlarını ve görüşlerini anlamak, editörlere, haber üretimi mekanizmalarını en iyi şekilde nasıl geliştirebilecekleri konusunda karar alırken yardımcı olabilir.

Birçok kamu denetçisi, kadroyu izleyicilerin güncel yorum ve şikâyetlerinden sürekli olarak haberdar edebilmek için günlük veya haftalık notlar yazar; bazılarıysa okuyucuların şikâyet e-postalarına bütün ekibin erişebilir olmasını sağlar. Bazen kamu denetçileri, kadro için, dâhili tartışmalar ve etik toplantıları düzenler.

Okuyucuların, kamu denetçisine ve ofisine, mümkün olduğu kadar, istediklerinde ulaşabilmesi gerekir. Okuyucular, editörlere veya muhabirlere ulaşamadıklarında çoğunlukla hüsrana uğrar; kendilerini dinleyecek, e-postalarını ve fakslarını yanıtlayacak zamana ve nezakete sahip birilerini bulduklarındaysa kaale alındıklarını hissederler. Bu, kamu denetçisinin, okurlarla haber yayın kuruluşu arasındaki iletişimi “tekeline alması” gerektiği anlamına gelmez; tersine, kadroyu, okur kitlesine karşı açık olmaya teşvik etmeleri gerekir.

Kamu denetçisinin telefon numarası ve posta adresi, her günkü gazetede açıkça belirtilmelidir. Kamu denetçileri, çalışmalarında mümkün olduğunca saydam olmalıdır. Bir sözleşmeleri ve davranış kuralları listeleri varsa, kamuya açık bir şekilde sunulmalıdır (sözgelimi kuruluşun Web sitesinde).

KÖŞE YAZILARI VE “OKUR KONSEYLERİ”

Çoğu kamu denetçisinin, düzenli köşe yazıları vardır. Bu köşe yazıları, onlara görünürlük kazandırmak açısından önemli bir araçtır. “Böylece, okur şikâyetlerini ortaya koyar ve gazetenin kabul gören standartlara uygun davranıp davranmadığını

değerlendirmiş olurlar. Köşe yazıları aynı zamanda, gazetenin politikalarını açıklamaya veya geniş gazetecilik sorunlarını incelemeye de yarayabilir” (McLellan, 1999). Düzeltme veya aydınlatma yazıları da bazı kamu denetçilerinin düzenli uygulamalarındandır. Bu yazılar, baskı hatalarının belirtilmesi ve doğru bilgilerin sunulması açısından can alıcı öneme sahiptir. Bazı gazetelerin politikası, günlük, sabit köşeler yayınlamaktır; bazılarında arada bir, gereklikçe yayınlar.

“Bazı gazetelerde, bir düzeltmenin yayınlanmasında son söz kamu denetçisindedir. Birçoğumuzda, hataları kamuya açıklamak konusunda doğal bir isteksizlik vardır. Kamu denetçisinin işlevi, okurlar adına, karara tarafsızlık getirmektir,” diyor, McLellan (1999).

Kamu denetçileri, kamuoyuna ulaşabilmek açısından büyük önem taşıyabilir. Bazı durumlarda, gazeteler, güven oluşturma çabalarını geliştirmek için “okur konseyleri” denemeleri yapmıştır. Bu, özellikle okurları yerel bir topluluk olan gazeteler için uygundur. Okur konseylerinin mevcut olduğu durumlarda kamu denetçileri, iletişim ve tartışma grupları düzenleyip şekillendirerek kendi paylarına düşeni yapabilir ve gazetenin içeriğinin rafine edilebilmesi için yazı kuruluyla diyalog kurulmasına yardımcı olarak yararlılık gösterebilirler.

GEREKLİ VASIFLAR: İYİ BİR KAMU DENETÇİSİNİN ÖZELLİKLERİ NEDİR?

Tarihsel deneyim, haber üreten kuruluşlarda istihdam edilen kamu denetçilerinin, iki alandan birinden geldiğini göstermiştir: gazetecilik veya akademisyenlik. Kamu denetçisi rolü için gazetecilik geçmişine mi yoksa akademisyenlik geçmişine mi sahip olmanın daha iyi sonuç verdiği konusundaki görüşler farklıdır. Akademik geçmişe sahip kamu denetçilerinin bağımsızlığa çok önem verdikleri öne sürülür, ancak çoğu zaman gerçekçi olmadıkları yönünde eleştirilirler. Akademisyenlikten gelen kamu denetçileri çoğunlukla, pratikten çok teoriye odaklanır ve kadro içinde güven sorunu yaşarlar.

Yayıncılar ve editörler arasında ağır basan tercih, geçmişinde sağlam bir kariyere sahip olan, mesleki dürüstlüğü önemseyen ve gazeteciliğin değerlerine bağlı kamu denetçilerinden yanadır. Bu kamu denetçilerinin, psikoloji konusunda yeteneklerinin olması ve işin gündelik yönlerini mesleğin kuralları ve idealleriyle dengeli bir şekilde bağdaştırmayı bilmesi beklenir.

Tecrübeler, bir kamu denetçisinin, çalıştığı kuruluştaki haber üreten kadrodan daha bilgili olduğu ölçüde, dâhili eleştirmen olarak kabul görmesinin kolaylaştığını göstermiştir. Kamu denetçisi, haber kuruluşunun kadrosu içinde ne kadar çok kabul görürse, görüşleri o ölçüde etkili olacak ve bu görüşlere saygı gösterilmesi olasılığı o oranda artacaktır.

Art Nauman, iyi bir kamu denetçisinin özellikleri hakkında şunları söylüyor:

Öncelikle, gazetecilik sürecini derinlemesine anlaması şarttır. Kıdemli bir muhabir veya editör olması gerekir. Bizim deyimimizle, onun da “bu yollardan geçmiş” olması ve gazetecilerin işlerine nasıl yaklaştıklarını çok iyi anlaması gerekir. İkinci olarak, gazetenin hizmet ettiği kesimi, bu kesimin demografisini, tarihini, coğrafyasını çok iyi kavramış olması gerekir. Üçüncü olarak, insanlara içtenlikle ilgi göstermesi – anında savunmaya geçmeden onları dinleme yeteneğine sahip olması gerekir. Diplomatik olması ve insanlara dostça davranması, elbette çok işe yarar. Son olarak, başarılı bir kamu denetçisinin derisi kalın olmalı, her kamu denetçisinin başına gelen “yalnızlık” durumunun psikolojik güçlüklerine göğüs gerebilecek güçlü bir karaktere ve kararlılığa sahip olmalıdır. (Nauman, 1994)

YOL YORDAM: KAMU DENETÇİLERİ NASIL ÇALIŞIR

Kamu denetçileri haberleri ve köşe yazılarını, görsel ve grafik malzemeleri (etik kuralları bağlamında) ve baskı kalitesini denetler. Ekibe ve yayın yönetimine ihmal ve kusurları gösterirler. Ayrıca, okurların sorularını, yorumlarını ve şikâyetlerini araştırır ve bunlara, uygun olduğu durumlarda editörlerin ve ekip üyelerinin açıklamaları ve gerekçelendirmeleri dâhil olmak üzere yanıt verirler.

Bazı kamu denetçileri, günlük rutini tanımlamakla, haber toplantılarını “gerekçelen-dirmekle” ve haber üretimindeki değişiklikleri açıklamakla da ilgilenir.

Ancak, bazı ortak sorumlulukları olmasına rağmen, kamu denetçilerinden hiçbiri, bir diğeriyle tıpatıp aynı şekilde çalışmaz. Haber üretiminin profili ve karakteri, üretimin içinde yürütüldüğü ulusal ve bölgesel ortam, kamu denetçisinin kişiliği, kamu denetçisinin sözleşmesindeki iş tanımı ve haber ofisinde hâkim olan kültür, kamu denetçisinin çalışma şekli üzerinde önemli etkisi olan faktörlerdir.

Bazı kamu denetçileri kendilerini “okur editörü” veya “okur temsilcisi” olarak tanımlar. “Kamu editörü”, “izleyici temsilcisi” veya “okur sözcüsü” ifadesini kul-lananlar da vardır. Fransa’da “*médiateur*” veya “*médiatrice*” olarak adlandırılırlar.

Çoğu, kamu tarafından tanınır. Bazılarının kimliğiyse kamuya açıklanmaz. Birinci gruptakiler, görüşlerini açıkça izleyicilerle paylaşır; ikinci gruptakilerse sadece kurum içinde rapor verir.

Yıllar önce Art Nauman (1994), “bazı kamu denetçilerinin ötekilerden daha fazla bağımsızlığa sahip olduğunu” söylemiştir. Bu tespit bugün de son derece isabetlidir.

İŞİN SIRRI BAĞIMSIZLIKTA

Bu söz, hissedilen ve gerçek bağımsızlığın, kamu denetçisinin çalışmasının temel şartı olduğu ve bu bağımsızlığın tam anlamıyla garantilenmesi gerektiği gerçeğine işaret etmektedir. Michelle McLellan’a göre:

Bağımsızlık, kamu denetçiliğinin anahtarıdır. Bir kamu denetçisi isteyen yayıncılar ve editörler, eleştiriyi karşı karşıya kalmaya, şikâyetlerin açıkça dile getirilmesini görmeye ve aynı görüntüde olmasalar bile kamu denetçisinin, değerlendirmelerini özgürce ifade etmesine izin vermeye hazır olmalıdır. Kısacası, yöneticilerinin sadece görünüşü kurtarmak derdinde olduğu bir haber kuruluşunda kamu denetçisi olmanın bir anlamı yoktur. (McLellan, 1999)

GARANTİ OLARAK SÖZLEŞME

Yılların uluslararası tecrübesi, çalıştıkları haber yayın kuruluşuyla bir sözleşme, yazılı bir taahhüt imzalayan kamu denetçilerinin daha fazla bağımsızlık elde ettiklerini göstermiştir. Sözelimi, *New York Times* (ABD), *Washington Post* (ABD), *Guardian* (BK) ve *Sabah* (Türkiye) bünyesinde çalışan kamu denetçilerinin sözleşmeleri vardır. Yazılı bir sözleşme, sadece kamu denetçisinin konumunu garantilemekle kalmaz, aynı zamanda işverenin taahhüdünü ve kamu denetçisine gösterdiği saygıyı kamu önünde ilân etmesi anlamına da gelir. Yazılı bir sözleşme, kamu denetçisinin, kurum içinde veya dışında, sözlü veya yazılı beyanları nedeniyle işten çıkarılmayacağını açıkça belirtir.

İster sözleşmeleri olsun, ister olmasın, kamu denetçileri tamamen özgür bir şekilde çalışmalıdır; kendilerine, şikâyetleri araştırıp araştırmayacaklarını ve araştırmaları nasıl yürüteceklerini seçme, kendi sonuçlarını çıkarma ve kamuya tercih ettikleri şekilde iletişim kurma yetkisi verilmelidir. Kamu denetçilerinin çoğunluğu, bulgularını haftada bir, bazılarıysa on beş günde bir veya aylık olarak ya da şartlar ne zaman gerektirirse o zaman yayınlar.

KAMU DENETÇİSİ KÖŞELERİNİ SADECE KAMU DENETÇİLERİ YAZMALIDIR

Kamu denetçileri tarafından yazılan köşelerin aslında çalıştıkları gazetenin (veya derginin) okurlarına ait olduğu söylenebilir. Yazdıkları, harici müdahaleye, tartışmaya veya sansüre maruz bırakılamaz. Köşenin, okur şikâyetlerini yansıtmaya ve bağımsız bir bakış açısını koruması beklenir. Başka bir deyişle, kamu denetçilerinin köşeleri, haber yayın kuruluşunun saydamlığa ve hesap verilebilirliğe olan bağlılığının sürekli bir kanıtı olarak okurlara sunulan “kutsal topraklardır”. Çoğu kamu denetçisi tek tek okur şikâyetlerinden yola çıkarak hareket etmekle birlikte, bazılarına genelde içerikte hissettikleri hataların ve kusurların üzerine gitme yetkisi verilmiştir.

Radyo ve televizyon yayıncılığındaki kamu denetçilerinin çalışma şekillerinde de farklılıklar görülür. Bazıları bulgularını ve görüşlerini televizyon veya radyo programlarında açıkça paylaşır; bazılarıysa şikâyetleri kurumları içinde düşey ve/veya yatay olarak rapor ederek, dâhili eleştirmen olarak çalışır.

Kamu denetçilerinin tarz ve yöntemlerindeki farklılara rağmen, bütün kamu denetçilerini birleştiren, temel bir öge vardır: kuruluşun özeleştirici mekanizmasını oluştururlar ve kendilerini her zaman haberlerin doğruluğunu, dengeliliğini, adilliliğini ve dürüstlüğüne sağlamaya adanmışlardır.

ETİK KURALLARININ ÖNEMİ

Kamu denetçileri, şikâyetlerin geçerliliğini denetler ve değerlendirirken, her zaman bir “temele” dayanmalıdır. Bu ya ulusal etik kurallardır ya da tercihen, haber yayın kuruluşunu dürüst ve ilkeli çalışmaya bağlayan, özel davranış kurallardır. Böyle bir yaklaşım, kamuoyunu haber kuruluşunun etiğinden haberdar etmek açısından yararlı olmanın yanı sıra, muhabirlere ve editörlere, gözetmeleri gereken etiği sürekli olarak hatırlatmaya da yarar.

Kamu denetçilerine yaptırım gücü verilmez ve verilmemelidir de. Muhabirleri veya editörleri işe alma veya işten çıkarma yetkileri yoktur. Kamu denetçilerinin rapor ettikleri sadece öneri olarak ele alınmalıdır. Sadece sorunları ortaya koyabilir ve bu sorunlar için olası çözümler önerebilirler. Şikâyetlerin nasıl çözümleneceği konusundaki nihaî karar, haber yayın kuruluşunun yönetimine aittir.

Kamu denetçileri, nihaî haber ürününe gelen tepkilerle ve ürünün değerlendirilmesiyle uğraşır, ancak peşin araştırmayla uğraşamazlar. Dolayısıyla, birçok kamu denetçisi, haber ofisi toplantılarına katılmamayı tercih eder. Elbette yine de kamu

denetçilerinin yaklaşımları farklı farklıdır: bazıları haber planlama toplantılarına katılır, bazılarıysa sözelimi baş sayfa içeriği hakkındaki günlük tartışmalara katılır. Çünkü kamuya, gazetecilerin, hikâyelerini seçmekteki ve şekillendirmekteki mantıklarını açıklayabilir olmak isterler.

Hemen hemen hiçbir kamu denetçisinden, siyasi köşe yazılarıyla veya görüş belirten yazılarla ilgilenmesi beklenmez. Art Nauman'ın açıkladığı gibi, “yazarların görüşünü açıklayan yazılar her zaman birileri için adaletsiz, dengesiz ve hatalıdır Doğruluğun ve dengenin bekleneceği yer haber sütunlarıdır ve bu mutlaka gereklidir” (1994). Siyasi köşe yazılarıyla veya görüş belirten yazılarla uğraşmamanın yanı sıra kamu denetçilerinin genelde kişisel görüş belirten yazılarla ilgilenmesi de beklenmez. Zira bunlar çoğunlukla öznal, tek taraflı yazılardır ve kişisel, taraflı bir bakış açısını yansıtır. Kamu denetçilerinin, görüş belirten yazılar hakkındaki şikâyetleri ele alması beklenmez. Çünkü bu gibi şikâyetler çoğunlukla, şikâyetçinin farklı bir bakış açısına sahip olduğundan başka bir şey göstermez.

Kamuoyu, kamu denetçisinin fikir sansürü uygulayacak bir organ gibi davranacağını sanmaya cesaretlendirilmemelidir. Nauman'ın belirttiği gibi (1994) aynı şekilde, kamuoyu, kamu denetçisinin “mutlak kamu çıkarı içeren sorunlardaki cesur haberciliği” dizginlemesine beklemeye de cesaretlendirilmemelidir. Ancak, birkaç kamu denetçisinin, görüş belirten yazılar alanında müdahale etme hakkını kendinde gördüğü belirli durumlar vardır: görüş belirten yazılardaki olgusal veya dilbilimsel hataların kamu denetçileri tarafından düzeltildiği olmuştur. Kamu denetçilerinin, görüş belirten yazılarda intihal veya olayların kasıtlı manipülasyonu gibi durumlarda da müdahale ettiği görülmüştür; sözelimi bir yazıda kullanılan istatistik verilerinin kamuoyunu tartışmalı bir şekilde yanılttığı durumlar.

KAMU DENETÇİLERİ NASIL İLETİŞİM KURAR?

Kamu denetçileri okurlarla, dinleyicilerle ve izleyicilerle, çeşitli yollardan iletişim kurar. İnternet çağında e-posta, başlıca iletişim kanalı hâline gelmiştir. Ancak, mektup cazibesini büyük ölçüde kaybetmiş olmakla birlikte, telefon ve faks hâlâ popülerliğini sürdürmektedir.

Gazete veya derginin tirajına ya da dinleyici veya izleyici sayısına bağlı olarak kamu denetçileri oldukça meşgul hatta işleri başlarından aşkın olabilmektedir. Haberler alanında görevli bir kamu denetçisinin günlük rutini, insanların söylediklerinin veya sorduklarının meşruluğuna bağlı olarak, tek tek şikâyetlere veya sorulara cevap vermeyi içerir. Çevrimiçi haber yayınlarını okuyanların sayısının hızla artmakta oluşu da kamu denetçilerinin yükünü ağırlaştırmaktadır. Başlıca haber yayın

kuruluşlarında iş akışıyla başa çıkabilmek için, kamu denetçilerinin çoğu en az bir yardımcıyla çalışır.

DOĞU VE BATI

Batı'daki ve Doğu'daki haber kamu denetçilerinin gündelik rutinleri arasında birçok fark vardır. Batı'daki kamu denetçilerinin hepsi, ister bir ekiple birlikte çalışsınlar ister yalnız çalışsınlar, bireysel bir yaklaşım ve görüşü yansıtırlar. 1980'lerde *Washington Post* için çalışan efsanevi kamu denetçisi Joann Byrd, gündelik rutininin, gazeteyi gözden geçirmekle başladığını, bununsa günde beş saatini, Pazar baskındaysa dokuz saatini aldığını söylemişti. Sonradan editörlerle veya muhabirlerle yüz yüze görüşüyor veya ilgili personele şahsen gönderilmek üzere notlar veya kupürler hazırlıyordu. Aynı zamanda, hatalarla veya sorunlu konularla ilgili örnekler topluyor, bunları, düzenli aralıklarla bütün gazete kadrosuna ve yönetici kadroya gönderilen bir notta bir araya getiriyordu. Genelın yararına olduğunu düşündüğü veya hakkında çok fazla tepki aldığı konularla ilgili olarak da Pazar baskısına bir köşe yazıyordu.

Kayda değer bir nokta da bağımsızlığın, okurların gözünde güvenilirliği sağlamak için kritik önemde olduğunu altını çizmesi ve şöyle demesidir: “kamu denetçileri haber operasyonuna, editörün bir hikâyeye katabileceği şeyi katar: işi yapan kişinin göremediği şeyleri fark eden taze bir göz” (Byrd, 1994). *Washington Post* tarafından sürekli olarak istihdam edilmediğini, bağımsız bir temsilci olarak iki yıllık bir sözleşmesi olduğunu, sözleşmenin aynı süre için sadece bir kez yenilenebildiğini söylüyordu. Dolayısıyla, aynı haber yayın kuruluşu için bir daha çalışma olanağı söz konusu değildi. Sözleşmenin bu hükmü, kamu denetçisinin, sürekli kadro sözleşmesi elde etme motivasyonu, çalıştığı kurumu kayıran, yanlış bir yaklaşım geliştirmemesini güvence altına almak için konmuştu. Ayrıca, *Washington Post* kurumunda en yüksek mevkide yer alan kişilerin kendisine asla çalışmaları hakkında yorum, tavsiye veya görüş bildirmedikine ve işiyle ilgili olarak sadece orta kademedeki çalışanlardan pozitif veya negatif geribildirim aldığına dikkat çekiyordu.

Dâhili eleştirileri, tüm ekibe ulaştırılmadan önce hiç kimse tarafından görülüyordu ve Pazar baskısındaki köşesini yayınlanmadan önce gören tek kişi, sadece gramer ve imlâ hatalarını düzeltmesine izin verilen baş redaktördü. Ayrıca, yazdıklarının içeriğinden dolayı işine son verilemezdi. Byrd, sadece ahlâki bir otoriteye sahip olduğunu ve gazete yayınlanmadan önce herhangi bir içeriği görmediğini de açıklamıştır. Editörlerin baş sayfa hakkında kararlar aldığı çoğu toplantıyı izlemekle birlikte, gazetenin basılı hâlini görmeden önce hiçbir şey söylemezdi ve gazete, abonelerle aynı anda eline geçiyordu (Byrd, 1994).

YOMIURI SHIMBUN'DA "KAMU DENETÇİ GRUBU" MODELİ

Japonya'daki haber kamu denetçisi deneyimleri, Batı'daki "bireysel kamu denetçisi" stilinden farklılık gösteriyor. Japon stili haber kamu denetçiliğinin örneğini, kamu denetçilerinin birey değil grup hâlinde uyguladıkları bir çalışma şemasıyla hayata geçirdikleri *Yomiuri Shimbun*'da görüyoruz.

Yomiuri'de, sayıları 23'le 28 arasında değişen kamu denetçilerinden oluşan bir kurul görev yapmakta. Kurulun her üyesi, gazetenin belirli bölümleriyle ve baskılarıyla ilgili olarak inceleme yapmakta ve kendi kısımlarıyla ilgili okur şikâyetlerini dinlemekte (gazete gün içinde güncelleştirilerek, yeni basımları yayınlanmakta).

Kurulun üyeleri her gün, belirli bir saatte, farklı bölümlerden ve/veya sayfalardan sorumlu olan editörlerle toplantı yapıyor. Her kamu denetçisi, kendisine gelen şikâyetleri ve kendi saptamalarını editöre okuyor, editörse, yapılması gereken düzeltmelerle ve değişikliklerle ilgili notlar alıyor. Bu her ne kadar Japonya'daki kendine özgü gazetecilik kültürünün açık bir örneği olsa da, kamu denetçiliği işlevinin bu modeli, aynı zamanda gazetenin mali durumunun iyiliğine de bağlı. Aksi hâlde bu büyüklükteki bir kamu denetçisi grubunu finanse etmek mümkün olmazdı.

"SİBER KAMU DENETÇİLERİ": ÇEVİRİMİÇİ GAZETECİLİĞİN HESAP VEREBİLİRLİĞİ NASIL SAĞLANIR?

Şüphesiz, İnternet'in gazetecilik üzerinde, dünya çapında önemli bir etkisi olmuştur. İnternet, haber yayın kuruluşlarının, bağımsız Web sitelerinin ve blogların sayısında bir patlama meydana gelmesine yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda dünyanın baskı altındaki köşelerine serbest bilgi akışı yolunu açmıştır. Ayrıca, kamuoyunun haber üretim sürecine daha çok katılmasına olanak vermiş ve gazetecilik pratiğini ve içeriğini de değiştirmiştir.

İnternet ve çevrimiçi haber yayınlarındaki patlama, gazeteciliğin geleneksel sağduyusunun ve etiğinin karşısına devasa yeni güçlükler çıkartmıştır. İnternet bir yandan içerik üzerindeki editör denetimini zayıflatırken, sanal âlemde özdenetime olan ihtiyaç her zamankinden daha bariz ve acil hâle gelmiştir. Haber yayın kuruluşları, İnternet aracılığıyla ulaşılabilen devasa miktardaki bilgiyi büyük bir hızla kontrol edip yayınlamak durumunda kalmaktadır.

En yaygın olarak konuşulan dillerde (İngilizce, İspanyolca, Arapça, Fransızca vb.) çalışan büyük haber yayın kuruluşlarının karşı karşıya olduğu güçlükler ortadadır: izleyicileri, coğrafi sınırlarla kısıtlanmış değildir. İnternet, haber endüstrisi üzerinde değişikliklere yol açtıkça, gazeteciliğin geleneksel değerleri ve ahlâkı (sözgelimi hesap verebilirlik, dürüstlük ve denge) hakkında önemli sorular ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, mali açıdan zor durumdaki haber kuruluşları, demokratik değerleri ve kurumları korumaya devam edebilir mi? Görüldüğü kadarıyla İnternet daha fazla ilgi toplar ve kâr getirirken, hâkim medyanın değeri nedir? Medya kuruluşları, okurlarının, dinleyicilerinin ve izleyicilerinin güvenini korumaya nasıl devam edebilir? Bu soruların, kolay bir cevabı yoktur.

ABD’de ONO’nun genel sekreteri ve National Public Radio’nun (NPR) eski kamu denetçilerinden Jeffrey Dvorkin, İnternet çağında kamu denetçilerine olan ihtiyacı ciddi bir şekilde arttığı görüşünde. Dvorkin’e göre, kullanıcılar İnternet gibi yeni biçimlerdeki ve yerlerdeki bilgileri aramaya başladıkça, geleneksel medya, kendi rollerinin önemi konusunda giderek daha savunmacı hâle gelmekte. Eleştirmenler (özellikle blog yayımlayanlar) bu bağlamda, bu türden gazeteciliğin giderek gereksiz hâle geldiğini öne sürmekte.

Dvorkin, bu suçlamada bir doğruluk payı olduğunu, zira medya yayın kuruluşlarının, azalan reyting ve tiraj seviyelerinin sonucunda, giderek ünlülerle ve suçla ilgili haberlere ağırlık vermeye başladığını belirtiyor. Dahası, Web sitelerini gençler için cazip hâle getirme hedefine odaklanarak, araştırmacı gazeteciliği ve maliyeti yüksek olan diğer faaliyetleri ihmal etmekte ve muhabirler, editörler ve kamu denetçileri dâhil olmak üzere, tecrübeli elemanları işten çıkartmaktadırlar (Dvorkin, 2010).

Gazeteciliğin aşikâr bir şekilde içinde olduğu bu varoluş krizi açısından bakıldığında Dvorkin, gazeteciliğin gazeteciler olmadan hayatta kalıp kalamayacağı ve haber yayın kuruluşlarının kamu denetçileri yerine çevrimiçi eleştirilere güvenip güvenemeyeceği sorularını ortaya atıyor. Yanıtı, İnternet kamuoyunun sorunlarını ve görüşlerini ifade etmesi için önemli bir kanal oluşturmakla birlikte, kamu denetçilerinin medyanın hesap verebilirliğini sağlamak ve saydamlığı teşvik etmek bakımından çok daha donanımlı olması nedeniyle, kamu denetçisinin rolünün her zamankinden daha önemli hâle geldiği şeklinde. Bu bağlamda bilgi paylaşımı, ihtiyaç duyulduğunda bilginin güvenilirliğini ve saydamlığını artırarak, medya kullanıcıları açısından gayet yararlı olacaktır (Dvorkin, 2010).

Dvorkin, izleyici kitlesinin hesap verebilirlik konusundaki talepleriyle, medya yayın kuruluşlarının çalışma biçimlerini günümüze uygun bir şekilde geliştirmesi gerektiğinin farkına varması arasındaki köprüyü oluşturabilecek, ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu söylüyor. Kamu denetçileri, bu köprünün uçlarını elinde tutabilmek için, çevrimiçi

eleştiriyi daha açık olmalı, aynı zamanda blogcular için bir etik kılavuzunu savunmalıdır. Dvorkin, www.cyberjournalist.net adresinde yer alan etik kurallarının oldukça uygun olduğunu belirtiyor. Eski tipteki diğer medyaların etik kılavuzları gibi, bu Web sitesi de kritik birçok noktanın yanı sıra, blogcuların dürüstlüğü, adilliğini, hesap verebilirliğini ve başkalarına zarar vermeyi minimuma indirmelerini teşvik etmekte.

Dvorkin, bu çağın gerektirdiği yeni türden profesyoneli tanımlamak için “siber kamu denetçisi” terimini kullanıyor ve bu yeni tip kamu denetçisinin, yeni türden yeteneklerle donatılmış olması gerektiğini ekliyor. “Haber ofisindeki az çok yalıtılmış tipten” farklı olarak siber kamu denetçilerinin daha faal olması, gazetecilikle ilgili siber tartışmaları iyi takip etmesi, ayrıca Internet aramaları, algoritmalar ve sözgelimi blog yayımlayanlarla bağlantı kurmak gibi konularda bilgi ve yetenek sahibi olması gerekmektedir. Siber kamu denetçileri, geleneksel medya, geleneksel kullanıcılar ve siber eleştiriler arasındaki kopukluğu ortadan kaldıracaktır. Bütün bunlar, medya kuruluşları ve kamu denetçileri tarafından, kendi işlevlerinin, birbirleriyle ve izleyicileriyle olan bağlantılarının yeniden şekillendirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, özellikle gençler olmak üzere, bu yeni bilgi, kapasite ve perspektiflere sahip olan daha çok gazetecinin bu çalışmalara katılmasını gerektirmektedir.

Dvorkin, kamu denetçisinin dijital çağdaki yeni rolünü, “üç boyutlu satranca” benzetiyor:

Hakkıyla yapıldığında gayet zorlu bir görevdir; çoğunlukla haftanın yedi günü ilgilenmeyi gerektirir. Ancak, bu görevin doğasında olan bir pasiflik de söz konusudur. Kamu denetçileri çoğunlukla kamuoyunun sıkıntılı bir noktayı belirlemesini bekler, buna göre tepki verirler. Oysa kamuoyunun sabırsızlıkla istediği değişiklikler nedeniyle, bu görece tembel yaklaşım son bulmak üzeredir. Artık içerikler Web’e taşınmaktadır, dolayısıyla kamu denetçisinin de Web’e taşınma vakti gelmiştir.

Fiziksel sınırları, teslim tarihleri ve diğer sınırlamaları olmayan siber âlemde kamu denetçisi olmayı gözünüzde canlandırın. Oyuncuların, bir sonraki hamlenin nereden geleceğini her zaman bilemeyecekleri, üç boyutlu bir ortamda satranç oynamaya benzetmek hiç de yanlış olmaz. (Dvorkin, 2010)

GUARDIAN'DAKİ UYGULAMA: GLOBAL BİR MODEL Mİ?

Basılı haber kamu denetçiliğinin en iyi örnekleri şüphesiz, dünyanın önde gelen gazetelerinden üçünde uygulanmaktadır: *Washington Post*, *New York Times* ve *Guardian*.

Washington Post ve *New York Times*'da, katıksız bağımsızlığı garantilemenin yolu olarak, geleneksel bir şekilde kuruluşun dışından işe alınan kamu denetçileri çalışır. Öte yandan *Guardian*, kamu denetçilerine aynı hakları vermiş, ancak şimdiye dek kamu denetçilerini kurum içinden işe almıştır.

Kamu denetçilerinin dışarıdan mı içeriden mi işe alınmasının daha etkili olduğunu söylemek zordur; her iki modelin hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Dışarıdan gelenleri tercih edenler, gazetenin tarafsız olan ve kuruluşun dâhili bilgilerinden habersiz olan biri tarafından eleştirilmesinin güçlü bir etki yarattığını söylemektedir. İçeriden birinin görevlendirilmesini savunanlarsa, kuruluşun çalışma şekline ve ekibe aşına olmanın, bağımsız yargılara varabilmek için yararlı olduğunu öne sürmektedir.

Ancak, kamu görevlisi rolünün adanmışlık, yapılanma ve verimi açısından *Guardian*, çeşitli nedenlerle öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bu Londra gazetesinin mülkiyetinin doğasından kaynaklanmaktadır (gazete, Scott tröstünün mülküdür; dolayısıyla tamamen kâr amacı güden bir kuruluş değildir). İkincisi, *Guardian* editörü, kamu denetçiliği görevini şimdiye kadar mükemmel bir şekilde yerine getirmiştir. Üçüncüsü, kamu denetçisinin rolü son derece kapsamlı bir şekilde tanımlanmış, böylece kamu denetçisinin, saydamlık ve çok katmanlı bir hesap verebilirlik içinde, bağımsız olarak faaliyet göstermesi sağlanmıştır.

Guardian'da çalışan ilk okur editörü (gazetenin, kamu denetçisine verdiği ad), Kasım 1997'yle Nisan 2007 arasında hizmet etmiştir. Gazetede kendi rolünü açıklarken, şikâyetlerin çoğunun (düzeltilmelerle ilgili köşesinde yayınlanmayanlar dâhil) ve okurlara verdiği yanıtların (özel nedenlerle gizliliğin korunduğu durumlar dışında), *Guardian* için çalışan bütün gazetecilerin erişimine açık olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlar, kendisine gelen e-postaların yönlendirildiği “okur” posta kutusundan (kendisiyle iletişim kurmanın en sık kullanılan şekli buydu) görülebiliyordu. Bu mekanizmanın, açıklık politikasını hayata geçirmek için geliştirildiğinin altını çizmiştir. Bu posta kutusuna, diğer medya çalışanları ve akademisyenler tarafından, hatta BK (Birleşik Krallık) dışından bile erişilmesine izin veriliyor, böylece gelen şikâyetlerin türlerini ve hangilerinin geri çevrildiğini veya çözülmediğini incelemelerine olanak veriliyordu. Aldığı şikâyetlerin tamamı, ilgili gazetecilere gönderiliyordu (Mayes, 2000).

Mayes, okur editörü olarak tam bağımsızlığın avantajlarından sonuna kadar yararlandığının altını çiziyor. Gazetenin editörü onu kovamaz veya yazdığı iki köşenin (bir düzeltilmeler köşesi, bir de “Open Door” (Açık Kapı) köşesi) içeriğine karışamazdı. Kadrodaki başka hiç kimse de işine karışamazdı. İçerik üretimi veya çalışanlara görev vermek söz konusu olduğunda da okur editörü olarak hiçbir söz hakkı yoktu. Mayes'e göre, bu tür bir düzenleme “aksi takdirde kısa sürede dayanılmaz hâle gelebilecek bir pozisyonu, katlanılır

kılıyordu; çünkü bu pozisyon, *Guardian*'ın gazetecileriyle 1 milyon okurunun arasında kalmak anlamına geliyordu” (eklemeliyiz ki bu sayı günümüzde, çevrimiçi ortamda, günde yaklaşık 40 milyon kullanıcıya çıkmıştır) (Mayes, 2000).

Kendisinden asla gazeteyi savunması istenmeyen kamu denetçisi, bir çözüm bulamadığı durumlarda sadece, (şikâyetçi ve ilgili gazeteci dâhil olmak üzere) sorunun çeşitli taraflarına öneride bulunuyordu. Mayes onlara, yapılabileceklerle ilgili olası seçenekleri öneriyordu. Şikâyeti *Guardian*'ın, yine kendisine bağımsızlık garantisi verilmiş olan harici kamu denetçisine götürmek de bu seçeneklerden biriydi; özellikle okur editörünün sorunla uğraşma şekliyle ilgili bir memnuniyetsizlik varsa. Başka bir seçenek, şikâyeti PCC'ye (Press Complaints Commission; Basın Şikâyetleri Komisyonu) bildirmek, bir diğeriye dava yoluna gitmekti. İddialar bir kez PCC'ye sunulduktan veya yasal işlem başlatıldıktan sonra artık okur editörünün herhangi bir dâhli kalmıyordu (Mayes, 2000).

Guardian'ın sadece PCC'nin etik kurallarına uymakla kalmayıp, gazetecilerinden aynı zamanda PCC'nin ana hatlarını belirlediği etik kurallarının ötesine geçen beklentileri olduğunu hatırlatarak, Mayes'in söylediklerine kulak verelim:

Guardian, davranış kuralları uyarınca, sadece kendi kadrosu tarafından değil, aynı zamanda yayınlarına katkıda bulunan herkes tarafından, etik kurallarına sıkı sıkıya uyulmasını şart koşar. Bundan kasıt, gazeteye, Web sitesine veya *Guardian*'ın sorumlu olduğu her türden yayına katkı sağlayanlardır. *Guardian*, davranış kurallarının gereklerinin ötesinde, yayınlarına katkı sağlayanların ifadeleri konusunda son derece titiz davranmaya çalışır, ayrıca intihal konusunda da tolerans göstermez. Serbest çalışanlara yardımcı olmak için kılavuz ilkeler veya belki sadece dostça bir mektup gerektiğinde, formülasyonda veya yardımı olabilecek herhangi bir konuda destek olmaya çalışırım. (Mayes, 2000)

PLATFORM: ONO (HABER KAMU DENETÇİLERİ ÖRGÜTÜ; ORGANIZATION OF NEWS OMBUDSMEN)

1980'de kurulan ONO, uluslararası planda aktif ve sınırlı üyelere sahip, kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Tüm dünyadaki haber kamu denetçileriyle iletişimi sürdürür ve haber üretim uygulamaları hakkında ve kamu denetçilerinin çalışmalarıyla bağlantılı çok çeşitli konularda tartışmalar yapmak üzere, üyelere birinin şehrinde yapılan yıllık konferanslar düzenler.

Profesyonel gazetecilerin, çalışmalarında yüksek etik standartlara ulaşmasına ve bunu korumasına yardımcı olmak, böylece kendi okur kitleleri içinde güvenilirliklerini sağlamlaştırmak, haber kamu denetçileriyle veya okur temsilcileriyle ilgili kılavuz ilkeler belirlemek ve bunları rafine etmek, tanımlanan amaçları arasındadır. Ayrıca, medya yayın kuruluşları içinde haber kamu denetçisi konumunun oluşturulmasını teşvik etmeyi ve deneyim, bilgi ve fikirlerin paylaşılacağı bir platform sunmayı hedefler. ONO, yayıncılarla, editörlerle, basın konseyleriyle ve diğer profesyonel organizasyonlarla bağlantı kurmaya, özel pay sahibi grupları için sözcüler sağlamaya ve medyadan gelecek soruları cevaplamaya çalışır (ONO, 2010a).

ONO'nun görev ve amaç tanımlaması, 2005'te yapılan bir oylamada oy birliğiyle kabul edilmiştir. Tanımlamada şunlar belirtilir:

Haber kamu denetçisi, kendini gazetecilik pratikleri ve amaçları hakkında saygılı ve dürüst bir söylemi teşvik ederek, gazeteciliğin kalitesini korumaya ve artırmaya adar.

1. Haber kamu denetçisinin öncelikli hedefi, çalıştığı haber kuruluşu içinde saydamlığı artırmaktır.
2. Kamu denetçisi, basın özgürlüğünü korumak ve sorumlu, yüksek kalitede gazeteciliği teşvik etmek için çalışır.
3. Kamu denetçisinin görevlerinden biri, kamu bireyleri adına, haberler hakkındaki şikâyetleri almak ve incelemektir.
4. Kamu denetçisi, şikâyetlerde ortaya çıkan sorunları çözmek için en uygun yolu tavsiye eder.
5. Kamu denetçisi, haber tüketicilerinin yararına olacak en etkili girişimleri yapan, bağımsız bir görevlidir.
6. Kamu denetçisi, tamamen tarafsız ve adil kalmak için çaba gösterir.
7. Kamu denetçisi, çıkar çatışması yaratabilecek her türlü etkinlikten uzak durur.
8. Kamu denetçisi, gazeteciliğin işlevlerini ve yükümlülüklerini kamuoyuna açıklar.
9. Kamu denetçisi, kamunun beklentileriyle gazetecinin sorumlulukları arasında aracılık rolü üstlenir. (ONO, 2010b)

ONO'nun Internet adresi: www.newsombudsmen.org

KAYNAKLAR

Byrd, J. 1994. The ombudsman as internal critic. 'Press Regulation: How far has it come?' sempozyumundaki sunumu, Seoul, Kore, Haziran 1994.

Dvorkin, J. 2010. Cyberombudsmen: the evolution of media accountability. Ocak.

JaCoby, A. (tarihsiz). The newspaper ombudsman: a personal memoir of the early days. www.newsombudsmen.org/jacoby.html (erişim tarihi 20 Aralık 2010.)

Mayes, I. 2000. Why I am here. *Guardian*, 4 Kasım. www.guardian.co.uk/books/2000/nov/books/guardianreview7?INTCMP=SRCH (erişim tarihi 20 Aralık 2010.)

McLellan, M. 1999. Quality and self-control in the media. Speech to the Association of Turkish Journalists (Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ne Yapılan Konuşma), İstanbul, Eylül 1999.

Mendes, J. F. 1999. Ombudsman: self criticism in the newspapers. Mastır tezi, Rio de Janeiro Federal Üniversitesi, Brezilya.

Miezawa, T. 1999. The controversy over the origins and functions of ombudsmanship. Keizai Üniversitesi, Tokyo.

Nauman, A. 1994. News ombudsmanship: its history and rationale. 'Press Regulation: How far has it come?' sempozyumundaki sunumu, Seoul, Kore, Haziran 1994.

ONO. 2010a. What are ONO's purposes? <http://newsombudsmen.org/about> (erişim tarihi 24 Kasım 2010.)

ONO. 2010b. Görev ve amaç tanımlaması. <http://www.newsombudsmen.org/mission.html> (erişim tarihi 24 Kasım 2010.)

Pritchard, S. 2009a. World Editors' Forum konferansındaki konuşması, Hyderabad, Hindistan, Kasım 2009.

Pritchard, S. 2009b. The challenges for ombudsmen. Medyada özdenetim konulu ulusal oturumdaki konuşması, İstanbul, 21 Eylül 2009.

TÜRKİYE'DEKİ DENEYİM: DÜŞMANCA BİR ORTAMDA KAMU DENETÇİLİĞİ

4

Yavuz Baydar

GİRİŞ

Basılı haberler alanında kamu denetçiliği kavramı, Türk basınına, 1999 baharında girmiştir. 1998'in sonlarında, günlük *Milliyet* gazetesinin editörü, kamu denetçiliği konusunda benimle, yani bu yazının yazarıyla bir görüşme yaptı. Editör Umur Talu, birkaç yıllık aradan sonra görevine yeniden dönmüştü. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) için ulusal etik kurallarını kaleme almıştı ve bunu başka birçok meslektaşın yanı sıra benimle de paylaşmıştı. Son derece kaygılıydı ve kamuoyunun basına olan güveninin geri kazanılması için bazı şeyler yapılması gerektiğini öne sürüyordu. Büyük ölçüde, Türk mediasındaki yaygın çürüme ve medyayı siyasi, askeri veya bürokratik amaçlara alet eden kötü uygulamalar nedeniyle, basına olan güven, her zamankinden daha düşük bir noktaya gelmişti.

Tam sayfa olarak yayınlanan ilk kamu denetçisi köşesi, 22 Mart 1999'da yayımlandı. Bu yazının öncesinde, operasyonel yöntemler geliştirmek için uzun süreli bir çalışma yapıldı. Uluslararası çeşitli uygulamaları uzun uzadıya inceledim ve ardından haber kamu denetçiliği fikrine ısınmalarını sağlamak amacıyla editörlere ve muhabirlere bu fikri anlatmaya biraz vakit ayırdım.

Milliyet çalışanlarının, okurlarına karşı kendilerini “açığa çıkarma” ve kendilerinden güvenilirlik ve saydamlık göstermelerinin istenmesi nosyonlarını kabullenmesi biraz vakit aldı. Kamu denetçisi işlevinin öneminin kendilerine anlatılması gerekti. Eğer editör, kamu denetçisinin rolünü desteklediğini açık ve kararlı bir şekilde ortaya koymasaydı, bu çabalar başarıya ulaşamazdı. Dolayısıyla bu, dünyanın herhangi bir yerinde kamu denetçisi işleviyle ilgili en önemli derslerden biridir: etkililik ve tutarlılık açısından, yönetimin sağlam desteğini almak çok önemli.

İlk yıl, kamu denetçisinin, çoğunlukla dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren kamu denetçilerinin röportajlarını veya makalelerini içeren yazısı

tam sayfa olarak çıkmaya devam etti. Bu röportaj ve makaleler, *Milliyet* okurlarına, kamu denetçisinin işlevini açıklıyordu.

Haftalık Pazartesi köşesi, beş yılı aşkın bir süre devam etti ve *Milliyet*'in okur temsilcisi, bu yazılarda çok çeşitli konuları ele aldı. Köşe, kamu denetçisinin her hafta okurlardan aldığı ortalama 500 şikâyet esas alınarak hazırlanıyordu. Şikâyetler, basit olgusal hatalardan yanlı yaklaşımlara, baş sayfadaki reklamlara vb. kadar, çok çeşitli konuları kapsıyordu.

BİR ARABA KAZASI

Ne var ki, Türkiye'deki medya arenasını takip edenlerce başarılı olduğu düşünülen kamu denetçisi rolü, 2004 yazında bir anlaşmazlıkla sona erdi. Haziran'da, *Milliyet*'in Ankara bürosu şefi tarafından bir sütundan çıkartılan bir haber, çok sayıda şikâyete ve itiraza neden oldu. Haber, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan gizli bir "uzmanlar" toplantısı hakkındaydı.

Kimliği belirtilmeyen bir kaynağa dayalı olarak verilen ve bir dizi iddiayı içeren haberde ve sütunu hazırlayan kişinin yorumlarında, sözde bu toplantıya katılan çeşitli kişilerden alıntı yapıldığı da iddia ediliyordu. Öykü, Kuzey Irak Kürtleri hakkındaydı ve siyasi bakımdan şiddetli tartışmalara gebe bir konu olan, Kerkük şehrinin Kürt milislerinin kontrolüne geçebileceği konusuydu. Haberde adı geçen kişilerin hemen hemen hepsi, böyle bir toplantıya katıldıklarını reddettiler ve bazıları bunu somut kanıtlarla ortaya koydu. Öyküdeki "gerçekler" asla titiz bir kontrolden geçirilmemiş, gazetenin Washington temsilcisi olan hanım tarafından bile soruşturulmamıştı (o da böyle bir toplantının yapıldığını reddediyordu). Bunun da ötesinde, Ankara'daki Amerikan Elçiliği, alışılmamış bir şekilde birbiri ardına iki kez öyküyü reddeden tekzipler gönderildi, ancak *Milliyet* bunları basmayı reddetti.

Öyküyü yazan Ankara büro şefi, bir düzeltme ve uygun bir özür hazırlamak doğrultusunda kamu denetçisiyle işbirliği yapmayı reddetti. Soruları yanıtızsız bıraktı, ama gizli kalması kaydıyla, daha önce kimliğini belirtmediği kaynağının adını ifşa etti. Kimliğinin kamuoyuna açıklanabileceği kaygısıyla öfke ve korku içindeki kaynak, kamu denetçisinin sorularından bazılarını yanıtladı ve gerçeği söylediğine yemin etti. Toplantı hakkındaki bilgilerin kendisine üst düzeydeki askeri komuta kademesinden bazı generaller tarafından verildiğini iddia etti; ancak, böyle bir toplantının gerçekten yapıp yapılmadığı hakkında kanıtı yoktu.

Kamu denetçisinin bakışına göre, “olguların” uydurulduğu konusunda açık deliller mevcuttu. *Milliyet*'in dezenformasyon için ve kamuoyunu yanıltmak için araç olarak kullanıldığını düşünüyordu. Kamu denetçisi, olaya karışan generallerin, o sırada sivil hükümetin Iraklı Kürt liderlerle ilişkilerini geliştirmesini önlemek istediğine inanıyordu.

Kamu denetçisinin yazısının teslim tarihine üç gün kala, Ankara büro şefi, kamu denetçisinin yazısında bu konunun gündeme getirilmesi durumunda istifa edeceği tehditinde bulundu. Öte yandan, tecrübeli bazı editörler ve köşe yazarları, görüşlerini açıkça belirterek, gazetede ki karışıklığı temizlemenin tek yolunun, kamu denetçisinin araştırmasından ve adam akıllı bir özeleştirmeden geçtiğini söylediler.

Büro şefinin istifa tehdidiyle, bir kriz patlak verdi. Kamu denetçisinin yazısının baskıya verilmesinden iki gün önce, kamu denetçisi apar topar gazete sahibinin ofisine çağrıldı. Gergin bir özel toplantıda kendisine gazete sahibi tarafından, bu konu hakkında hiçbir şey yazmaması talimatı verildi. Kamu denetçisi, bunun, işine yolsuz bir şekilde müdahale edilmesi anlamına geleceğini ve kendisinin tam da ne için maaş alıyorsa onu yaptığını söyledi. Eleştirel makalesinin yayınlanmasında diretti.

Sonunda, yönetim kurulu, yazının basılması gerektiğine karar verdi. Ancak, üç haftalık gergin bir sürecin sonunda, kamu denetçisine, haber kuruluşundaki süresinin dolduğu söylendi. Bütün görevlerini bırakmaya ve şirketten ayrılmaya zorlandı. Gazete sahibi, kamu denetçisinin *Milliyet* okurlarına bir veda yazısı yazma inceliğini göstermesine bile izin vermedi.

SANCILI BİR DERS

Kamu denetçisinin *Milliyet*'te çalıştığı süre boyunca yönetim, kendisine tam bağımsızlık garantisi veren özel bir sözleşme imzalamaya yanaşmamıştı. Bu sorun hiç çözülmedi. Dolayısıyla, kriz ortaya çıktığında, maalesef kamu denetçisinin konumunu güvence altına alan açık bir referans noktası yoktu.

Kamu denetçisi, bu olaydan kısa bir süre sonra, rakip günlük gazete Sabah tarafından işe alındı. *Milliyet*'te yaşadığı olaydan değerli dersler alan kamu denetçisi, işi kabul etmek için iki şart koştu. Bunlardan ilki, kamu denetçisinin bağımsızlığını garantileyen ve davranış kurallarını netleştiren özel bir

sözleşmenin iki taraf tarafından imzalanmasıydı. İkincisi, kamu denetçiliği makamının ve bu makamdaki kişinin, gazetenin yöneticiler listesinde sabit bir pozisyon olarak tanımlanmasıydı. İlk şart, yaptığı işte kamu denetçisine tam bir iş güvenliği sunacak, ikincisiyse okuyuculara her gün, gazetenin sürekli olarak saydamlık ve hesap verebilirliği sağlamak konusundaki kararlılığını ilan etmiş olacaktı. *Sabah* yönetimi, her iki şartı da yerine getirmeyi kabul etti.

Davranış kuralları, gazetenin Web sitesinde yayınlanmaktadır. *Sabah*'ın okur temsilcisinin köşesi her Pazartesi yayınlanmaktadır ve köşenin içeriğine müdahale veya sansür girişimi söz konusu değildir. Okur temsilcisi, öyküler baskıya verilmeden önce kendisinden sorunlar hakkında yorum yapmasının istenmesini önlemek amacıyla, haber ofisi toplantılarına katılmaz. Ne var ki, büyük ve karmaşık bir haber öyküsü yayınlanmadan önce, baş sayfanın tartışıldığı tartışmalara katılır. Kamu denetçisi, gazete kadrosunun, öykünün çeşitli yönleri hakkındaki mantığını okurlara aktarabilecek durumda olmak amacıyla bu toplantılarda yer alır.

Türkiye'de şu anda, birer kamu denetçisinin faaliyet gösterdiği üç haber yayın kuruluşu mevcuttur: *Sabah*, *Star* ve *Milliyet*. *Hürriyet*, editörüyle kamu denetçisi arasındaki bir anlaşmazlıktan sonra, geçen yıl bu makamı iptal etmiştir. Türkiye'deki on yıllık kamu denetçiliği deneyimi, özdenetimin daha etkili bir şekli olarak, basın konseyleri yerine bireysel kamu denetçilerinin savunulmasını güçlendirmiştir.

Yeni gelişmekte olan veya geçiş dönemindeki demokrasilerde medyadaki eğilim genelde, gelişmiş demokrasilerdekine kıyasla daha bölünmüş, kutuplaşmış ve ideolojiktir. Dolayısıyla, gazetecilikle ilgili sorunlar konusunda bir birlik oluşturmak daha zordur. Bu gibi, yeni gelişmekte olan demokrasilerde, demokrasiyle ilgili kritik konular üzerinde bir mutabakat sağlama çabasında büyük güçlüklerle karşı karşıya kalınabilmektedir. Birçok durumda, harici türden bir özdenetim mekanizmasına bağlılığın sürdürülmesinin zor olduğu görülmüştür. Fırtınalı bir medya ortamında, her haber yayın kuruluşunun kendi dâhili özdenetim modelini oluşturması daha kolaydır.

KAMU RADYO/TV YAYINCILIĞI VE KAMU DENETÇİLİĞİ HAKKINDA

5

Jacob Mollerup

İŞİN TEMELİ HEP AYNI

1990'larda ve 2000'lerde, dünya çapında yirmiden çok kamu hizmeti yayın kurumu, dâhili bir kamu denetçisiyle çalışmayı seçti. Modeller birbirinden farklı. Kamu denetçilerinin çalışma koşulları birbirinden farklı. Karşılaştıkları sorunlarda ve uğraştıkları başlıca konularda da büyük farklar var. Ne var ki, temel fikirlerden birçoğu aynı ve dâhili bir kamu denetçisiyle, kamu editörüyle, okur editörüyle veya benzeriyle çalışmaya karar veren bütün gazetelerde bunlar tamamen ortak. Medya türü ne olursa olsun, bağımsız, sürekli bir kamu denetçiliği konsepti, aynı amaca yöneliktir.

Bu amaç temelde, özdenetim ve hesap verebilirliktir. Özellikle kamu hizmeti yayın kurumları için, şu temel sorunu çözmeye yardımcı olabilecek yöntemlerin bulunması hayati öneme sahiptir: bağımsız medyanın hesap verebilirliği nasıl sağlanır.

Buradaki merkezî sorun, kamu hizmeti yayın kurumlarının, editörlerinin dürüstlüğünü ve güvenilirliğini nasıl savunabileceğidir. Yanıtın önemli kısımlarından biri, açıklığı ve saydamlığı sağlayacak mekanizmalar yaratmakta yatar. Önemli bir konu da yayıncının kendinden menkul ve savunmacı bir yanıt vermesine gerçek bir alternatif olarak, daha duyarlı bir kuruluş hâline gelmenin yollarını bulmaktır – sözgelimi itiraz hakkı sağlayan bir şikâyet sistemi kurarak. Hiçbir çözüm mükemmel değildir. Ancak, temel zorluk, medyanın sahip olduğu büyük sorumlulukları kabullenip aynı zamanda sorumlu medyanın bağımsızlığını ve ifade özgürlüğünü savunmaktır.

Özgür ve hesap verebilir bir medyanın desteklenmesine ve medyada kalitenin artırılmasına yardımcı olabilecek olan şey, özdenetimin basit ama etkili yöntemleridir. Çözüm aynı zamanda, izleyicileriyle açık ilişkilere sahip bir medyanın oluşturulmasını sağlayacak pratik yöntemler geliştirmektedir.

Kamu denetçiliği, gittikçe daha çok televizyon kanalı ve radyo istasyonu arasında ve bir kamu denetçisine sahip olmanın getirdiği güvenilirliği elde etmek isteyen, Web tabanlı büyük haber medya kanalları arasında giderek yayılmaktadır. Ancak, haber yayıncılığındaki, iyi bilinen gazete modelinin televizyon, radyo ve Web yayıncılığı ortamına bire bir kopyalanmasının mümkün olmadığını bilincinde olmak gerekir. Bunların koşulları farklıdır. İzleyicilerindeki çeşitlilik daha fazladır. Çok sayıda farklı medya platformu kullanılır. Başka bir deyişle, daha karmaşık süreçler söz konusudur ve pratik birçok sorunun çözülmesi gerekir. Ancak, buradaki potansiyel de aynı ölçüde büyüktür. Bu bölümde, basılı ve televizyon veya radyo yayın medyası arasındaki benzerlikler ve farklar ele alınacaktır. Kamu hizmetleri medyasının karşı karşıya olduğu özel güçlükleri tanımlayacak ve dünyanın çeşitli yerlerinde denenmiş, çok sayıdaki farklı modeli inceleyeceğiz.

KAMU YAYIN KURUMLARI VE ÖZDENETİM

Haber kamu denetçiliği geleneğinin en güçlü olduğu alan gazetelerdir. Bölüm 3'te Yavuz Baydar tarafından haber kamu denetçileri hakkında vurgulandığı gibi, bağımsız, sürekli bir kamu denetçisi modeli, dünyadaki en iyi gazetelerden bazıları tarafından benimsenmiştir. Kamu yayın kurumlarındaysa bu gelenek o kadar yerleşmiş değildir. Ancak, bu durum değişmektedir: dünyada 20'den fazla kamu hizmeti yayın kurumu, haber kamu denetçiliği uygulamasına başlamıştır. Bunlar arasında, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Avrupa'daki yayın kuruluşları vardır.

Bu tür kamu denetçiliğinin çerçevesi, iyi bilinen gazete modelinden üç açıdan ayrılır. Bu farklar, aşağıda ele alınmıştır.

KAMU YAYIN KURUMLARI VE DEVLET: ZOR BİR İLİŞKİ

Gazeteler normalde özel mülk olmakla ve sahiplerinin tam kontrolü altında olmakla beraber, kamu hizmeti yayın kurumunun yönetimi genelde kanunla sıkı sıkıya düzenlenmiştir. Çoğu yayın kuruluşu, herhangi bir türden kamu mülkiyeti altındadır ve tarihsel olarak, dünyanın çoğu yerindeki yayıncılar, gazetelerden daha sıkı bir şekilde denetlenir.

Bağımsız bir kamu denetçisi çalıştırmak, açık ve hesap verebilir olmak doğrultusundaki istekliliği göstermenin bir yoludur. Bu, aynı zamanda harici denetim ihtiyacını azaltmanın da bir yoludur; çünkü yayın kuruluşu, hesap verebilirliğinin kendi bağımsız denetleyicisi tarafından sağlanmasını taahhüt etmiş olur.

Bu nokta, kamu hizmeti yayın kurumları açısından özel bir önem taşır. Bu yayın kuruluşları sık sık, hassas konularla ilgili yayın içerikleri hakkında gayet taraflı görüşlere sahip politikacılar ve hükümetlerle muhatap olmak zorunda kalırlar. Demokratik bir ülkede, kamu hizmeti yayın kurumlarının, en yüksek gazetecilik standartlarını hedefleyen, sorumlu ve bağımsız birer medya kuruluşu olması gerekir. Bir kamu hizmeti yayın kurumu, idealde, iktidardakilerden hesap soran, bağımsız bir habercilik yapmalıdır. Dolayısıyla, iyi kamu hizmeti medya kuruluşları, başkalarının hesap sorulabilir olmasını talep eder. Önemli olan nokta, medya kuruluşlarının aynı zamanda kendilerinin de hesap sorulabilirliği olması gerektiği yönündeki bir taleple karşı karşıya olduğudur. Ama eğer bu, sıkı devlet düzenlemeleriyle ve hükümetin doğrudan müdahalesiyle gerçekleştirilirse, kaçınılmaz olarak, bağımsız gazeteciliği ve dürüstlüğü zedeleyecektir.

Kamu hizmeti yayın kurumlarına özenetim konseptinin getirilmesi, işte bu yüzden bu kadar önemlidir. Diğer özenetim ve saydamlık mekanizmalarının yanı sıra bağımsız ve sürekli kamu denetçiliği konsepti, önemli bir sorunun cevaplanmasına büyük bir katkı sağlayabilir: özgür medya nasıl düzenleme altına alınmalıdır? Sıkı ve yıldırıcı bir devlet denetimiyle sonuçlanmaksızın, kamu hizmeti medyasının sorumlu ve duyarlı bir şekilde davranması nasıl sağlanabilir?

Kamu hizmeti medya kuruluşları, neredeyse tanımı gereği, siyasi etki ve editoryal bağımsızlık konusundaki tartışmaların odağında yer alır. Bu da sık sık, çoğu gazetenin karşılaştığından çok daha fazla fırtına kopartır. Lisans ücretini ödeyenler, parasını ödedikleri kamu yayın kuruluşuyla ilgili düşüncelere sahiptir ve birçok politikacı ve hükümet, kamu hizmetleri medyasının yazar kadrosunu etkilemek için büyük çaba harcar. Bu zorlu ortamda, editoryal bağımsızlığı korumak ama aynı zamanda açık, saydam ve duyarlı bir çizgiyi sürdürmek hayati önemdedir.

Dünyadaki gelenekler arasında büyük farkların söz konusu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Birçok ülkede, televizyon ve radyo üzerinde mutlak devlet egemenliğinin söz konusu olduğu uzun dönemler yaşanmıştır. Başka

bazı ülkelerdeyse, kamu yayın kurumları için, çeşitli özenetim organları dâhil olmak üzere, görece bağımsızlık sağlayan sistemler geliştirilmiştir.

Kamu hizmeti medya kuruluşlarını bu farklı türden yönetim ve düzenlemelere göre kategorize etmek kolay değildir. Bu, kolay kolay bitmeyecek bir tartışmadır ve editoryal açıdan görece bağımsızlık kazanmış olan bir yayın kuruluşunun ileride engellerle karşılaşmayacağını bir garantisi yoktur.

RADYO/TELEVİZYON YAYIN KURULUŞLARI: BİRÇOK KANAL, ÇOK ÇEŞİTLİ İZLEYİCİ KİTLELERİ

Güntümüzde kamu yayın kurumları çoğunlukla oldukça karmaşık işletmelerdir. Bunlar çoğu zaman multimedya kuruluşlarıdır: Dünyanın birçok yerinde kamu hizmeti yayın kurumlarının birkaç televizyon kanalına ve/veya radyo istasyonuna sahip olması normaldir. Çoğu zaman, çok çeşitli özelliklere sahip bir Web sitesi de bu paletе dâhildir. Cep telefonları ve/veya akıllı telefonlar için de podcast yayınları vb. sunmaya yönelik içerik üretilmesi de giderek daha yaygın hâle gelmektedir.

Program hazırlamadaki büyük çeşitlilik ve çok çeşitli izleyici kitleleri, düzenleyicilerin karşısına olduğu gibi, özenetime de büyük ve merkezî bir rol verme çabalarının karşısına da büyük bir güçlük çıkartmaktadır.

Sözgelimi, *Washington Post*'tan Joann Byrd'ün günlük rutini hakkında söylediklerini hatırlayalım (bkz. Yavuz Baydar'ın Bölüm 3'te, haber kamu denetçileri hakkındaki yazısı). Byrd, günlük bir gazetenin normalde birkaç saat içinde okunup bitirilebilmesinden sonuna kadar yararlanıyordu. Basılı gazetede, bir kişi, bütün çıktıyı tek başına gözden geçirebilir. Ayrıca, günlük gazete, her gün bütün izleyici kitlesine erişilebilmesini sağlayan ortak bir platform sunar. Gazetede özel bir bölüm, her gün düzeltmeler ve açıklamalar için kullanılabilir ve haftada bir veya iki haftada bir yayınlanan bir köşede, önemli sorular ve tartışmalar gündeme getirilerek, kamu denetçisinin veya okur editörünün pratikteki rolleri ortaya konabilir.

Bugün, birden çok platformda gerçekleştirilen yayınlar, hızla medya şirketlerindeki yeni standart hâline gelmektedir. Buna, basılı malzemeyle çalışan geleneksel yayıncılar da dâhildir. Modern kamu hizmeti yayın kurumları tarafından da aynı çıktılar sıklıkla birçok platformda birden kullanılmakta-

dır. İzleyici kitlesi çok sayıda farklı kanalı kullanmakta, farklı programları izlemektedir. Kanaldan kanala, izleyici kitlesi bakımından ve günün farklı zamanlarında da büyük farklar vardır. O kadar çok kanal ve o kadar çok sayıda farklı program vardır ki tek kişinin hepsini birden izlemesi mümkün değildir. Haber editörleri de çoğunlukla kontrolü elden kaçırmış gibi görünmektedir.

Her gün basılan, sınırları belli, geleneksel bir üründen çok daha fazlasıyla başa çıkmak gerektiğinde, kamu denetçiliği çok daha karmaşık bir operasyon hâline gelir. Kamu denetçisinin, birden çok platformlu bu yeni ortamda göz önünde ve etkili olmasını sağlayacak yollar geliştirilmesi kolay değildir. Kamu hizmeti yayın kurumları söz konusu olduğunda bu güçlük özellikle büyüktür. Aşağıda ele alındığı gibi, bir dizi pratik çözüm gerektirir.

RADYO VE TELEVİZYON: ZAYIF BİR DÜZELTME GELENEĞİ!

Hataları kabul etmek ve düzeltme yayınlamak konusunda yerleşmiş, farklı birçok model vardır. Ama kamu hizmeti yayın kurumlarının çoğu, düzeltme ve aydınlatma konusunda zayıf bir geçmişe sahiptir. Gazetelerde – en azından en iyilerinde – mümkün olduğu kadar kısa süre içinde düzeltme yapmak, standart uygulamadır. Kaliteli gazetelerde, ertesi günün gazetesinde, tek sütunluk, birkaç satırlık, kısa bir düzeltme yayınlamak normalde sıradan bir şeydir. Şikâyet sahibine, görüşler sayfasında, tartışmalı bir öyküyle ilgili kendi versiyonunu yayınlama olanağını sunmakla kıyamet kopmaz. Ne var ki, televizyon ve radyodaki yaklaşım çoğunlukla çok farklıdır. Birçok televizyon editörü için, *Sekiz Haberleri*'nde (veya bugün ona ne deniyorsa) bir düzeltmeyi gündeme getirmek, büyük patırtı kopartır.

Editörler çoğu zaman, yayın düzeltmelerine veya açıklamalarına karşı ellerinden gelen bütün gerekçelerle karşı çıkar. Açıktan açığa düzeltme yapmanın ünlerine zarar vermesinden korkarlar. Öncelikle hatayı fark etmemiş olabilecek izleyicilerin kafasını karıştırmaktan korkar ve eğer karmaşık bir öykü söz konusuysa düzeltmeyi tam bağlamı içinde vermenin zor olabileceğini öne sürerler. Bu ve buna benzer gerekçeler çoğu zaman, bir hata yapıldığının kabul edilmesini önleyen bir bahane hâline gelir. Bir kamu hizmeti yayın kurumundaki kamu denetçisi için, önemli bütün hataların düzeltilmesini sağlamak hiç de kolay bir görev değildir. Ama birçok kamu denetçisi bunu

her şeye rağmen başarmak için mücadele eder; kamu hizmeti yayın kurumlarının, en yüksek profesyonel standartları yerine getirmek konusunda özel yükümlülükleri olduğunu düşünürler.

FARKLI GÜÇLÜKLER: SONUÇ

Kaliteli gazetelerin kamu denetçisi modeli, kamu hizmeti yayın kurumları için büyük bir ilham kaynağı olmakla birlikte, bire bir taklit edilmesi mümkün değildir. Televizyon ve radyo yayınlarının ve kamu hizmetlerinin gereklerine uyarlanması için, bu modelin geliştirilmesi gerekmektedir.

KAMU DENETÇİSİNİN ALTI FARKLI İŞLEVİ

Tüm dünyadaki kamu hizmeti yayın kurumları tarihsel olarak, farklı türden mülkiyet, yönetim, finansman, yasama ve düzenlemelere konu olmuştur. Sadece Avrupa’da bile çok çeşitli modeller mevcuttur. Farklı başlangıç noktaları ve farklı ulusal tartışmalar sonucunda, kamu denetçiliği konusunda çeşitli modeller ortaya çıkmıştır.

Bu modellerde kamu denetçisi, aşağıda açıklanan altı rolden bazılarını çeşitli biçimlerde bir araya getirir. Bu altı rol, birçok şekilde kombine edilebilir ve çoğu zaman bir kamu denetçisinin çalışma şekli, bu rollerden birçoğunu içerir.

HAVLAYAN BEKÇİ KÖPEĞİ

Bu rolde, kamu denetçisi, programların ve özellikle de yayın kuruluşu tarafından üretilen haberlerin bağımsız ama dâhili eleştirmeni olarak işlev görür. Kamu denetçisi, yönetim kurulu veya üst yönetim tarafından işe alınır. Kamu denetçiliği makamındaki kişinin, gereken her durumda, bağımsız bir konum alma ve eleştiri yayınlama hakkı (ve görevi) vardır. İzleyici kitlesi kamu denetçisine başvurabilir ve müdahale etmesini talep edebilir. Makamın, resmi bir iktidarı yoktur.

RESMİ İTİRAZ MAKAMI

Bağımsız bir dâhili kamu denetçisi, resmi bir şikâyet sistemiyle bağlantılı olarak, resmi bir itiraz makamı olarak çalışabilir. Şikâyetler önce, sorumlu

editörler veya yöneticiler tarafından ele alınır. Eğer, etik bir konu hakkındaki veya editöryal standartların ihlaliyle ilgili bir konu hakkındaki bir şikâyet reddedilirse, şikâyet sahibine, kamu denetçisine başvurma hakkı olduğu bildirilir. Kamu denetçisi, durumu inceleyip araştırdıktan sonra, başyazara tavsiyede bulunabilir. Bu türden prosedürler, genel kamu denetçiliği geleneğinde yaygındır. Her ne kadar kamu denetçisinin tavsiyelerinin uygulanması şartı yoksa da bu sistem normalde, kamu denetçisinin tavsiyelerine kulak verileceği varsayımına dayalıdır.

BAŞ YAYINCI – HER ŞEYİ GÜN İŞİĞINA ÇIKARTMA

Kamu denetçisinin platformu, çoğu zaman kendine ait bir Web sitesi olan bir televizyon veya radyo programı olarak tanımlanır. Program, kamuoyunun gündemindeki güncel konularla ilgili tartışmalara da ev sahipliği yapan kamu denetçisi tarafından sunulur. Kamu denetçisi çoğunlukla, sorumlu editörlere kamuoyunun şikâyetlerini yine kamuoyu önünde sunar ve ilgili eleştirilerin doğru adreslere yönelmesine dikkat eder.

ARACI

Bu durumda kamu denetçisinin başlıca çabası, medyayı izleyici kitlesine, izleyici kitlesini de medyaya açıklamaktır. Odak noktası, diyalog ve uzlaşmadır. Kamu denetçisinin rolü, neyin doğru, neyin yanlış olduğuna karar veren bir hakem rolü değildir. Aksine, başlıca görevi, karşılıklı anlaşmayı sağlamak amacıyla, tartışma konusu olan konuda ciddi ve açık bir tartışma gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

DİNLEYİCİLERİN VE/VEYA İZLEYİCİLERİN, İLETİŞİM KURAN VE DUYARLI TEMSİLCİSİ

Odak noktası, sürekli olarak izleyici kitlesinden gelen şikâyetleri ve yorumları inceleyen, görünürlüğü ve duyarlılığı yüksek bir kişinin bulunmasıdır. İlgi odağıysa, izleyici kitlesinin ilgi duyduğu konulardır. Bunların ille program etiğiyle ilgili olması gerekmez: ses yayınıyla ilgili somut sorunlar, Web sitesiyle ilgili teknik sorunlar, sevilen dizilerin yayından çekilmesine yöne-

lik eleştiriler, “prime time” saatlerinde eski yayınların tekrar edilmesi vb. olabilir. Kamu denetçisi, izleyici için önemi olan her türlü konu hakkında açıklamalar yapar ve görüş alışverişinde bulunur.

DÂHİLİ DAVRANIŞ KURALLARI DENETÇİSİ

Kamu denetçisi gelen şikâyetleri, davranış kuralları açısından değerlendirir ve sorunun yasama organına yansımaları durumunda, (gerekirse) medya yasama organı nezdinde kuruluşunu temsil eder. Normalde bu rol, tanınmışlık gerektiren bir rol değildir. Ana fikir, ciddi şikâyetler üzerinde çalışarak, yayın kuruluşunun şikâyetlerle ilgilenmekteki kalitesini ve içtenliğini artıran, özel statüye sahip birinin istihdam edilmesidir.

Büyük birçok televizyon kanalı, ayrıca editoryal standartlardan sorumlu yöneticiler de çalıştırır, ancak, bu gibi pozisyonlar normalde kamu denetçiliği pozisyonu olarak kabul edilmez. Editoryal standartlardan sorumlu yöneticiler, editoryal standartların belirlenmesi sürecine ilişkin özel sorumluluklara sahiptir ve çoğunlukla ciddi ve etik şikâyetlerin incelenmesinde yer alır. Çoğunlukla, kamu denetçisi rolünde anahtar bir öneme sahip olan özel bağımsızlıktan yoksundurlar.

Kamu denetçisinin altı farklı rolü, kamu yayın kurumlarında çalışan kamu denetçilerinin karşılaştığı diğer güçlükleri göz önüne serer. Gazetelerde geleneksel olarak daha az sayıda rol söz konusu olmuştur. Oradaki sistem çoğunlukla daha basittir: tipik bir gazete kamu denetçisi, haftada veya iki haftada bir köşe yazısı yayınlar – köşe, havlayan veya havlamayan türden olabilir. Bazı kamu denetçileri, günlük düzeltme maddelerini kaleme alır. Bunların hemen hemen hepsinin okur şikâyetleriyle ilgisi vardır ve tartışmaları çözümlenmeye yöneliktir.

Gazetelerle karşılaştırıldığında kamu yayın kurumları çoğu zaman, daha fazla bürokrasiye sahip, yasal ve devlet düzenlemeleri nedeniyle üzerlerinde daha fazla özel gerek yükü taşıyan, daha büyük operasyonlardır.

Bu durum, kamu denetçiliği türünden rollerde çok daha çeşitli modellerin ortaya çıkmasına ve bunların çoğunlukla daha resmi bir düzen içinde yürütülmesine yol açmıştır.

Kamu hizmeti yayın kurumlarında görev yapan kamu denetçileri normalde, yukarıda sıralanan altı rolden birkaçını bünyesinde birleştirir. Güçleri esas olarak şunlara bağlıdır:

- ✓ bağımsızlıkları
- ✓ iş tanımlarının netliği
- ✓ görünürlükleri
- ✓ bulguları ve “yüksek perdeden havlamaları” ile kazandıkları saygı.

DOKUZ ÖRNEK VAKA İNCELEMESİ: KAMU DENETÇİSİNE SAHİP KAMU YAYIN KURUMLARI

Kamu yayın kurumlarındaki kamu denetçileri, kendi aralarında son derece çeşitlilik gösteren bir grup teşkil eder. Modellerden hiçbiri birbirine tamamen benzerlik göstermez. Aşağıda, kamu denetçilerine dokuz örnek verilmiştir.

ERR (ESTONYA)

ERR'deki (Estonian Public Broadcasting Company; Estonya Kamu Radyo/ Televizyon Kurumu) ilk kamu denetçisi olan Tarmu Tammerk, yönetim kurulu tarafından 2007 yılında göreve getirilmiştir. Pozisyonu, kamu radyo/televizyon kanunu ile düzenlenmiştir. Kamu denetçisi, izleyicilerden ve dinleyicilerden gelen şikâyetleri inceler ve yayınların dengesini ve tarafsızlığını gözden geçirir. Kamu denetçisi, kendi inisiyatifleriyle de belirli sorunları araştırabilir. Ayrıca, gazeteciler için etik eğitimler verir. Kamu denetçisine gelen çoğu şikâyet, haberlerdeki politik taraflılık ve güncel olaylar, röportaj stilleri ve şiddet içeren görüntüler hakkındadır. Bağımsızlığını güvence altına almak için, ERR kamu denetçisi, fiili yönetime değil yönetim kuruluna hesap vermekle yükümlüdür.

Tarmu Tammerk, izleyici kitlesinden gelen geribildirim ve gazetecilik sorunlarını konu alan, kendi radyo programını yapar. Ayrıca düzenli olarak, medya etiği konularında kamu televizyonuna çıkar ve ulusal gazetelerde kendisinden alıntı yapılır. Bunların yanı sıra, ERR Web sitesinde kendi köşesini hazırlar:

Web: <http://www.err.ee>

E-posta: Tarmu.Tammerk@err.ee

FRANCE 3

France Televizyonu, medya kamu denetçiliğinin, *le médiateur/la médiatrice* olarak adlandırılan özel bir Fransız versiyonunu geliştirmiştir. Bu araçlar, kamuoyuyla diyalog ve tartışmalarda temel bir rol üstlenir. Üç yıl için göreve getirilirler ve France Televizyonu'nun başkanıyla doğrudan iletişim kanalına sahiptirler. France Televizyonu'nda, biri bütün kamu radyo/TV yayınları için ve dört televizyon kanalının her biri için birer tane olmak üzere, beş aracı vardır. Hepsisi, editörlerle çeşitli şikâyet sahipleri ve ilgili kişiler arasında tartışmaların yürütüldüğü programlar sunarlar. Ayrıca kendi Web siteleri ve diğer medya araçları üzerinden halkla iletişim kurarlar. Marie-Laure Augry, France 3 kanalında *Médiatrice des rédactions* görevindedir.

<http://info.france3.fr/mediateur/>

E-posta: marie-laure.augry@france3.fr

Bütün Fransız araçların listesini aşağıdaki adreste bulabilirsiniz: <http://www.francetelevisions.fr/contact/mediateurs.php>

CBC (KANADA)

CBC (Canadian Broadcasting Corporation; Kanada Radyo/TV Kurumu), ilk kamu denetçisini 1992'de göreve getirerek bu alanda öncülük yapmıştır. Bugün, biri İngilizce hizmetlerden diğeri Fransızca hizmetlerden sorumlu iki kamu denetçisine sahiptir. Bunlar, paralel modellere göre çalışırlar.

CBC'deki kamu denetçisi, program ekibi ve yönetiminden tamamen bağımsız olarak çalışır ve doğrudan CBS başkanına rapor verir. Kamu denetçisi, CBS program ekibinin veya yönetiminin yanıtlarından tatmin olmayan şikâyetçiler için ikinci itiraz mercii olarak görev yapar. Kamu denetçisi, şikâyete konu olan gazetecilik işleminin veya radyo/televizyon yayınının, kurumun gazetecilik ilkelerini ve standartlarını ihlal edip etmediğine karar verir. Kamu denetçisi, şikâyetçiyi ve ilgili ekip elemanlarıyla yönetimi, bulgularından haberdar eder ve bulguları Web sitesinde kamuoyuna açar.

PROFESYONEL GAZETECİLİK

Kamu denetçisi, gazetecileri ve yöneticileri, kamuoyunda kaygı uyandıran konular hakkında düzenli olarak uyarır.

Kanada’da yürürlükte olan bu model, kamu denetçisine büyük bir yetki verir, ancak çalışma süreçleri pek kamuoyunun gözü önünde değildir.

Web: <http://www.radio-canada.ca/apropos/ombudsman>

E-posta: ombudsman@radio-canada.ca

Web: <http://www.cbc.ca/ombudsman/>

E-posta: ombudsman@cbc.ca

NPR (ABD)

2000 yılında NPR (National Public Radio; Ulusal Kamu Radyosu), ABD’de kamu denetçiliği pozisyonu oluşturan ilk radyo haber kuruluşu oldu. Kamu denetçisi, NPR’ye karşı kamuoyunun temsilcisidir ve NPR programlarıyla ilgili önemli sorulara, yorumlara ve eleştirilere yanıt verme yetkisine sahiptir. Kamu denetçisi, NPR programlarıyla ilgili olarak kamuoyundan gelen şikâyetler alır ve bu şikâyetleri, yanıtlanması için ilgili yönetim kademesine aktarır. Şikâyetçi, NPR yönetiminden gelen bir yanıtı tatmin edici bulmazsa, kamu denetçisi, söz konusu olan konuyla ilgili olarak NPR’nin standartlarını ve uygulamalarını inceleme, şikâyetçiye yanıt verme, yönetimi bulgularından ve çıkardığı sonuçlardan haberdar etme ve sorun, şikâyetçiden başkalarını da ilgilendirecek nitelikteyse bu sonuçları kamuoyuna açıklama yetkisine sahiptir. Kamu denetçisinin makâmı, NPR kadrosundan ve yönetiminden bağımsızdır, doğrudan başkana ve başkan aracılığıyla NPR’nin yönetim kuruluna rapor verir. Kamu denetçisi, sorunları sunmak ve NPR’deki uygulamaların en yüksek profesyonel standartların gereklerini karşılmasına yönelik yollar geliştirmek amacıyla canlı yayınlar, çevrimiçi ve kamuya açık tartışma grupları düzenler. Ayrıca kamuoyuna yıllık bir rapor sunulur.

Web: <http://www.npr.org>

E-posta: ombudsman@npr.org

PBS (ABD)

PBS (Public Broadcasting Service; Kamu Radyo/Televizyon Hizmeti), 2005 yılında kamu denetçisi pozisyonunu getirmiş ve bu iş için Michael Getler’i görevlendirmiştir. Kamu denetçisine, tam editoryal bağımsızlık verilmiştir. Öncelikle, “The Ombudsman’s Mailbag” (Kamu Denetçisinin Mektup

Torbası) başlıklı köşesinde, kamuoyundan gelen yorumları ve şikâyetleri aktarır ve yorum yapar. Resmi bir yetkisi yoktur. PBS’de kamu denetçiliği rolü, izleyicilere kamu denetçisi tarafından bağımsız olarak yayınlanan değerlendirmesinin sunulması ve izleyici görüşlerinin kaydedildiğini, üzerinde tartışıldığını, aksinin kanıtlandığını veya desteklendiğini görmesini sağlayarak, bir hesap verilebilirlik kanalı oluşturur. Editörlerin ve yapımcıların da ayrıntılı yanıt verme hakkı vardır.

Web: www.pbs.org/ombudsman

E-posta: ombudsman@pbs.org

RCN (KOLOMBİYA)

Latin Amerika’daki medya arenasında 2000’ler boyunca düzinelerce yeni kamu denetçisine görev verilmiştir. Kolombiya’nın Bogota kentindeki RCN kanalı, kamu denetçisi görevlendiren ilk televizyon kanallarından biriydi. RCN, özel bir kanal olmakla birlikte, kamu hizmeti radyo/TV yayıncılığı da yapar. 2002’den beri kamu denetçisi (*defensor*) Consuelo Cepeda Cediel, izleyicilerin gündemindeki güncel konuların ele alındığı bir program sunmaktadır.

Bu modelde, kamu denetçisi, son derece göz önündedir ve kamuoyunun sorunlarını doğrudan ele alır, ancak resmi olarak şikâyetleri değerlendirmez.

Web: <http://www.canalrcnmsn.com/>

E-posta: defensor@canalrcn.com

DR (DANİMARKA)

DR (Danish Broadcasting Corporation; Danimarka Radyo/TV Kurumu), yönetim kurulunun bir kararı üzerine, 2005’te “dinleyici ve izleyici editörü” pozisyonunu getirdi. Editör, itiraz makamı olarak kabul edildi ve radyo/TV kuruluşunun programlarını özgürce izleme ve eleştirme yetkisi verildi.

2007’den itibaren, parlamento kararıyla, DR’nin bir okur ve izleyici editörüne sahip olması zorunlu hâle getirildi. Bu yasa aynı zamanda, editörü, yönetim kurulunun işe almasını şart koştu.

Kamu denetçisi, düzenli olarak radyo programlarına çıkmakta ve gazete haberlerini incelemektedir. İki yılda bir çıkan kapsamlı bir raporda, bulgularını açıklamakta ve tavsiyelerini vurgulamaktadır.

Jacob Mollerup (bu bölümün yazarı) 2005'ten beri bu makamdadır. 2010'da, ONO (Organization of News Ombudsmen; Kamu Denetçileri Örgütü) başkanlığına getirildi.

Web: www.dr.dk/etik

E-posta: jmol@dr.dk

SBS (AVUSTRALYA)

Avustralya'daki SBS (Special Broadcasting Service; Özel Radyo/TV Hizmeti), dâhili davranış kuralları kamu denetçisine sahiptir. Bu kişi, şikâyetleri resmi olarak uygulama kurallarına göre değerlendirir, kuruluşu medya yasama organı nezdinde temsil eder ve editoryal standartlar hakkındaki geniş tartışmalara katılır.

SBS kamu denetçisi, bütün resmi şikâyetleri inceler, doğrudan SBS müdürüne ve yönetim kuruluna rapor verir ve bütün program ekiplerinden bağımsızdır. SBS kamu denetçisi, düzgün ve adil bir araştırma yapılmasından ve şikâyetin onaylanıp onaylanmayacağını belirlemekten sorumludur. SBS kamu denetçiliği makamı, şikâyetleri yanıtlar ve şikâyetlerin işleme konma prosedürleri hakkındaki istekler ve sorunlarla ilgilenir. Bazı durumlarda, sözgelimi bir şikâyetin davranış kuralları hakkında karmaşık sorunlar çıkarması durumunda şikâyet, daha ayrıntılı olarak gözden geçirilmek üzere dâhili olarak SBS'nin Şikâyetler Komisyonu'na iletilir (bu komitenin başkanlığını yine kamu denetçisi yapar).

Şu anki SBS kamu denetçisi Sally Begbie, ONO başkan yardımcısıdır.

Web: www.sbs.com.au

E-posta: Sally.Begbie@sbs.com.au

RTV (SLOVENYA)

2008'de RTV (Slovenya'nın radyo/televizyon kurumu) televizyon sunucusu Misa Molku, ilk kamu denetçisi olarak görevlendirdi. Misa Molk, düzenli olarak, kamuoyundan gelen soruları cevaplandığı televizyon programlarına çıkar ve gündemdeki radyo/TV yayıncılık sorunları hakkında yorumlar

yapar. Bir de blogu vardır: <http://www.rtv slo.si/blog/misamolk> E-posta: Misa.Molk@rtvslo.si

BBC (British Broadcasting Corporation; Britanya Radyo/Televizyon Kurumu) buradaki örnekler arasında sayılmamıştır. Ancak, çok iyi tanınan BBC'nin, yüksek öncelikli bir özdenetim sistemine sahip olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Her ne kadar kamu denetçisi konseptini kullanmasa da BBC'de şikâyetlerin ele alınmasının ve itiraz olanaklarının ardında yatan temel yaklaşım, kamu denetçiliği modeline benzer niteliktedir. BBC'de uygulanan sistem aşağıdaki adreste açıklanmıştır:

<http://www.bbc.co.uk/complaints/homepage/>

KAMU DENETÇİLERİ – BİR SÜRECİN PARÇASI

Dünyanın çeşitli yerlerindeki medya ortamlarının hepsi kendi tarihsel geçmişine ve kendine özgü sorunlara sahiptir. Yüksek kalite, güvenilirliği, sağlam etik standartları, çok renkliliği, dürüstlüğü vb. sağlayacak, açık ve hesap verebilir bir medya yaratmanın ve teşvik etmenin tek bir formülü yoktur.

BİRÇOK KATKI ARASINDAN BİRİ

Can alıcı sorun, genelde medyanın kalitesini artırmaktır – eğitim, siyasi farkındalık, tartışmalar, medya eleştirisi, basın özgürlüğüne saygı, hesap verebilirlik vb. bağlamında gerektirdiği her şeyle. Muhakkak ki kamu denetçileri bu sorunların hepsini çözemez. Ancak, kamu denetçiliği kurumunun varlığı, hesap verebilirlik, açıklık ve yüksek standartlar konusunda basit ve pratik bir taahhüt oluşturabilir. Belki resmin sadece küçük bir kısmıdır. Ama eğer karar alıcılar bu konuda kararlı davranırsa, uygulanması nispeten kolaydır ve ilgili diğer süreçlerde ilerleme kaydedilmesine yardımcı olabilir.

ZOR BİR KONUMDAN BAŞLANIRSA?

Ama ya medyanın durumu gerçekten vahimse? Ya başlangıç noktası, popülizmin ve boyalı basının istilasını altında bir medya ortamıysa, kamu hizmeti kurumları eski tip propagandayla doluyorsa, editöryal dürüstlüğü önünde

birçok engel varsa ve iflah olmaz kalite sorunları ortama damgasını vurmuşsa? Böyle bir durumda, bir kamu denetçisini göreve getirmek, yetersiz ve uygunsuz bir deva gibi görünebilir.

Sürekli ve bağımsız kamu denetçiliği konseptinin en iyi bilindiği yerler, bir kamu denetçisini görevlendirmenin, kuruluşun dürüstlüğe ve en yüksek etik standartlara bağlılığının altını çizme çabası anlamına geldiği, oldukça yüksek kalitedeki medya ortamlarıdır. Ama tarihsel olarak düşük standartlarıyla bilinen, kötü ün yapmış bir kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumu için bile bir kamu denetçisine görev verilmesi, pekâlâ gerçekçi bir hamle olabilir. Eğer yönetim bir değişim gerçekleştirmeye çalışıyorsa, bir kamu denetçisine görev verilmesi, değişikliğe, kaliteye ve hesap verebilirliğe açık ve gerçek bir bağlılığın işareti olarak kabul edilebilir. Bu görevi yerine getirmesi ve kamuoyunun ilgisini toplaması için, tecrübeli ve saygın bir gazetecinin işe alınması, yayın kuruluşunu bir adım ileriye taşıyacak önemli bir hamle olabilir.

Bu perspektiften bakıldığında, bir kamu denetçisi, yüksek standartlara giden yolda bir koçbaşı olabilir ve düzgün bir şekilde uygulandığı takdirde izleyici kitlesinin eğitimine de katkı sağlayabilir.

FIRSAT KAPILARI

Tarihte, büyük medya skandallarının hemen ardından kurulan kamu denetçiliği pozisyonlarının birçok örneği vardır. Bunlardan en iyi bilineni, *New York Times*'ta bir kamu denetçisinin işe alınmasına yol açan Jayson Blair skandalıdır. Kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumları hakkında da benzer örnekler verilebilir. Büyük hatalar gün ışığına çıktıktan sonra medya kuruluşları, özdenetim ve daha yüksek kalite doğrultusundaki kararlılıklarını kamuoyuna açık bir sinyal olarak göndermek ister. Bir kamu denetçisinin görevlendirilmesi, tam da bu sinyali gönderir.

Bir musibet bin nasihate bedeldir. Bir medya skandalı hakkında kopan büyük tartışma, öneriler sunmak, karar alıcılarla konuşmak, konuyla ilgili modelleri savunmak vb. için pekâlâ iyi bir fırsat olabilir.

ARAÇLAR

Aşağıda, kamu denetçiliği ve özdenetimle bağlantılı olarak sık sık ortaya çıkan bazı sorun ve sorulara örnekler verilmiştir. Yorumlar, şimdiki dek başkalarının işine yaraymış olan tavsiyeler ve araçlar olarak değerlendirilebilir.

BÜYÜK BİR YETKİ GÜCÜNE OLAN İHTİYAÇ

Tartışmalı durumlarda kamu denetçisinin bulguları, çok çeşitli tarafların saldırısına uğrayabilir. Bu nedenle, kamu denetçisinin açık ve güçlü bir yetki alanına sahip olması, vazgeçilmez önem taşır. Bunun bir parçası, kamu denetçisinin dürüstlüğünü garanti altına alan ve sözleşme süresi boyunca kamu denetçisini işten çıkartmayı imkânsız hâle getiren, net bir sözleşmedir.

ŞART KOŞMAK

Bazı ülkeler, kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumlarının birer kamu denetçisi çalıştırmasını ve – en önemlisi – kamu denetçisine bağımsız bir pozisyon sunmalarını şart koşturmuştur. Kamu radyo/TV yayın kurumunun yönetim kurulu, bir kamu denetçisi görevlendirme yetkisine sahipse, bu şart, iyi bir özdenetim yöntemi olma potansiyeli taşır.

ULUSLARARASI AĞLARDAN YARARLANMAK

Kamu denetçileri ve kamu denetçiliğini savunanlar, tüm dünyadaki meslektaşlarının yardımına ve verecekleri ipuçlarına kolayca erişebilir. ONO üyeleri arasında kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumlarında çalışan birçok üye vardır. Ayrıca, UNESCO ve AGİT (OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), isteyenlere yardımlarını sunar. Avrupa'daki kamu radyo/TV yayıncılık kurumları örgütü (EBU) da yardımcı olabilir.

GÖZ ÖNÜNDE OLMAK

Göz önünde olmak, kamu denetçisi için bir avantajdır. Kamuoyunun, kamu denetçisinin işlevini bilmesi gerekir. Radyo/TV yayıncılarıyla nasıl iletişime geçeceklerini ve ihtiyaç duyduklarında kamu denetçisine nasıl ulaşacaklarını

bilmeleri gerekir. Bazı radyo/televizyon yayın kuruluşlarındaki kamu denetçileri kendi programlarını yapar veya düzenli olarak canlı yanına çıkarlar. Bazılarıysa izleyici kitlesiyle esas olarak e-posta ve kendi Web siteleri aracılığıyla iletişim kurar. Bunlar için, gazetelerde ve başka tartışma forumlarında göz önünde olmak bir avantajdır. Kamu denetçisi, mümkünse kamuya açık tartışmalara katılmalı, arada bir seminerler vermeli ve benzeri faaliyetlerde bulunmalıdır.

BAĞIMSIZLIĞINI GÖSTERMEK

Kamu denetçisi birçok durumda, konumunu adam akıllı açıklayabilmek için medya yayınlarına bel bağlayamaz. Dolayısıyla, kamu denetçisinin, yaptığı yorumlarla ve olayları inceleme şekliyle, kendi bağımsız rolünü ortaya koyması önemlidir. Hemen hemen her yorumunun kendi içinde, kamu denetçisinin bağımsızlığını sergilemesi gerekir.

NE ZAMAN SESİNİ YÜKSELTECEĞİNİ BİLMEK

Bir konu kamuoyunun büyük ilgisini çektiğinde, kamu denetçisine de sesini yükseltmek ve gündemdeki meseleleri açıklamak için bir fırsat kapısı açar. Ancak, kamu denetçisi, bazı durumlarda yorum yapmaktan kaçınmalıdır. Öncelikle, en önemli konulara yoğunlaşmakta yarar vardır. İkincisi, yönetime yayın kuruluşu adına konuşma fırsatı sunmak, anlamlıdır. Gerekli görüldüğünde kamu denetçisinin, yöneticilerin veya editörlerin vardığı sonuçları itham etmeye hazır olması gerekir; ancak, zamanlama önemlidir. Böyle bir müdahale aceleyle getirilmemeli, buna karşılık tartışmanın sona erdiği veya gündem değiştirdiği noktaya kadar da geciktirilmemelidir. Her halükarda, kamu denetçisinin, yönetimi, eleştirisinin nedenlerinden zamanında haberdar etmesi gerekir.

SOSYAL MEDYA VE BÜYÜK POTANSİYELİ

Sosyal medya kullanımındaki hızlı büyüme, başka bir güçlüğe yol açmaktadır. Birçok kamu denetçisi, kamu hizmetleri medyası hakkındaki açık Web tartışmalarının ne kadar kolaylıkla, gayet negatif ve saldırgan yorumları kendine çeken kaba atışmalara dönüşebileceğine şahit olmuştur. Birçok tartışma, bu sorun nedeniyle kapatılmıştır. Ama aynı zamanda, sosyal medyayı iletişim kurmakta, paylaşımda

bulunmakta, kitlesel işbirliği sağlamakta, ilişkiler kurmakta ve geliştirmekte vb. kullanılmakta büyük potansiyeli ortaya koyan birçok örnek de vardır.

AŞIRI YÜK RİSKİ

Kamu denetçisinin işi ilginç olmakla birlikte çoğunlukla büyük çaba gerektirir. Bu işle uğraşan birçokları, posta kutularının bir gecede yüzlerce mesajla dolduğuna şahit olmuştur. Bir kamu radyo/TV yayını bazen düzinelere tartışma sitesinde ve binlerce blogda gece gündüz yoğun bir şekilde tartışılabilir. Bu çoğu zaman ezici ve başa çıkılması güç bir yük hâline gelebilir. Öyledir de! Ama bundan kaçmanın ve kamuoyunun gerçekten önemseydiği bütün sorunlar hakkında dürüst ve açık tartışmaların yapılmasını önlemenin yolu yoktur. Elbette bir tek kamu denetçisi, birkaç milyon dinleyicinin, izleyicinin veya Web kullanıcısının tek iletişim noktası olamaz. Ancak, bir kamu denetçisi, izleyici kitlesinin, önemli konularda editörlerin ve yöneticilerin hata yaptıklarına inandıklarında başvuracağı bir itiraz mercii, faal ve göz önünde bir büyükelçi görevi görebilir.

BİR İTİRAZ SİSTEMİ

Birçok gazetede tek bir kamu denetçisi, ciddi şikâyetlerin çoğunluğunu elden geçirebilir. Ama özellikle çok büyük izleyici kitlesine sahip olan ve bu kitleden her ay gelen binlerce yorum ve şikâyetle karşı karşıya kalan televizyon kanallarında ve radyo istasyonlarında, kamu denetçilerinin bir itiraz sistemi yürütmesi, uygun bir alternatif olabilir. Bu durumda bütün şikâyetler, ilgili editörler veya bölümlerce yanıtlanabilir ve bunlar, şikâyetçileri, yanıtın tatmin olmadıkları takdirde kamu denetçisine itiraz edebilecekleri konusunda bilgilendirir. Bu durumları inceleyen kamu denetçisi, bulgularını genel müdüre veya başyazara sunar, o da resmi olarak son sözü söyler.

SAYDAM KAMU DENETÇİSİ

Kamu denetçisi, olabildiğince açık ve saydam olmaya çalışmalıdır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu, bütün bulguların yayınlanmasıdır. Normalde bunun için, sistem dâhilindeki bir Web sayfası kullanılır. Bütün bulgular sitede kamuoyuna açıklanmalıdır. Sık aralıklarla çıkartılan raporlar aracılığıyla, sistemin

nasil çalıştığı ortaya konabilir ve bu raporlar, en son şikâyetler arasında en yüksek sayılara ulaşan konuların değerlendirilmesini sağlayabilir.

SÜREÇLERİ DÜZGÜN YÜRÜTMEK

Bazen birkaç televizyon kanalında ve/veya radyo istasyonunda birçok program yayınlayan bir kamu hizmeti radyo/TV kurumunda, diyalog ve şikâyet süreçleri çoğunlukla birçok kişinin katkısıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, açık kurallara sahip olmak ve yöneticilere, editörlere ve gazetecilere, vakaları nasıl ele alacakları ve şikâyetçilere nasıl cevap verecekleri konusunda kesin yönergeler vermek gerekir. Dinleyicilerden veya izleyicilerden gelen şikâyetlerin incelenmesindeki olası hataları saptayabilmek için, sistemi sürekli olarak gözetim altında tutmak önemlidir. Eğer bu süreçler düzgün işlemezse, kamu denetçisinin işini baltalar.

TEKNİK MESELELERDEN KAÇMAMAK

Eğer bir konu dinleyiciler ve izleyiciler için önemliyse, onların elçisi olarak hizmet eden kamu denetçisi için de önemli olmalıdır. Meselelerden bazıları teknik sorunlarla (bunların çoğu Web hizmetleriyle ilgilidir) ilgili olabilir ve söylenen sözü duymakla ilgili sorunlar hakkındaki şikâyetler olabilir. Bu sorunlara gereken dikkatin verilmesinin sağlanması da işin önemli bir parçası olarak görülmelidir.

DAVRANIŞ KURALLARINI KULLANMAK

Birçok kamu denetçisi için, radyo/TV yayın kuruluşunun etik kuralları büyük önem taşır. Kamu denetçileri, çalıştıkları radyo/TV kuruluşunun, etik kurallarına uymasını sağlamayı, kendi işleri olarak görür. Eğer etik kuralları yeterince açık veya uygun değilse, kamu denetçisinin, yeni standartlar önermeyi de kendi işi olarak görmesi gerekir.

İLKELERİ SAVUNMAK

Kamu denetçisinin, doğru davranış şekillerini desteklemesi ve açıklık ilkesini savunması önemlidir. Bunu yerine getirmenin yollarından biri, daha fazla

açıklık, daha sağlam etik ilkeleri, diyalogu sağlamanın daha iyi yolları vb. için sürekli olarak somut öneriler getirmektir.

DÜZELTME, DÜZELTME, DÜZELTME!

Yukarıda açıklandığı gibi, çoğu zaman kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumlarının düzeltmeleri ve açıklamaları yayınlamak konusundaki geçmişleri zayıftır. Bu durumu tersine çevirmek, kamu denetçisinin görevlerinden biridir. Yayınlarda daha çabuk, daha açık ve daha sık düzeltme yapılması gereğine ek olarak, aynı zamanda bütün düzeltmelerin radyo/TV kuruluşunun Web sitesinde bulunması gerekir.

İYİ GAZETECİLİĞİ VE ETİK İKİLEMLERİ TARTIŞMAK

Kamu denetçisinin işinin özünde, sıcak sorunları analiz etmek yatar. Röportaj dürüstçe mi yapılmış? Yayınlanmadan önce suçlamaların ilgili kişilere sunulmuş olması gerekir miydi? Bir konuşma, nefret söylemi ve hakaret içeriyor mu ve yayınına izin verilmeli mi? Bir belgeselde gizli kamera kullanılması makul mü? Yapılan düzeltme yeterli mi? Haber yayını tarafı mı? Seçim tartışması için seçilen format, bütün taraflar için adil mi? Bunlar sadece birkaç örnek. Çeşitli yönleriyle nasıl dengeli bir şekilde ele alınabileceği sorusuyla, her konu üzerinde bolca düşünülmesi ve tartışılması gerekebilir. Kamu denetçilerinin, bu sorunları gazetecilerle ve dünyadaki meslektaşlarıyla etraflıca tartışması yerinde olur.

SONRADAN DEĞERLENDİREREK DİKKATLİ OLMAK

Bir kamu denetçisi (ve medya eleştirmeni) için, olayları sonradan değerlendirerek sonuçlara varmak her zaman bir risktir. Hatalardan ders çıkartırken (ve hataları düzeltirken), bir yandan da çoğunlukla haberciliğin doğasında bulunan zaman baskısını ve stresi hesaba katmakta yarar vardır. Esas sorun her zaman birinin bir hata yapması olmayabilir. Zaman zaman herkes hata yapar, özellikle baskı altındayken. En ciddi sorunlar, insanlar hatalarını savunduklarında ve düzeltme girişimlerini reddettilerinde ortaya çıkar.

PERSPEKTİFLER

Bağımsız kamu denetçisi konseptinin kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumlarına kazandıracığı çok şey vardır. Saydamlık ve hesap verebilirlik doğrultusunda atılmış pratik bir adımdır.

Dünyanın çeşitli yerlerinde, kamu denetçiliğinin birçok modeli denenmektedir. Sürekli olarak aktif bir deneyim paylaşımı söz konusudur. Bunların sonucunda büyük olasılıkla, kamu denetçiliğinin modern kamu radyo/TV yayın kurumları için verimli bir şekilde işlemlerini sağlayacak daha iyi yöntemler geliştirilecektir.

Şu anda, kaliteli birçok medya kuruluşundaki iş modeli büyük bir karışıklık arz etmektedir. Bu durum, hem habercilik hem de demokratik tartışmalar açısından kalitenin düşmesi tehlikesini doğurmakta ve kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumlarının sırtına daha büyük bir sorumluluk yüklemekte, üzerlerinde daha büyük baskı oluşturmaktadır. Bu kurumlar için, saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri elbette bütün sorunların çözümü değildir. Ancak, bunlar olmaksızın kalıcı çözüm sağlamak zor görünmektedir.

GÜNEYDOĞU AVRUPA MEDYASINDA İNTERNET ÇAĞI DENEYİMİ

6

Gordana Vilovi

Tıpkı araç sürüş davranışlarımızı düzenlemek, kendimizi ve başkalarını kazalardan korumak için trafik kurallarına ihtiyacımız olduğu gibi, İnternet'teki davranışlarımızı kontrol etmemize yardımcı olması için yasalara ve kurallara ihtiyacımız var. Bazen bizi en kötü içgüdülerimizden ve kendimize en çok zarar verebilecek yıkıcı eylemlerden korumak için devlet denetiminde düzenlemeler gerekir. (Andrew Keen, 2010, sayfa 209)

GİRİŞ

World Wide Web, Kasım 2010'da yirminci yıldönümünü kutladı. "Yirmi yıl önce, Britanyalı bilim adamı Tim Berners-Lee, Belçikalı meslektaşı Robert Cailliau ile birlikte, dünya çapında, hypertext (köprü metni) bağlantılarına dayalı bir ağ kurmayı önerdi. Bu ağ, öncelikle akademik çevrelere, araştırmacılara ve bilim adamlarına hizmet vererek, bilgi ve veri alışverişi yapmalarını sağlayacaktı" (Karakaş, 2010, sayfa 3-4). Beş yıl sonra, 1995'te, İnternet'le ilk kez tanıştım. O sırada, Zagreb Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi Fakültesi'nde bulunan Özgürlük Forumu Haber Kitaplığı'nda (Freedom Forum¹ News Library) haber kütüphanecisi olarak çalışmaya yeni başlamıştım. Gayet yavaş bir bilgisayarım, bir e-posta adresim vardı ve İnternet'in gücünden tamamen habersizdim. Özgürlük Forumu Haber Kitaplığı'na düzenli olarak gelen gazetecilik öğrencileri ve gazeteciler, çoğunlukla medyadaki kitapları, Hırvat günlük gazetelerini ve dergilerini ve gazetelerin eski baskılarını içeren CD-ROM'ları isterdi. Çoğu günler, sadece birkaç kullanıcı İnternet'te arama yapmak isterdi. 1996 yılında Hırvatistan, savaş sonrası çöküntüsünden mustarıptı ve özgür medya, haftalık birkaç dergi ve bağımsız, yerel birkaç radyo istasyonundan ibaretti. Devlet kamu hizmeti radyo/TV yayın kurumu (HRT; Hırvat Radyo ve Televizyonu) dâhil olmak üzere diğer gazetelerin ve radyo/televizyon yayıncılarının çoğu, hükümet yanlısıydı. Bu koşullar

altında, görüşler ve bilgi açısından çeşitlilik arayanlar için yegâne medya kaynağı uydu televizyonu ve İnternet'i. O sırada Hırvatistan'daki İnternet kullanıcılarının sayısı çok düşüktü. Bu olanak esas olarak, üniversitelerde, bilgi teknolojisi endüstrisinde veya kamu sektöründe çalışanların kullandığı bir ayrıcalıktı.

Berners-Lee Kasım 1990'da akademik çevrelere vakfedilmiş bir dünya bilgisayar ağı konseptini önerdiğinde, herhalde bu yeni medyanın hayatlarımızı nasıl şekillendireceğini ve değiştireceğini tahmin etmemişti. Yirmi yıl sonra, tam da bunun gerçekleştiğini biliyoruz. 2010'da, World Wide Web'in tüm dünyada geniş ölçekli bir medya devrimine yol açtığı gayet ortadaydı. Hırvat bir bilgisayar ve Web uzmanı olan Saša Matanovic, geçenlerde şöyle diyordu:

İnternet, başlangıçta ardında yatan fikre göre bugün tamamen farklı bir işleve sahiptir: müzik parçaları ve filmlerin illegal olarak indirilmesi, sanal açık artırmalar, aşk maceraları, elektronik alışveriş, çevrimiçi sunumlar, elektronik kataloglar, daha güçlü bir erotizm ve pornografi endüstrisi ... İnternet'in etkisi altında gerçekleşen en büyük değişimse geleneksel medya üzerinde oldu: www. sayesinde, herhangi bir yerde gerçekleşen haberler ve çeşitli olaylar, tüm dünyadaki izleyici kitleleriyle en güncel şekilde, anında paylaşılmakta. (alıntı Karakaş, 2010, sayfa 3-4)

Aslında, 2010'da sona eren onyılda birçok şey değişti. İnternet çok çeşitli vesilelerle kullanılmaya başladı ve en büyük sorun, bir medya olarak İnternet'i denetleyecek yasal düzenlemeler ve özdenetim oldu. Web sitelerinde yayınlanan bilgilere güveniyor muyuz? Nefret ve hakaret dolu konuşmalar, geleneksel medyalardan, kullanıcı yorumları aracılığıyla haber portallarına mı kaydı? İntihali ve metinlerin sorumsuzca indirilmesini nasıl önleyebiliriz? Blog yayınları nasıl işlemektedir ve kabul edilemez nitelikte malzemeler yayınlayan biri nasıl dava edilebilir? Ya sanal âlemde insanların Facebook'a koyduğu bilgilerin korunması gibi kişisel gizlilik sorunları ne olacak? İnternet kullanıcıları, kişisel bilgilerinin kötüye kullanılma potansiyelinin farkında mı? Yalanlar ve kabul edilemez nitelikteki malzemeler gruplar aracılığıyla ne derece yayılmaktadır ve bu nasıl önlenabilir? Son olarak, İnternet kaynaklı malzemelerden yararlanan kullanıcıların sorumlulukları nelerdir?

Tüm bu sorunlar konusunda, Web portallarında yayınlanan malzemeleri yasal olarak denetlemenin daha sistematik bir yöntemini oluşturmaya ça-

İşan Güneydoğu Avrupa ülkelerinin durumu nedir? Şurası kesindir: Web portalları ve sosyal ağlar, medya özgürlüğünün sınırlarını, her gün daha da zorlamaktadır. Çoğunlukla, zevksiz malzemeler ve sorumsuz davranışlar, buna eşlik etmektedir. Bu gelişmelerin, geleneksel medyanın ticarileşmesi üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Bu durum, “yarı boyalı basın” piyasayı ciddi gazetelerin elinden neredeyse tamamen aldığı Güneydoğu Avrupa ülkelerinde özellikle belirgindir.

İNTERNET’İN GÜNEYDOĞU AVRUPA’DAKİ KULLANIMI: HIZLI GELİŞİM

Güneydoğu Avrupa ülkelerinde İnternet’in, yeni bir medya ortamı olarak büyümesi, Batı demokrasilerindekiyle aynı oranda olmamıştır. Dünyanın bu bölümünde İnternet’in çapı ve kullanımı hakkındaki kapsamlı ilk araştırma, bilim adamı ve editör Orlin Spasov ve Christo Todorov tarafından yapılmış, 2003’ün başlarında, *New Media in Southeast Europe* (Güneydoğu Avrupa’da Yeni Medya) adlı kitaplarında yayınlanmıştır. Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Yunanistan, Romanya, Slovenya, Türkiye, Sırbistan Karadağ’daki ünlü bilim adamları ve yazarların katkılarıyla gerçekleştirdikleri araştırmanın sonuçlarına göre, 2003’te, ağ bağlantısının mevcudiyetine, telekomünikasyon sisteminin genel durumuna ve eski medyanın tüketilme geleneklerine bağlı olarak, İnternet kullanımının gelişiminde önemli farklar görülmektedir. Kitapta Spasov ve Todorov, İnternet’in kullanılabilirliğinin ve Güneydoğu Avrupa’nın gelişmesi ve karşılıklı bağlantıları üzerindeki etkilerinin analiz edildiği ilk bölümün özet kısmında, şöyle demektedir:

Kıtanın bu bölümü, Avrupa’nın diğer bütün bölümleri kadar karmaşıktır. Özellikle gösterdiği çeşitlilik nedeniyle, Güneydoğu Avrupa’yı basitçe periferi olarak tanımlamamız mümkün değildir. Bütünlüklü tek bir alan olarak bakıldığında bu bölge, aynı anda birçok şeydir. Avrupa kimliğine kattığı değer, tam da bu çok renklilikten gelir ... bu bölge aynı zamanda, pek de gurur duyulamayacak ama yine de emsal oluşturan bir şey sunar: gerçek savaş için İnternet kullanımı. Bütün bunlar, Güneydoğu Avrupa’yı, bu yeni medyanın bütün yönlerinin

araştırılması için uygun bir laboratuvar hâline getirmektedir. (Spasov and Todorov, 2003, sayfa 11)

Elde güvenilir veriler olmadığından, Güneydoğu Avrupa ülkelerinde İnternet kullanımındaki büyüme grafiğini tam olarak çizmek mümkün değildir. Ancak, muhtemelen Avrupa'nın geri kalanıyla aynı seviyede olmasa da İnternet'in vazgeçilmez bir medya hâline geldiğini ve bu bölgedeki insanların artık çeşitli İnternet araçlarını ve sosyal ağları kullandığını kesinlikle söyleyebiliriz. Hırvatistan'dan bazı veriler, bunu göstermeye yardımcı olacaktır. Stjepan Malović'e göre, 2002'de "Hırvatistan'daki İnternet kullanıcılarının sayısı 610.000'di veya Hırvat nüfusunun %15,4'üydü" (Spasov and Todorov, 2003, sayfa 140). Hırvatistan'da İnternet kullanımına ilişkin bugünkü rakamlar oldukça farklıdır. 2010'da uluslararası GfK ajansı tarafından yapılan araştırmaya göre:

İnternet'i kullanan Hırvat vatandaşlarının oranı %53'tür. Hırvatların yaklaşık 1,85 milyonu, İnternet'i düzenli olarak kullanmaktadır. Hırvatistan, İtalya ve Polonya'yla aynı yüzde seviyesindedir. Ama Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, %59 İnternet kullanıcısıyla, Hırvatistan'dan daha da öndedir. Slovakiya ve Slovenya'da, halkın %65'i İnternet kullanmaktadır. (S. Pavić, 2010)

Kasım 2010'da Nokia tarafından, Hırvat cep telefonu kullanıcıları arasında yürütülen çok ilginç bir araştırmaya göre, "halkın %28'i, İnternet'e, cep telefonları üzerinden erişmektedir. En popüler uygulamalar, multimedya, eğlence, haberler, hava raporları, sosyal ağlar ve navigasyondur" (Arslani, 2010). Kullanım oranları günbegün artmaktadır. Meslektaşlarımla birlikte, bu kitapta ele alınan ülkelerdeki İnternet ve sosyal ağ kullanımı hakkındaki verileri bulmaya çalıştığımızda, farklı zaman süreçlerini temel alan ve farklı tabanlara göre düzenlenmiş, birbiriyle uyumsuz çeşitli verilerle karşılaştık. Ortak özelliklerden biri, mevcut verilerin hep tahmini rakamlara veya ajans araştırmalarına dayalı olmasıydı.

Avrupa Topluluğu'nda ve dışında (toplam 30 Avrupa ülkesindeki) telekomünikasyonu ve İnternet kullanımını düzenli olarak izleyen kurum ve kuruluşlardan biri, Cullen International şirkettir. Bu kuruluş, *Report 3 – Country Comparative Report – March 2007* (Rapor 3 – Karşılaştırmalı Ülke Raporu – Mart 2007) başlıklı raporunda, Orta ve Doğu Avrupa (CEE) ülkelerindeki İnternet ve geniş bantlı bağlantı kullanımı hakkındaki bölümünde şöyle denmektedir:

İnternet kullanıcı girişi hakkında hazırlanan istatistikler, tahmini rakamlara veya örnek araştırmalara dayalıdır. Yaş aralıklarından, kullanıcının İnternet'e son kez girmesinden beri geçen süreden ve farklı örnekleme tekniklerinden kaynaklanan farklar söz konusu olduğundan, yani bazı rakamlar “kullanıcıları” temsil ederken bazı rakamların “aboneleri” temsil etmesinden dolayı, rakamlar arasında doğrudan karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla, giriş oranları sadece gösterge niteliğinde değerlendirilmelidir. (Cullen International, 2010, sayfa 25–26)

İnternet kullanıcıları ve İnternet'e giriş hakkında eldeki verilerin kesin olmadığı açık olduğundan ve 2009 veya 2010 için eldeki rakamlar yetersiz olduğundan, bu yazının amaçları açısından spekülasyon yapmayacağım.

İLK BÜYÜK DEĞİŞİKLİK: BLOGLAR, MYSPACE, FACEBOOK, TWITTER

Sosyal ağların gelişimiyle birlikte, 2004'te İnternet kullanımında tüm dünyada büyük değişiklikler yaşandı. Facebook o yıl kuruldu. Bir yıl sonra, 2005'te YouTube, yeni bir devrimin işareti oldu. Güneydoğu Avrupa'da ilk blogcular ortaya çıktı. Asker blogcular Irak'tan kendi yorumlarını yayınlamaya başladığında, İnternet'te ulusal düzeyde ilgi çeken haberlerin mevcudiyeti bakımından ABD'de gerçek bir devrim gerçekleşti. Ama Güneydoğu Avrupa'daki blog yayınları, birkaç yıl sonra, 2006 dolaylarında gelişti. Blogları ve blog dünyasını analiz edenler arasında kendisinden en çok alıntı yapılan kişilerden biri olan Mark Tremayne, 2007'de şöyle diyor:

Blog dünyası, elektronik kayıtlardan oluşan bir koleksiyon gibi, siyasi tartışmaları ve alternatif yaklaşımları içeren bir forum teşkil eder ... Sanal bir alan olmasının yanı sıra dedikoduları yaymaya yarayan bir ortamdır. Blog dünyasının, “genç, eğitilmiş ve teknolojik farkındalığa sahip insanların ama aynı zamanda eski moda insanların bir araya geldiği bir alan” olduğu kabul edilir. (Tremayne, 2007, x–xii.)

Tremayne blog dünyasının önemine dikkat çekiyor, ancak Güneydoğu Avrupa'da, blog salgınına tutulmuş olan Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştiği kadar hızlı gelişmediğini belirtiyordu. 2008'deki ortalama bir Hırvat blogcusunun özellikleri hakkındaki araştırmaya göre, o yıl, “Hırvatistan'da 500.000 ilâ 600.000 portali vardı” (Vilović and Širinić, 2009, sayfa 65). Slovenyalı bir bilim adamı ve iletişim bilimi uzmanı olan

Igor Vobic, “bir blog, siyasi, ekonomik ve diğer hedeflere ulaşmak amacıyla kamuya açık tartışmaların yapıldığı demokratik bir forum olabilir” (Vilović and Širinić’te alıntılanmıştır, 2009, sayfa 71) demekte, “ancak sadece dar ve spesifik hedeflere yönelik bloglar da vardır, örneğin kasten yanlış bilgiler yayınlayan ve blog dünyasında kaos yaratan bloglar (sahte bloglar) ve herhangi bir bilgi sunmayıp sadece İnternet’te reklam vererek kâr elde etmeye yönelik bloglar” (Vilović and Širinić’te alıntılanmıştır, 2009, sayfa 71) diye devam etmektedir. Özellikle kötü bir uygulamaya, üniversitelerde rastlanır. Öğrenciler, blogların bütün içeriğini indirip, kaynak belirtmeksizin bire bir ödevlerine almaktadırlar. Bunun altında belki de İnternet’te yayınlanan malzemelerin telif hakkı kanununa tabi olmayıp kamu mülkiyetinde olduğu şeklindeki yanlış anlayış yatmaktadır. Blog içerikleri, sorumluluk ve özenetim konuları, Hırvatistan’da birkaç yıldır hararetle konulardır.

2009’da blogcu sayısında düşüş başlamış, ancak Facebook, YouTube ve Twitter gibi sosyal ağlarda müthiş bir büyüme kaydedilmiştir.

İNTERNET’TE ETİK VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Web portalları için etik standartlar nelerdir? Neden bir minimum uygunluk düzeyi yok? İnternet’te etik sorunların nasıl ele alınacağı hakkındaki bütün Avrupa Komisyonu tavsiyelerine ve önerilerine rağmen, Web portallarına uygulanacak yasal düzenlemelerden (veya özenetimden) kimin sorumlu tutulması gerektiği hakkında hemen hemen her gün yeni sorular ortaya çıkmaktadır.

Çoğu Doğu Avrupa ülkesinde – yasal düzenleme organlarına sahip olanlarda bile – İnternet’te kabul edilemez nitelikte malzemeler yayımlandığında müdahale etme, uyarı verme veya tavsiyede bulunma konusunda ortak bir uygulama yoktur. Başlıca sorunlardan biri, çoğunlukla sitenin sahibi veya operatörü ve bu kişilerin yeri hakkında herhangi bir bilgi olmamasıdır. Bunun nedenlerinden biri de İnternet’in öncelikle dünya çapında bir ağ olmasıdır.

2010’un başlarında Hırvatistan’da çok gizli bir belge – iç savaşa katılmış olan kıdemli askerlerin, kişisel bilgilerinin de verildiği listesi – İnternet’te yayımlandığında, bir skandal meydana geldi. Hırvat hükümeti daha önce, devlet sırrı olarak kabul ettiğinden bu bilgileri yayınlamayı reddetmişti ve bu belgenin yayınlanmasından kimin sorumlu olduğu konusunda araştırma

yapılmamıştı. Özellikle eski Hırvat askeri oldukları iddia edilenlerin sayısının sadece birkaç yıl içinde neden 300.000'den 500.000'in üzerine çıktığının açık olmaması nedeniyle, kamuoyunun, savaşta yer alan kıdemli askerlerin kimler olduğunu bilmeye hakkı olduğu öne sürülebilirdi. Etik açıdan daha kuşkulu bir noktaysa, listedeki kişilerin kişisel bilgilerinin yayınlanmasıydı. Pratikte bu bilgilerden hiçbiri, yerleşik bir medya organında yayınlanamazdı, çünkü bu durum yayıncıya karşı yasal müeyyidelere yol açardı. Bunu ancak yeni kurulmuş bir Web sitesi kamuoyuna sızdırabilirdi. Ortaya çıkan kişisel gizlilik sorunlarına rağmen, bu yayının, açık ve demokratik bir toplumun gelişimine katkıda bulunduğu yönünde olumlu bir tez mevcuttur.

Web sitelerine uygulanması gereken etik düzenlemeler hakkındaki tartışmaya birçok uzman katılmıştır. Tartışmalı birçok nokta vardır. Örneğin, bunlar geleneksel medya gibi mi denetlenmeli yoksa çok farklı nitelikteki bu medya ortamı için farklı kurallara mı gerek var?

Roger Darlington², etik denetim ve İnternet ortamında “etik” kelimesinin anlamı hakkında yazılar yazan yorumculardan biridir. Yazar dört öneride bulunmuştur. Bunlar:

- 1) İnternet'in değerlerden azade bir alan olmadığı kabul edilmelidir (WWW, Wild Wild Web, yani Vahşi Vahşi Web anlamına gelmez); 2) çevrimdışı yasalar, çevrimiçi dünyaya uygulanmalıdır (fiziksel dünya için evrimleştirdiğimiz yasalar, siber âleme de uygulanmalıdır); 3) ulusal ve yerel kültürlere karşı duyarlı davranılmalıdır (yaygın bir global fenomen olarak, yerel bir gazete veya ulusal televizyon kanalı gibi tek bir değerler kümesine tabi olamaz); 4) müşteri veya kullanıcı görüşlerine karşı duyarlı davranılmalıdır (İnternet kullanıcılarının – hatta kullanmayanların – İnternet'in nasıl işleyeceği hakkında bir görüş sahibi olmaya hakları olduğu kabul edilmelidir). (Darlington, 2010)

AGİT (OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), özellikle tüm Avrupa'da bu kadar çok toplu haber ofisi varken, İnternet etiğinin nasıl ele alınması gerektiği ve/veya İnternet'teki malzemelere hangi yasal düzenlemelerin uygulanması gerektiği konusunda öneriler yaparken benzer bir yaklaşımı benimsemiştir:

İnternet'e uygulanacak yasal düzenlemeler özellikle zor olabilir, çünkü çevrimiçi dünya gerçekten globaldir. Web siteleri, hedef kitlelerinden çok uzaktaki ülkelerde barındırılabilenlerinden, sorunlar, denetleyici

kuralları düzenleme görevinin verildiği yasa koyucu örgütlerin etki ve yetki alanının çapını aşar. (Hulin and Smith, 2008, sayfa 41)

Güneydoğu Avrupa ülkeleri için AGİT tarafından yapılan öneriler, tartışmalı ve etik dışı Internet içeriklerinin ele alınışı konusunda iyi bir şablon oluşturur. Ancak, çok sıklıkla, Web sitelerinin ve haber portallarının sahipleri, yayıncıları ve yazarları, ifade özgürlüğünün temel bir hak olduğu argümanına dayanarak, en küçük bir düzenlemeyi bile kabul etmemektedir. AGİT ayrıca şunları önermiştir:

Geçmişte basılı medyayı denetleyen özdenetim organları şimdi gazeteler ve dergiler tarafından yayınlanan Web sitelerini de denetleyebilir – çevrimiçi versiyonları, basılı versiyonlarından farklı olsa bile. Bu gibi siteler, özdenetim organının geleneksel olarak uğraşmış olmadığı görsel-işitsel malzemeler içerebilir ve özdenetim organı, bu malzemeler hakkındaki şikâyetleri tıpkı gazetede veya dergide yayınlanan bir resim hakkındaki şikâyetleri ele alacağı gibi değerlendirip değerlendirmeyeceğine karar vermelidir. (Hulin and Smith, 2008, sayfa 41)

Hırvatistan örneğinde olduğu gibi, medyada özdenetim organlarının kurulmamış olduğu Güneydoğu Avrupa ülkelerinde, Internet'teki etik dışı veya tartışmalı malzemelerle uğraşma yükümlülüğünün, gazetecilik alanında etkin olan etik organlarının sorumluluğunda olduğu savunulabilir: sözgelimi gazeteciler birlikleri. Konuyu başka bir AGİT önerisiyle bağlayacak olursak, “vakaların esaslarına göre ele alınacağı ve malzemenin editoryal ihmâl derecesine özel dikkat gösterilmesinin” (Hulin and Smith, 2008, sayfa 41) garantisi sağlandığı takdirde, Internet'e etik düzenlemeler getirilmesinin sakıncalarının minimuma indirilebileceği savunulabilir.

Karadağ'da Medya Konseyi adı altında bir özdenetim organı vardır. Gazetecilikteki etik kurallarının, Internet'teki gazetecilik davranışlarının yasal açıdan düzenlenmesini de kapsayacak şekilde genişletilmesinin gerekip gerekmediği hakkında, taze bir tartışma vardır. Önerilerden biri, bu etik kurallarının, hem blogcuları hem de Web sitesi sahiplerini kapsamı gerektirir. Internet'te yayın yapan herkesin (hem blogcular hem de daha resmi anlamda gazeteciler) profesyonel gazetecilik standartlarına uyması gerekir. Önerilen değişikliklerde, çevrimiçi yayın yapan ve sitede okurların yorum yapmasına izin veren bir gazetecinin, bu yorumların da etik açıdan kabul edilebilir nitelikte olmasından sorumlu tutulması gerektiğini varsayılmıştır.

Bu sorumluluğun medya sahiplerine veya Web portalı editörlerine değil de gazetecilere yüklenmesinin önerilmiş olması ilginçtir.

SEKS VE SKANDAL HİKÂyelerİNİN KAYNAĞI OLARAK İNTERNET

Saraybosna Medya Merkezi'nin 2008'de yayınladığı “Editoryal etik kılavuzu”, medya etiği hakkındaki çok yararlı yazılardan biridir. Eserde, on iki Güneydoğu Avrupa ülkesinden gelen kişilerin katıldığı ve katılımcıların, özellikle kendi ülkelerindeki bilinen olaylara atıfta bulunarak, İnternet'te etik ilkelerinin ihlalini tartıştıkları iki kurstan elde edilen malzemelerden yararlanılmıştır.

Sırbistan'dan gelen bir katılımcı, Café Osama hakkında şu öyküyü anlatmıştır:

11 Haziran 2006'da, kendine [Sırp kanalı] B92 süsü veren bir Web sitesi, Belgrad'daki, “Osama” adlı bir kafenin, şehirdeki ABD elçilik personeli rahatsız ettiği için adını değiştirmek zorunda kaldığı hakkında bir öykü yayınladı. Öykü, güvenilir görünen bir üslupla yazılmıştı ve Web sitesinin URL'si de güvenilir ve saygın B92 sitesinde yayımlanıyormuş gibi görünecek şekilde değiştirilmişti. Günlük Kurir gazetesi öyküye ilk tepkiyi verdi ve muhabirlerinin yaptığı araştırmalar sonucunda, Osama Café diye bir yerin hiç var olmadığı ortaya çıktı. (Saraybosna Medya Merkezi, 2008)

Son on yılda Hırvatistan'da, ilk kez Web sitelerinde yayımlanan ve yerleşik gazetecilik etik standartlarını ihlal eden birkaç öykü ortaya çıktı. Bunlar çoğunlukla, ünlü yerel sanatçılar ve sporcular hakkındaki seks hikâyeleriydi. Özellikle bir olay, 2004'te tüm dünyada duyuldu: Bir bağımsız Hırvat haber portalı olan Index.hr sitesinde, Hırvat bir şarkıcıya ait seks videosu olduğu iddiasıyla bir video ortaya çıktı. Mart 2010'da aynı haber portalında, “Blanka Vlašić porno” başlığıyla, başka bir seks videosu daha yayımlandı. Aslında bırakın seks yapmayı, videoda Blanka Vlašić yoktu bile. Ama videonun pornografik olduğu kesindi. Videodaki görüntülerde yer alan asıl kişilerin bu malzemenin görüntülenmesine izin verip vermedikleri veya bunun o kişilerin kişisel gizliliğini ihlal edip etmediği belli değildi ve tavırları ne olursa olsun, Web sitesi Blanka Vlašić hakkında tamamen asılsız iddialarda bulunmuştu! Index.hr haber portalının sahibi Matija Babić, hemen Blanka Vlašić'ten özür

diledi, ama Vlašić'in bu türden bir video çektirebileceği varsayımı, zaten o zamana kadar vereceği kadar zarar vermiş oldu.

İnternet'te kişisel gizliliğin ihlaline dair bu iki Hırvat örneği, bu türden malzemelerin ortaya çıkmasının tipik sonucunun, (hem basılı hem elektronik) diğer medya kuruluşlarının, bu malzemenin yayınlanmış olmasını kendi içinde bir öykü hâline getirerek ve bunu, ilk tacizi yapan Web sitesindeki fotoğrafları ve etik açıdan kabul edilemez nitelikteki diğer içerikleri yeniden yayınlamanın özrü hâline getirerek, kurbanın özel hayatına daha da fazla tecavüz etmek olduğunu göstermiştir.

Hırvatistan'da bu türden durumlarla bağlantılı ceza hukuku davaları yaygın olmamakla birlikte, tehdit altında olduklarını veya Web sitelerinde kişisel gizliliklerinin ihlal edildiğini düşünen kişiler, kendilerini korumak için medeni hukuk davaları açmaktadır. Aşırı durumlar söz konusu olduğunda, hem özel kişilerin hem de kamuya mal olmuş kişilerin itibarına ve dürüstlüğüne karşı yapılan bu türden saldırılara müdahale etmekle görevli bir devlet yasama organı olan Hırvatistan Cumhuriyeti Elektronik Medya Konseyi müdahale eder.

Haziran 2010'da Hırvat gazeteleri, eski bir genç yıldızın, tartışmalı eski fotoğraflarını yayınlayan bir Web sitesinin sahiplerine dava açtığını yazdı. Eski yıldız, bunun kendisinde duygusal strese yol açtığını öne sürdü ve bu temelde davayı kazandı: Web sitesinin sahipleri mahkeme tarafından, malzemenin yayından çekmenin yanı sıra, eski yıldızla manevi tazminat ödemeye mahkûm edildi.

Tartışmalı bilgilerin önce Web sitelerinde, sonra geleneksel medya organlarında yayınlanması, yaygın bir uygulama hâline gelmiştir. Oysa gazete editörlerinin ve benzerlerinin, bir yandan bu malzemelerin İnternet'te yayınlanmasından büyük üzüntü duyduklarını söyleyip bir yandan da aynı malzemeni daha fazla yaymaları son derece ikiyüzlü bir davranıştır. Başka bir örnekte, 2008'de birkaç haber portalı, Hvar adasındaki lise öğrencileri arasındaki müstehcen cinsel ilişki sahnelerini içeren videolar yayınladı. Bu videolardan alınan fotoğraflar, hem videolarda yer alan gençlerin hem de Web sitesinin sahiplerinin davranışlarına yönelik hakaretler eşliğinde gazetelerde yayımlandı. Bana kalırsa, editörlerin öyküyü yaymamaları çok daha iyi olurdu. Eğer bunu tartışmanın kamuoyunun yararına olduğunu düşünüyorlardıysa, konu çok daha farklı bir şekilde ele alınmalıydı. Haberlerin yapılaş şekli, özellikle bu

olaydaki gibi küçük ve kapalı çevrelerden gelen bu genç insanların başına daha fazla sorun çıkartmaktan başka işe yaramayacak nitelikteydi.

Bazı benzerlikleri olan bir olay da Makedonya’da meydana geldi:

Bir Web sitesi, 15 yaşındaki bir modelin, düğmeleri açık bir gömlekle çekilmiş kışkırtıcı fotoğraflarını yayınladı. Web sitesi, fotoğraf çekim seansının bir ajans tarafından gerçekleştirildiğini ve resimlerin, kızın annesinin ve model ajansının izniyle yayımlandığını söyleyerek, erotik fotoğrafları yayınlamanın sorumluluğunu almaktan kaçtı. (SEENPM, 2010)

Tıpkı Hırvatistan’daki olaylarda olduğu gibi, öteki medya yayıncıları Web sitesinin tavrına karşı son derece eleştirel yaklaştılar. Ne var ki, incitici fotoğrafları kendileri de yayınladılar.

İnternet’teki etik ihlalleriyle ilgili en büyük sorunlardan biri, İnternet’in bir tür “arşiv” sunmasıdır (SEENPM, 2010). Bir televizyon programının veya günlük gazetesinin aksine, Web’deki malzemelerin otomatik olarak sınırlı bir ömrü yoktur. Müdahale edilmediği takdirde, tartışmalı veya utanç verici fotoğraflar veya video klipleri, asılsız iddialar, kişilerin özel hayatlarıyla ilgili olarak açığa vurulanlar ve tamamen uydurma haberler, belirli portallar ve siteler aracılığıyla süresiz olarak erişime açık kalacaktır.

İNTERNET YORUMLARINDA NEFRET SÖYLEMİ

Çoğu Güneydoğu Avrupa ülkesinde, çevrimiçi medya, belirli bir metnin veya yorumun yayınlanmasından sonra üzerine yorum yazma olanağı sunar. Hırvatistan, Bosna Hersek ve Sırbistan’da bütün haber portallarında ve çevrimiçi gazetelerde kişilerin yorum yapmasına izin verilmesi, standart uygulamadır. Ancak, Nataša Ružić’e³ göre Karadağ’da durum böyle değildir. Günlük gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında okur yorumu görmek pek mümkün değildir. Kurucusunun ve editörünün Draško Đuranović olduğu, bilgi verici ve siyasi portal www.portalanalitika.me gibi, uzmanlaşmış birkaç portal, bunun istisnalarıdır. Kullanıcılar yorum bırakabilir, ancak site yöneticilerinin görevi, tahammülsüzlüğü veya öfkeyi körükleyecek herhangi bir yorumu hemen silmektir. Đuranović’e göre, yorumlarda politik açıdan düzgün bir dil kullanılmasını sağlamak için uğraşmak bu sitenin olmazsa olmazıdır ve komşu ülkelerde sıkça örnek verilir.

Hırvat sisteminde, tek tek her haberin yazarı, metinleriyle ilgili yorum yapılmasını reddetme seçeneğine sahiptir. Tecrübeler, bazıları önde gelen yazarlar olmak üzere sadece birkaç yazarın bu olanaktan yararlandığını göstermektedir. Ancak, Hırvatistan’da yorumlarda politik açıdan düzgün olmayan bir dil kullanılması her gün rastlanan bir durumdur. Bunlardan bazıları ciddi nefret söylemleri de içerir. Makale ve üzerine yapılan yorumlar, çeşitli uluslar veya ulusal azınlıklar arasındaki kültürler arası veya birden çok kültürlü ilişkiler, mültecilerin ve sığınma isteğinde bulunanların hayatları ve sorunları, sürgündeki, vatanlarına dönmek isteyen kişiler ve farklı cinsel tercihlere sahip kişiler hakkında olduğunda, tipik durum budur. Çevrimiçi yorumlar üzerindeki sansür uygulamalarına ilişkin çok çeşitli görüşler vardır. Bazı medya analistleri, İnternet’i mutlak özgürlüğün hüküm sürmesi gereken bir medya olarak kabul eden görüş doğrultusunda, halkın sesinin (vox populi) sansürlenmemesinin önemli olduğuna ve bütün yorumların olduğu gibi yayınlanması gerektiğine inanır. Bazılarıysa buna şiddetle karşı çıkar ve Web sitelerindeki kimlik belirtmeden yazılan yorumlar aracılığıyla tahammülsüzlüğün ve ayrımcılığın teşvik edilmesinin kabul edilemez olduğunu düşünür. Popüler Web portallarından çoğunun bu sorunun farkında olduğunu ve tüketicilerini sözelimi yayınlanan bazı yorumların niteliği hakkında uyarmayı seçtiğini belirtmekte yarar vardır. Örneğin, www.index.hr Web sitesi, şu yasal bildirimini yayımlar:

Forumdaki yorumlar gerçek zamanlı olarak yayınlanır ve index.hr, yayınlanan bütün yorumlardan sorumlu tutulamaz. Hakaret etmek, taciz etmek ve incitici ifadelerde bulunmak yasaktır. Bu nitelikteki yorumlar silinir ve yazarları, yetkili mercilere bildirilir.⁴

Ağustos 2010’da yaşanan tipik bir Hırvat örneği vardır. Olayı bağlamına oturtabilmek için, biraz arka plan bilgisi vermek gerekiyor. 1995’deki “Fırtına Harekâtı”nın ardından, Sırp azınlıktan olan yerel insanlardan birçoğu, (Hırvatistan’ın Zadar bölgesindeki) Zemunik Donji kasabasındaki evlerini terk etti. Bu Sırplar gittikten sonra, evlerine Romanlar yerleşti. Orada 15 yıl kaldılar ve bazı durumlarda en azından evlere iyi bakmadılar. 2010 yazında, Zemunik Donji’deki (etnik Hırvat olan) yerel görevliler, Romanlardan, göç etmiş olan Sırpların geri dönebilmesi için, bu evleri hemen terk etmesini istedi. Bütün Hırvat günlük gazeteleri, bu “politik skandala” günbegün geniş bölüm ayırdı ve çevrimiçi versiyonlarında okurlara “Zemunik vakası” ve bununla ilgili haberlere yorum yapma olanağı sunuldu. Bu durum, hem Romanlara

hem de Sırlara yönelik, tahammülsüzlük ve nefret söylemiyle dolu, politik açıdan düzgün olmayan yorumların dağ gibi birikmesine yol açtı.⁵

Bu tartışmalardaki çevrimiçi katılımcılardan birçoğunun, yerleşik toplumdaki kişiler olduğu ortadaydı. Bunlar düzenli olarak yorum yazıyor, birbirlerini eski yorumlardan tanımaya başlıyor ve adeta, hararetle kimin en etkili nefret sözlerini söyleyeceği konulu sanal bir yarışma yapıyordu. Gramer ve imla hatalarını düzeltmekle uğraşmıyorlardı: bu basit iletişim yöntemi, dilbilgisi hatalarıyla dolu olmaya yatkındır, ancak yorumcular birbirlerini hemen anlar.

Popüler bir Sırp günlük gazetesi olan *Blic*, büyük ölçüde Hırvat index.hr örneğine benzeyen bir uyarı yayınlar:

Küfür, saldırgan, kaba, tehditkâr, ırkçı veya şoven mesajlar içeren yorumlar yayımlanmaz. *Blic*'in çevrimiçi okurlarından, bu yönergelere uygun davranmalarını ve yorum yazarken dilbilgisi kurallarına uymalarını rica ediyoruz. Yorum gönderirken, yanlış veya yanıltıcı bilgiler verilmesi kesinlikle yasaktır. Büyük harfle yazılmış yorumlara izin verilmez. *Blic* haber ofisi, iğrenç nitelikte, ırkçı veya etnik nefreti körükleyen ve bu sitedeki normal iletişime katkı sağlamayan yorumları onaylamama hakkına sahiptir.⁶

Bu uyarının işleyişini ortaya koymak için, zengin Hırvat iş adamı Todoric'in, önde gelen Sırp modellerden birine âşık olan oğlu hakkındaki habere tepki olarak gönderilen bazı yorumlara bakalım. Bu önemsiz ama eğlendirici öykü, 61 yorum aldı. Banallik, en ortak özellikleriydi; bunun dışında, komik yorumlar ağırlıktaydı. Ayrıca, Hırvatlarla Sırlar arasındaki ilişkiler hakkında, sivri dilli birkaç yorum da vardı. Bu haber, kullanıcıları, ciddi şekilde kabul edilemez nitelikte görülebilecek yorumlar veya üslup kullanmaya kışkırtmadı.

Son olarak, Bosna Hersek'teki en yüksek tirajlı günlük gazete olan *Dnevni Avaz*'a göz atalım. Çevrimiçi versiyonunda, normalde bütün yazılar yoruma açıktır. Örnek olarak, 1990 Hırvatistan Demokratik Birliği hakkındaki bir raporu ele alabiliriz. Raporda, Hırvat ordusunun 1994'te "Stari Most'u" (Mostar şehrindeki ünlü bir eski köprü) yıkmış olmasını "şimdiye kadar hiçbir sivil mahkeme yargıya getirmedir" ifadesi geçiyordu.⁷ Bu konu, tartışmalı bir iddia olarak değerlendiriliyordu. Ancak, gönderilen yorumlar genelde tahammülsüzlük ve nefret söylemi ile dolu değildi. Yine de yorumlar okunduğunda, her yorumcunun etnik veya ulusal kökenini anlamak son derece kolaydı.

İnsanların belirli tarihsel gerçekleri veya görüşleri vurgulama şekli, Boşnak mı, Müslüman mı, Sırp mı yoksa Hırvat mı olduklarını belli ediyordu.

SANAL SOSYAL GRUP VE İNTERNET ETİĞİ

“Gündemi takip etmek isteyen herkesin Facebook’ta bir profilinin olması gerekir. Orada, ihtiyacım olan her şey var.” Zagreb Üniversitesi’nin gazetecilik bölümü 1. sınıfında okuyan bir öğrenci, sanal sosyal ağ Facebook’un başlıca rolünü, kısaca işte böyle açıklıyor. Bu öğrencinin öğretmeni olarak, onun bu kategorik ifadesi beni biraz şaşırttı. Üstelik bu tarifinde yalnız değildi. Çoğu öğrenci ve genç insanlar, onun bu görüşünü paylaşmakta. Örneğin, sınıftaki 54 öğrenciden sadece ikisi, sosyal ağlardan hiçbirini kullanmayı düşünmediklerini söyledi.

Hırvatistan’da Facebook kullanımı hakkında eldeki verilere göre “yaklaşık 1,1 milyon kişi kullanmakta” (Krešić, 2010) ve:

Neredeyse her dört Hırvat’tan biri Facebook hesabına sahip. Bugün Hırvatistan’daki, 13 ilâ 17 yaşındaki 276.000 kişi Facebook kullanıyor. Bu 276.000 rakamı, Facebook kullanıcıları hakkındaki bir sorunu gizliyor! Aslında, resmi rakamlara göre Hırvatistan’da 13 ilâ 17 yaşında sadece 250.000 genç yaşamakta. Bu da 20.000’in üzerinde kullanıcının, kendileri hakkında yanlış bilgi verdiği anlamına gelir. Bunlar, İnternet kullanımı sonucunda kendilerini tehlike altında bulabilecek, 13 yaşın altındaki çocuklar olabilir. (Krešić, 2010)

Günümüzde Facebook’un milyonlarca kullanıcısı için anlamı nedir? Yeni türden bir yabancılaşmaya ve bağımsızlığa giden bir yol mu yoksa gerçek demokrasiyi yaşamının en iyi yolu mu? Kimler ileride, geriye dönüp geçmişe baktıklarında, sitedeki iletişimlerini kişisel alanlarının istilası olarak değerlendirip pişman olacak? Facebook yakın gelecekte nasıl gelişecek?

“Facebook’ta kişisel gizlilik hakkında bir sürü uyarı okusanız da, İnternet’teki, kişisel gizliliğin en az korunduğu sitedir”, dokuz yılını popüler kültür ve siyaset hakkında ders vererek geçiren ve şimdi insanların sosyal ağlardaki davranışı üzerine araştırma yapmakta olan Jason Kaufman böyle diyor. “Bir sosyal ağda yazdığımız ve yayınladığımız her şey, dışarıya, ötekilere yöneliktir ... Yeni arabanızın veya yeni kocanızın fotoğrafını koyduğunuzda, bunu

kişisel bir fotoğraf albümü yapmak için değil, neyiniz olduğunu herkese göstermek için yaparsınız” (alıntı M. Pavić, 2010).

Hırvat gazeteci Miran Pavić, Jason Kaufman’ın analizlerini ve aynı zamanda sosyal ağlarda yaygınlaşan nefret söylemi olgusunu yorumlayarak, Facebook aracılığıyla ortaya çıkabilecek tartışmaları tarif ediyor.

Facebook, nefret söylemi dâhil olmak üzere, sol ve sağ popülizmin en kötü şekillerinin alışverişini sağlayan bir platformdur ... Örneğin, “Hırvatistan” kelimesini ararsanız, “Hırvatlar, Slovenlerin Hırvatistan’a girmesini yasaklayalım” başlıklı, yaklaşık 4000 üyeye sahip bir grupla karşılaşsınız ... Facebook’un her yerinde, “Kahrolsun Sırp” gibi yorumlar yer alır ... (M. Pavić, 2010)

Belli ki Facebook kullanıcıları için nefreti ve ayrımcılığı körükleyen gruplar açmak gayet kolay ve kullanıcılar, çeşitli şekillerdeki sözlü şiddete katılabilir. Daha pozitif bir açıdan bakıldığında Facebook, hümanizmi teşvik eden, şiddete karşı çıkan veya insani çalışmalarla ilgili ilgi grupları örgütlemekte de kullanılabilir. Bütün sosyal ağlar gibi Facebook da, hem avantajları hem de zayıflıkları göz önüne alınarak, adil bir şekilde yargılanmayı hak ediyor.

Güneydoğu Avrupa’daki ülkelerin hemen hepsinde, sosyal ağlar konusunda büyük bir gelişme yaşandı. Kullanım oranı ve kullanıcıların nüfus içindeki payı, her devletin teknolojik ve telekomünikasyon durumuna bağlı olarak değişmekte. Ama kesin olan bir şey var: bloglar gözden düşerken, Facebook daha popüler olma yolunda.

SONUÇ

Güneydoğu Avrupa ülkeleri, kültürel mirasları ve geleneklerine göre değişen şekillerde, telekomünikasyon teknolojilerinde büyümeyle, elektronik medya ve bilgi teknolojisinin dijitalleşmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Teknik açıdan bu durum, Batı Avrupa’nın gelişmiş ülkelerindekiyle aynı değildir. Ancak, farklı türden içeriklerin yayınlanmasındaki etik, sorumluluk ve temel nezaket kurallarıyla ilgili sorunlar burada da “Eski” Avrupa’da olduğu kadar önemlidir. İnternet, ek düzenlemelerle cendereye alınmamalıdır. Ama çeşitli biçimlere ve içeriklere erişimde bulunup bunları kullanmak için bütün kullanıcıların minimum düzeyde bir medya okuryazarlığına ihtiyacı vardır. Eğer yetişkinleri etkilemek mümkün değilse, o zaman en önemli görev,

çevrimiçi medya kullanıcılarının yeni nesillerine medya okuryazarlığını getirmektir. Anaokulu çalışanları, öğretmenler ve veliler de yeni medya hakkında eğitilmelidir. Gelişmelerden tamamen soyutlanmanın ve gerçek dünyada yaşamakla sanal dünyaya kaçmak arasındaki parçalanmışlığın önüne geçmenin yegâne yolu budur.

NOTLAR

1. Özgürlük Forumu (Freedom Forum) merkezi ABD’de yer alan ve ifade özgürlüğüne, medya özgürlüğüne ve ruhsal özgürlüğe odaklanmış bir sivil kuruluştur.
2. Roger Darlington, İnternet’te illegal içeriklerle, özellikle çocuk suiistimaline karşı mücadele veren bir BK (Birleşik Krallık) organı olan IWF’nin (İnternet Watch Foundation; İnternet İzleme Kurumu) ilk başkanı olan, Britanyalı bir araştırmacıdır.
3. Nataša Ružić Ph.D., Karadağ Podgorica Üniversitesi’nin Gazetecilik Bölümü, Siyaset Bilimi Fakültesi’nde görev yapan bir bilimsel asistandır.
4. Kaynak: www.index.hr/vijesti/clanak/potvrđeno-bivsi-sef-diokija-zdenko-belosevic-pocinio-samoubojstvo, 14 Kasım 2010.
5. Örneğin, [www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/ tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/114659/Default.aspx](http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/114659/Default.aspx) adresindeki malzemeler (erişim tarihi 14 Eylül 2010.)
6. www.blic.rs/Zabava/Vesti/217186/Milica-ocarala-sina--Ivice-Todorica/komentari (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)
7. <http://www.dnevniavaz.ba/dogadjaji/izbor-2010/19765-H-DZ-1990-Nijedan-sud-nije> (artık erişilebilir durumda değil).

KAYNAKLAR

Arslani, M. 2010. Najviše igramo igrice, samo 28 posto i surfa. *Jutarnji list*, 17 Kasım.

Cullen International. 2010. Supply of services in monitoring regulatory and market developments for electronic communications and information society services in Enlargement Countries. *Report 3 – Country Comparative Report – March 2010* (Rapor 3 – Karşılaştırmalı Ülke Raporu – Mart 2010). Şu adresten edinilebilir: http://www.cullen-international.com/cullen/cipublic/studies/balkan2/enlargement_countries_monitoring_report_3.pdf (erişim tarihi 9 Aralık 2010.)

Darlington, R. 2002. Internet ethics: oxymoron or orthodoxy? Şu adresten edinilebilir: www.rogerdarlington.co.uk/internetethics.html (erişim tarihi 26 Kasım 2010.)

Hulin, A. and **Smith, S.** (eds) 2008. *The Media Self-Regulation Guidebook (AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi, Miklos Haraszti)*. Viyana, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)

Karakaş, B. 2010. www.20 godina poslije. *Vecernji list*, 14 Kasım, sayfa 3–4.

Keen, A. 2010. *Kult amatera (The Cult of the Amateur: How Blogs, MySpace, YouTube and the Rest of Today's User-Generated Media are Destroying our Economy, our Culture, and our Values)*. Zagreb, Fraktura.

Krešic, H. 2010. Oko 26 tisuca Hrvata se lažno predstavlja na Facebooku. *Glas Istre*, 17 Ekim.

Malovic, S. Slower than expected. 2003. O. Spasov and C. Todorov (eds), *New Media in Southeast Europe*, Sofa Sudosteuropäisches Medienzentrum, sayfa 140.

Pavić, M. 2010. Faca iza Facebooka: Najdrušteniju mrežu na svijetu stvorio je – najnedrušteniji covjek. *Jutarnji list*, 1 Şubat.

Pavić, S. 2010. Mladi Hrvati nemaju dvojbe: bez TV-a mogu, ali bez interneta ne. *Jutarnji list*, 19 Ađustos.

Sarajevo Media Center. 2008. Editorial ethics guidelines. Şu adresten edinilebilir: www.seenpm.org/ne/files/Ethics%20Guidelines.doc (erişim tarihi 10 Kasım 2010.)

South East European Network for Professionalization of Media (SE-ENPM). Etik ilkeleri. Şu adresten edinilebilir: www.seenpm.org/ne/files/Ethics%20Guidelines.doc (erişim tarihi 10 Kasım 2010.)

Spasov, O. and **Todorov, C.** (eds) 2003. *New Media in Southeast Europe*. Sofia, Södosteuropäishes Medienzentrum.

Tremayne, M. (ed) 2007. *Blogging, Citizenship, and the Future of the Media*, New York, Routledge.

Vilović, G. and **Őirinić, D.** 2009. Who are Croatian bloggers? *Medianali*, No. 5 (UDK 004.7385:655.4(497.5)).

GELECEKTEKİ GÜÇLÜKLERİ AKILDA TUTARAK-GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA MEDYANIN HESAP VEREBİLİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Tarja Turtia and Adeline Hulin

Bu yayın, UNESCO tarafından, Avrupa Komisyonunun (EC) ve AGİT'in (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) mali desteğiyle organize edilen “Güneydoğu Avrupa Ülkeleri’ndeki Medya Sektöründe Uluslararası Standartlara Yönelim” projesinin hayata geçirilmesi sırasında başlatılmıştır. Proje, 2008’de başlatılmıştır ve Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya, Türkiye ve (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova’daki medya reformlarına yardımcı olmayı ve bu reformları hızlandırmayı hedefler. Yerel medya profesyonelleri ve basın konseyleri arasında ağ oluşturulması yoluyla başlatılan gönüllü özdenetim süreçleri temelinde, uluslararası düzeyde kabul gören standartları sağlamlaştırmaya ve gazetecilerin, profesyonelliğin ve medyadaki hesap verebilirliğin ve bağımsızlığın korunmasını geliştirmeye katkı sağlamıştır.

İfade ve enformasyon özgürlüğünün desteklenmesi, UNESCO’nun İletişim ve Enformasyon programının temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe, bu temel insan hakkının savunulmasını desteklemek, bu konuda farkındalık artışı sağlamak ve izlemek yoluyla ulaşılmaya hedeflenmiştir. Programın önemli bir kısmı, medya profesyonellerinin en yüksek etik ve profesyonel standartlara göre eğitilmesini sağlamak ve insanların güvenilir bilgiye erişimini, bu bilgiyi eleştirel bir gözle değerlendirmesini ve kullanmasını sağlamaktır. Gönüllü medya özdenetimine dayalı hesap verebilirlik sistemlerinin geliştirilmesini teşvik etmek, bu girişimin ana hedeflerinden biri olmuştur.

Proje, katılımcıları, kaliteli gazeteciliğin gerekleri hakkında etraflı tartışmalar yapmaya teşvik etmiştir. Katılımcıların bir araya gelmesini ve gazetecilikte etik ve profesyonellik hakkında fikir ve görüş alışverişinde bulunmalarını sağlamak için bir forum oluşturulmuştur. İfade özgürlüğü hakkı, bireyler arasında nefreti körüklememesi veya bireylerin haklarını engellememesi kaydıyla, yetkilerin açıkça tartışılması ve eleştirilmesi olanağını gerektirir.

Kaliteli gazeteciliğin, bir dizi etik ve profesyonel standart, etik kuralları, editöryal kılavuz ilkeler ve gönüllü özenetim pratiklerine dayanan ve medyanın kendisi tarafından uygulanacak medya hesap verebilirlik mekanizmalarıyla güvence altına alınabileceği konusunda ortak görüş birliğine varılmıştır. Gönüllü özenetim mekanizmalarının kılavuzluğundaki kaliteli gazeteciliğin temel amacı, vatandaşlara doğru ve güvenilir bilgi sunmaktır. Buysa ancak içeriğin gerçeklere sadık, özden sapmamış ve tarafsız olmasını sağlamakla, kısacası profesyonel gazeteciliğin ürünüyle mümkündür.

Projenin iki ana hedefi vardı: birincisi, özenetim araçlarının ve mekanizmalarının geliştirilmesi ve medya profesyonelleri ve kuruluşları arasında özenetim konusundaki farkındalığın ve uygulamaların geliştirilmesi; ikincisi, AB ve uluslararası standartlara veya eşdeğerlerine bağlılığın hızlandırılması ve medyanın hesap verebilirliği alanında en iyi uygulama şekillerinin yerleştirilmesi.

Projenin yürürlükte kaldığı otuz ay boyunca, birkaç etkinlik yapıldı. 2009 ve 2010'da, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya, Türkiye ve (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova'da iki yuvarlak masa toplantısı düzenlendi. Bu toplantılarda, uluslararası uzmanlar eşliğinde, basın konseyleri ve kamu denetçiliği sistemleri hakkında gayet somut ve tek tek bölgelere özgü sorunlar tartışıldı. Projenin ikinci yılındaki (2010'da) merkezi konulardan biri, İnternet'te profesyonel gazetecilik etiği idi. İnternet'te özenetimin gittikçe daha önemli bir konu hâline geldiği ortaya çıktı. Tartışılan diğer konular, medyayla siyasî iktidar arasındaki ilişki, medya kuruluşlarının mülkiyeti ve seçim dönemlerinde medyanın rolü idi.

Organizasyonlar için uluslararası uzmanlar çağırarak AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcilik Ofisi'yle (Viyana) sıkı işbirliği içinde, toplam on altı toplantı yapıldı. Yerel organizasyonların yanı sıra, bölgesel iki toplantı yapıldı. Bunlardan ilkinde, Mart 2009'da Tiran'da, öncelikle kuruluş içi kamu denetçiliği sistemlerine, Şubat 2010'da İstanbul'da yapılan ikincisinde, daha stratejik düzeyde, bölgedeki özenetim sorunlarına odaklanıldı.

Ayrıca UNESCO, Avrupa'da basın ve televizyon/radyo yayıncılığı medyası için bağımsız bir içerik düzenleyicileri ağı olan AİPCE'nin (Alliance of Independent Press Councils of Europe; Avrupa Bağımsız Basın Konseyleri Birliği) yıllık toplantılarına katılmaları için, Güneydoğu Avrupa ülkelerinden

yaklaşık yirmi temsilciye sponsorluk yaptı. Birlik, on birinci yıllık toplantısını 2009'da Oslo'da, on ikinci toplantısını 2010'da Amsterdam'da yaptı.

UNESCO, projenin çeşitli etkinlikleri gerçekleştirilirken, AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcilik Ofisi'yle (Viyana), AIPCE'yle ve elbette ana sponsor olan Avrupa Komisyonu'yla sağlam bir işbirliği yaptı. Proje boyunca UNESCO, aynı zamanda yerel profesyonellerle ve yerel medya kuruluşlarıyla da işbirliği yaptı. Etkinliklerin büyük bir bölümü, Güneydoğu Avrupa'da, medya özenetimi alanında çalışmaları olan yegâne bölgesel medya gelişim sivil toplum örgütü olan SEENPM (South East European Network for Professionalization of the Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı) ile birlikte gerçekleştirildi. Bu ağ aynı zamanda, hedef bölgelerdeki başlıca medya yayın kuruluşlarıyla sıkı bağlar içindeydi. Uluslararası örgütler, ifade özgürlüğünün yerel şartlarını geliştirebilecek etkinlikleri teşvik edebilir ve yöreklendirebilir, ancak sonuçta her şey, projenin gerçekleştirildiği bölgedeki yerel ve politik iradeye bağlıdır.

Proje, Ocak 2011'de, UNESCO'nun Paris'teki merkezinde, "Journalism Ethics and Self-regulation in Europe: New Media, Old Dilemmas" (Avrupa'da Gazetecilik, Etik ve Özdenetim: Yeni Medya, Eski İkilemler) başlıklı bir konferansla sona erdi. Bu konferans, mevcut bölgesel kapsam içinde, profesyonel gazetecilik standartları ve medya özenetimi açısından eğilimler, yeni gelişmekte olan demokrasilerde medyanın güvenilirliği önündeki güçlükler ve dijital devrimin ortaya çıkardığı fırsatlar ve engeller konularında fikir ve deneyim alışverişini kolaylaştırmak amacıyla, Avrupa'da medya özenetimi alanında çalışmakta olan, uluslararası düzeydeki ünlü uzmanları bir araya getirdi. Konferansa, basın konseyi üyeleri, haber kamu denetçileri, editörler ve gazeteciler, akademisyenler, medya kurumlarının temsilcileri, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar katıldı.

UNESCO bu çerçeve içinde ayrıca, Avrupa çapında medyanın güvenilirliği, profesyonel standartlar ve özenetim konularında bilgi paylaşımına olanak sağlayan, çeşitli ülkelerdeki deneyimler temelinde, çıkartılan derslerin ve en iyi uygulama şekillerinin paylaşılmasına zemin hazırlayan Web portalının gelişimini desteklemeyi de sürdürdü. 2010'da, Afrika, Güneydoğu Asya ve Asya'ya odaklı, benzer Web siteleri kurulmuştu ve 2011'de daha fazla bölge için, etik ve profesyonel standartlar ve özenetim medya hesap veribilirliği sistemleriyle ilgili sorunlar hakkında platformlar oluşturulması öngörülmüştü. Bu Web sitelerinde, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde,

medyada hesap verebilirlik ve özdenetim alanlarında çalışan kuruluşların ve profesyonel ağların listesi verilmektedir. Sitelerde, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve gazetecilerin etik yükümlülükleri gibi sorunlar temelinde, farklı ülkeler için gereken medya standartları sunulur. Bunlar, tematik açıdan üç ana alana odaklanmıştır:

- ✓ Medya mevzuatı ve yasal düzenlemeleri, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeylerde genel medya yasalarından örnekler verir.
- ✓ Yasal düzenleme organları, mevcut basın konseylerini ve ilgili profesyonel ağları içerir ve farklı türden medya kamu denetçilerine kısa bir genel bakış sunar. Bu bölümde ayrıca, basına yönelik şikâyetler üzerinde aracılık yapan ve hüküm veren medya konseylerine ve/veya kamu denetçilerine sahip ülkelerden bazı örnekler de yer alır.
- ✓ Etik kuralları bölümünde, benimsenen gönüllü etik kurallarına veya bunların bulunmadığı durumlarda, yasayla belirlenen pratik uygulama kurallarına bağlantılar verilmiştir.
- ✓ Web sitesinin kaynaklar bölümünde, medyada hesap verebilirlik ve özdenetim konularıyla ilgili, sözelimi yayımlar, Web siteleri ve bu konularda daha ayrıntılı bilgilerin bulunabileceği, yararlı iletişim bilgileri gibi malzemeler yer alır.

Projenin, yararlanacaklara, medyada hesap verebilirlikle ilgili en iyi uygulamalar, medyayı etkileyen modeller ve benimsenen standartlar bakımından daha fazla beceri ve farkındalık kazandırması ve yerel basın konseyleriyle Avrupa'daki yerleşmiş özyönetim organları arasında daha yoğun işbirliği sağlaması amaçlanmıştır. Medyadaki (etik kuralları, basın konseyleri, kamu denetçileri ve okur editörleri gibi) özdenetim mekanizmaları, profesyonel ve etik standartların yerleştirilmesine ve bunların uygulanmasına katkı sağlayarak, gazetecilere gündelik çalışmaları sırasında kılavuzluk edebilir ve özellikle karmaşık ikilemlerle karşı karşıya kaldıklarında kendilerine yardımcı olabilir. Bu gibi davranış kuralları ve hesap verebilirlik mekanizmaları ayrıca, kaliteli gazeteciliğin sağlanmasında yararlı olarak ve medyayla izleyici kitlesi arasında köprü görevi görerek, medya kullanıcıları için yararlı olur; dolayısıyla, kamuoyunun gazeteciliğe olan güvenini güçlendirir. Uzmanlar tarafından sık sık vurgulandığı gibi, özdenetim mekanizmaları medya yayın kurumlarının kendilerini yasal işlemlere karşı korumasına ve eleştirileri

yanıtlamasına yardımcı olmanın yanı sıra, haklarında dava açılan medya profesyonellerinin sayısını azaltır.

UNESCO'nun, Avrupa'daki gazetecilik etiğine ve özdenetime odaklanan konferansı gerçekten de tam zamanında gerçekleştirildi. Konferans, profesyonel gazetecilerin hâlâ eski etik ikilemlerle yüzleşmek zorunda kaldığı, ancak aynı zamanda Internet'in ve hızlı teknolojik gelişmelerin yepyeni bir sorunlar yelpazesini tartışmaya açtığı bir dönemde yapıldı. Otuz aylık bu projenin sonunda, medyada hesap verebilirlik sistemlerinin ilginç bir şekilde, yeni teknolojilerin kullanımına bağlı yeni güçlüklerle karşı karşıya kalmaya başladığını belirtmekte yarar vardır. Internet'in bilgi akışını ciddi ölçüde genişlettiğini ve bütün dünyada gazeteciliğin günlük çalışma şeklini değiştirdiğini göz önüne alırsak, böyle bir eğilim pek de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, medyaya ilişkin etik kılavuz ilkelerin ve özellikle etik kurallarının da bu değişikliklere adapte edilmesi gerekir. Tüm dünyadaki basın konseyleri de bunu göz önüne almalıdır. Birkaç Avrupa ülkesinde basın konseyleri şimdiden, Internet'teki malzemelerle ilgili şikâyetler almaya başlamıştır. Bu da gelecekteki eğilimi göstermektedir. Bu durum bizi, ifade özgürlüğü ve kişisel gizlilik tartışmasına geri getiriyor: insan hakları ve özgürlüklerini, özellikle ifade özgürlüğünü kısıtlamaksızın ve kişisel gizliliğe saygı göstererek, yeni medyanın potansiyelinden nasıl sonuna kadar yararlanabiliriz?

Bu bağlamda, AIPCE'nin 4 ve 5 Kasım 2010'da Amsterdam'da gerçekleştirilen en son toplantısında, Internet'in, özdenetim organlarının çalışma şeklini nasıl değişikliğe uğrattığı ortaya konmuştur. 2010'da birçok basın konseyi, çevrimiçi malzemeler bağlamında gazetecilik etiğinin ihlal edildiği iddiasıyla veya gazeteciler tarafından sosyal ağlardan elde edilen bilgilerin kullanılması üzerine, ilk kez şikâyetler almıştır.

Aslında şu anda sosyal ağlar, medyada hesap verebilirlik sistemlerinin işleyişinin temel direği olan kişisel gizlilik nosyonunu yeniden tanımlama sürecindedir. Basın konseylerinden, Internet kapsamında kişisel gizliliğin yeni sınırlarının tanımlanması talep edilmektedir. Günümüzde gittikçe daha fazla sayıda vatandaş, günlük dijital yaşamlarını sosyal ağlarda geçirmektedir; bu sosyal ağlar, gazeteciler için de yeni bir bilgi kaynağı potansiyeli arz etmektedir. Ne var ki bazı vatandaşlar, kendi sosyal ağ hesaplarından alınan veri ve malzemelerin kullanılması üzerine, kişisel gizliliklerinin ihlal edildiği yönünde şikâyetle bulunmuştur. Norveç'te, böyle bir vakayı değerlendiren basın konseyi, "yazar kadrosundan biri Facebook'tan alınma kişisel resimleri

yayınlamaya niyetlendiği takdirde, izin almalıdır” tavsiyesinde bulunmuştur. Bazı basın konseyleri, daha genel bir düzlemde, gazetecilerin, dar bir arkadaş çevresine yayınlanan malzemelerle kamuoyunun serbest erişimine açık malzemeler arasında ayırım yapması gerektiği kararına varmıştır. BK (Birleşik Krallık) Basın Şikâyetleri Komisyonu daha da ileri giderek, kişisel gizliliğin ihlalinin söz konusu olup olmadığını saptamak için ölçütler belirlemiştir. Komisyon, gazeteci tarafından verilen bilgilerin niteliği nedir gibi sorular sormuştur? Malzemeyi İnternet’e yükleyen kimdir? Kullanıcı, kendi kişisel gizliliğini korumak amacıyla hangi ayarları seçmiştir? Bu durumdan elde edilecek kamu yararı nedir? Vakalar üzerinde hüküm verme işlemiyle paralel olarak, bazı basın konseyleri, kendi etik kuralları üzerinde, yeni çevrimiçi ortama adapte edecek şekilde değişiklik yapmıştır. Sözgelimi İsviçre’de, kişisel gizlilik konularıyla ilgili şartlar, gazetecilerin günlük çalışmalarını açısından daha pratik hâle getirilecek şekilde değiştirilmiştir.

Basın konseylerinin son zamanlarda karşı karşıya kaldığı sorunlara verilebilecek başka bir örnek de gazetelerin Web sitelerinde yer alan yeni içerik türleriyle ilgilidir. Bir gazete editörünün, gazetesinin Web versiyonuna gönderilen çevrimiçi videolar, “tweet” veya okur yorumlarıyla ilgili sorumluluğunun kapsamının ne olduğu doğrultusunda sorular ortaya çıkmıştır. Özdenetim organlarının, doğrudan gazeteciler tarafından üretilmeyen malzemelerle ilgili davaların kendi çalışma kapsamlarına dâhil olup olmadığına karar vermesi gerekmiştir. Giderek daha fazla sayıda basın konseyi, sadece ön moderasyonlu içeriklerle ilgili şikâyetleri kabul etme kararı almıştır. Alman Basın Konseyi tarafından açıklandığı gibi, içerik ön moderasyondan geçirildiğinde, medya kuruluşu tarafından editoryal bir karar verilmiş olur, dolayısıyla bu türden malzemelere etik kılavuz ilkelerinin uygulanması anlamlıdır. Bunun tersine, eğer malzemeye ön moderasyon uygulanmamışsa, bazı basın konseyleri, şikâyetleri tekrar gazeteğe yönlendirmeyi seçmiştir. Yakın gelecekte başka soruların ortaya çıkacağına şüphe yoktur.

Daha genel anlamda bakarsak, İnternet, daha hızlı bir bilgi akışına olanak sağlayarak, daha büyük miktarda bilgi sunar ve yeni medya sayısını hızla katlar. Bütün bu eğilimler, medyada hesap verebilirlik sistemlerinin iş yükünü artırmıştır. Daha yüksek hızda ve daha büyük miktarda bilgi akışı, çevrimiçi bilgilerin güvenilirliğine gölge düşürür ve İnternet’teki medya kalitesinin ve güvenilirliğinin artırılması ihtiyacına işaret eder. Ancak, medyada hesap verebilirlik sistemlerinin, her türden portal aracılığıyla yayılan haberleri kapsaması gerekir mi?

PROFESYONEL GAZETECİLİK

Bu bağlamda, Bosna Hersek basın konseyinin bir girişiminden söz etmekte yarar vardır. Çevrimiçi içerikle ilgili şikâyetlerin sayısındaki artış üzerine, yönetim kurulu, İnternet portallarını özdenetim sistemine dâhil etmeye karar verdi. Öncelikle, basın davranış kurallarında öngörülen profesyonel standartlara bağlı kalmaya hazır olan İnternet portallarıyla başlamaya karar verdiler. Böyle bir seçim, çevrimiçi bilgilerdeki medya kalitesini geliştirmenin ve özellikle İnternet’te nefret söyleminin hızla üremesine engel olmanın uygun bir yolu gibi görünmektedir. Ancak, tahammülsüzlüğe karşı mücadele, asla devlet denetimiyle veya sadece yasal işlemlerle kazanılamaz. İnternet’in özgür bir ortam olarak kalmasını sağlama savaşının merkezinde, kaliteli bilgiler sağlayan profesyonel gazetecilik yatar. Bu nedenle, profesyonel ve gazetecilik standartlara ilişkin olarak geleneksel ve yaygın kabul gören değerlerin, dijital çağda, kaliteli medyada özgürlüğü ve bağımsızlığı garantileyecek şekilde beslenmesi gerekir.

GELECEKTEKİ GÜÇLÜKLERİ AKILDA TUTARAK - GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA MEDYANIN HESAP VEREBİLİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

“Yeni teknolojilerin devrim yarattığı bir ortamda, eski açmazlarla karşı karşıya kalan gazeteciler, yüksek etik ve profesyonel standartlara göre hareket etmelidir”

UNESCO İletişim ve Bilgi Dairesi Genel Müdür Yardımcısı Jānis Kārklīņš

Güneydoğu Avrupada çoğu zaman dış baskılardan ve otosansürden kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalan birçok medya kuruluşu, çareyi özdenetime yönelmekte bulunmaktadır. Bu yayında, medya profesyonelleri tarafından gönüllü katkı temelinde oluşturulan ve izlenen medya hesap verebilirlik sistemlerinin uygulanması incelenmiştir. Makaleler, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya, Türkiye ve (1244 sayılı Güvenlik Konseyi Önergesi (1999) kapsamında) Kosova'yı içermektedir.

Bu kitap gerek ele alınan bölgede, gerekse bölge dışındaki gazeteciler, editörler ve medya yayın kuruluşu sahipleri, basın konseyi üyeleri, haber kamu denetçileri, sivil toplum örgütleri, araştırmacılar ve başkaları için değerli bir kaynak olacaktır. Kitap, UNESCO'nun özgür fikir alışverişini destekleyen yaklaşımı bağlamında, temel öneme sahip bir konudaki farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır. Avrupa Komisyonu'nun sağladığı mali destekle UNESCO tarafından gerçekleştirilen “Alignment to International Standards in the Media Sector of South East European Countries” (Güneydoğu Avrupa Ülkelerinde Medya Sektörünün Uluslararası Standartlara Yaklaştırılması) projesi bünyesinde hazırlanan bu yayında, girişime katılan medya özdenetimi uzmanlarının yazıları bir araya getirilmiştir. UNESCO, bu 30 aylık projeyi, SEENPM (South East European Network for the Professionalization of Media; Güneydoğu Avrupa Medya Profesyonelleştirme Ağı), AGİT (Organization for Security and Cooperation in Europe; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) ve AIPCE'yle (Alliance of Independent Press Councils of Europe; Avrupa Bağımsız Basın Konseyleri Birliği) işbirliği içinde yürütmüştür.

Millî Eğitim Bakanlığı
Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı

İletişim ve
Enformasyon
Bölümü

ISBN 978-92-3-001005-8

